

**ГОРОХІВСЬКИЙ П.І.**

**МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ  
ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН  
У ВИЩІЙ ШКОЛІ**

**НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК**

**Умань 2012**

УДК 378.147 (075.8)  
ББК 74 580.2 я 73  
Г 70

**Рецензент:**

**Ладиченко Т.В.**, кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри методики викладання історії та суспільствознавчих дисциплін Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

*Рекомендовано до друку на засіданні ради інституту філології і суспільствознавства історії Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.  
Протокол № від 2012 р.*

Предмет „Теорія та методика навчання історії” посідає важливе місце у системі психолого-педагогічних і методичних дисциплін фахової підготовки вчителя і має велике значення для його професійного становлення.

У посібнику відповідно до навчальної програми визначено суть і завдання курсу теорії та методики викладання історії, структуру залікового кредиту, розкрито теми лекційного курсу.

Розраховано на магістрантів історичного факультету денної та заочної форм навчання.

**Горохівський Петро Іванович.** Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі: Курс лекцій: Навчальний посібник для магістрантів денної та заочної форми навчання. / П.І. Горохівський. – Умань : ПП Жовтий О., 2012. – с.

УДК 378.147 (075.8)  
ББК 74 580.2 я 73

## ВСТУП

Створення в Україні високорозвинутого громадянського суспільства, розбудова суверенної демократичної держави потребують суттєвих змін у підходах до формування нового покоління громадян, забезпечення більш високої ефективності навчання та виховання молоді, підвищення якості навчально-виховного процесу у вищій школі.

Особливо великого значення надається викладанню предметів гуманітарного циклу і, в першу чергу, історичних дисциплін. Складовою частиною навчального плану вищих навчальних закладів є курс «Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі». Він спрямований на озброєння майбутніх викладачів знанням теоретичних основ сучасної методики, ознайомлення з специфікою історичних дисциплін у вищій школі, вироблення умінь і навичок, необхідних для забезпечення високої ефективності викладання.

Курс «Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі» побудовано з урахуванням знань, які магістранти отримали з педагогіки, психології, методики викладання історії та інших дисциплін у школі.

Всі форми навчання: лекції, семінарські та лабораторні заняття спрямовані на закріплення поглиблення і розширення теоретичних знань у курсі вивчення методики, на оволодіння майбутніми викладачами необхідних умінь і навичок викладання, організації навчальної діяльності.

Мета та завдання дисципліни. Її місце у навчальному процесі:

Націлити магістрів на глибоке вивчення теоретичних основ методики викладання історичних дисциплін у вищій школі, виробити практичні уміння та навички, необхідні для забезпечення високої ефективності навчального процесу.

Предметом дисципліни «Методика викладання історії» є вивчення системи методів, прийомів та способів ефективної подачі історичного матеріалу з історії. Курс охоплює вивчення історичної науки методики вивчення історії на різних етапах розвитку суспільства, типи класифікацій методів вивчення історії, сучасні технології. Будується на основі поєднання проблемного та конкретно-історичного принципів, навчає

прийомам та методам проведення занять з історії.

У теоретичній частині розглядаються закономірності становлення історичної дисципліни та методики її викладання з XV століття до наших днів; типи класифікацій методів навчання історії, сучасні підходи та технології вивчення історії.

**Метою** курсу є підготовка викладача історії, який володіє теоретичними знаннями з методики викладання історії і навичками проведення сучасного заняття з історії, використовуючи сучасні технології навчання;

забезпечити організацію у культурному і науковому просторі; формуванню світоглядної свідомості історичного мислення, творчо підходити до навчального процесу; виховувати повагу до загальнолюдських цінностей, а також виховувати активні громадянські позиції; надати студентам навичок роботи з історичними та методичними джерелами.

**Завданням** курсу є вивчення закономірностей навчання історії; методів та прийомів проведення заняття з історії; прийомів активізації розумової діяльності учнів, логічному мисленню на ґрунті історичного матеріалу; навчити прийомам самостійної роботи з історичними матеріалами; розкрити проблему єдності навчання і виховання; побудити до творчого підходу в викладанні історії і використанні методів навчання історії.

Практична частина курсу включає формування навичок підготовки матеріалів до занять з історії.

Самостійна робота включає теми, передбачені робочою програмою, де учень самостійно вивчає історичні джерела, готує конспекти з історії, самостійно аналізує усі структурні елементи заняття з історії.

Студент з курсу «Методика викладання історії» повинен **знати:**

- Історію зародження і етапи розвитку історичної освіти і методики навчання історії;
- Сучасну структуру історичної освіти на Україні у вищих навчальних закладах;
- Програми і посібники з історії України і Всесвітньої історії у ВНЗ;
- Методи формування історичних понять і закономірностей;

- Форми занять з історії, методику підготовки, методи проведення лекції, семінарів та практичних занять;
  - Методи активізації розумової діяльності учнів і прийоми активізації їх самостійної роботи;
  - Методику роботи з картами, структурно-логічними схемами, діаграмами, іншими наочними посібниками з історії;
- Студент повинен вміти:
- Аналізувати і систематизувати історичний матеріал до уроку;
  - Відповідно до теми вибирати форму заняття його проведення;
  - Методично правильно розробляти урок;
  - Володіти різними методами проведення уроку історії;
  - Використовувати ефективні прийоми опитування учнів на уроку історії;
  - Розвивати розумові здібності учнів шляхом проблемних завдань і логічних задач;
  - Формувати у учнів уміння самостійної роботи з історичним матеріалом;
  - Вміти організовувати та проводити дискусії на історичні теми.

За навчальним планом курсу відводиться 4 кредити – 144 години. Аудиторних – 52 години (з них 26 лекційних, 12 семінарських, 14 лабораторних)

## **Лекція 1. ВСТУП ДО КУРСУ „МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН”**

### **План:**

1. Предмет, завдання і структура курсу «Теорія та методика викладання історії у ВНЗ».
2. Національна доктрина розвитку освіти.
3. Здобутки та недоліки реалізації державної національної програми реформування вищої освіти.

**Основні поняття теми:** об'єкт, предмет методики, гуманістично-інноваційна освіта, якість освіти, мобільність, європейський простір вищої освіти, Болонський процес, акредитація, європейська кредитна система, заліковий кредит, змістовий модуль.

### **1. Предмет, завдання і структура курсу «Теорія та методика викладання історії у ВНЗ»**

Глибокі соціальні, духовні, економічні зрушення, що відбуваються на початку ХХІ століття в Україні, інноваційні перетворення в системі загальної середньої освіти суттєво змінюють вимоги до рівня професіоналізму, інтелектуальних, соціокультурних, моральних рис учителя, якості його професійної підготовки. У державній програмі «Вчитель» підкреслюється, що саме через діяльність педагога реалізується державна політика, спрямована на зміцнення інтелектуального та

духовного потенціалу нації, розвиток вітчизняної науки, збереження і примноження культурної спадщини. Особливу місію в цьому процесі виконують учителі історії, діяльність яких пов'язана з відродженням вітчизняної історії та культури, формуванням історичної свідомості, національних і загальнолюдських цінностей нових поколінь. Специфіка змістового, методичного і організаційного-педагогічного аспектів професійної діяльності вчителя історії сьогодні потребує залучення якісно нових та оновлення традиційних ресурсів у процесі його фахової підготовки. Одним із таких традиційних ресурсів є вивчення генези (становлення, розвитку,

вдосконалення, взаємозбагачення, наявності позитивних і негативних змістових аспектів, тривале існування кращих зразків педагогічного досвіду та ін.) підготовки вчителя історії у вітчизняних вищих навчальних закладах (ВНЗ) різних часових періодів функціонування.

Навчальна дисципліна «Теорія та методика викладання історії у ВНЗ» займає важливе значення в процесі отримання професійної історичної освіти. Її включення до типового навчального плану спеціальності 8.010103 «Педагогіка і методика середньої освіти. Історія» обумовлено державними вимогами до мінімуму змісту та рівня професійної підготовки випускника.

Реалії початку ХХІ століття, перспективи загальноцивілізаційного розвитку в третьому тисячолітті, потреба гуманітаризації вищої освіти, становлення «випереджаючої» освіти об'єктивно висувають першочерговим завданням плану підготовки фахівця його індивідуальність. Якщо ще донедавна в процесі навчання метою було формування такої особистості, в якій професійні, соціально-психологічні якості обумовлювалися зовнішніми умовами, а зацікавлення нівелювалися запитами суспільства, то сьогодні постає необхідність сприяти формуванню такої особистості, яка буде спроможною самореалізуватися і самоактуалізуватися до толерантного протиставлення себе соціальному оточенню. Тож принципово важливим є те, щоб при вивченні історії як «акумуляції досвіду людства» студент не лише засвоював інформацію, а й набував нового соціально значимого досвіду, «створював себе», оволодівав навичками історії як способу і методу світопізнання і світорозуміння.

Історична культура стає повноправною складовою професіоналізму майбутнього фахівця. Вона сприяє формуванню особистості, яка завжди відкрита для засвоєння нових знань, яка вміє адаптуватися до інформаційних, технологічних і світоглядних парадигм, яка потребує самоосвіти, яка усвідомлює навчання як цінність.

Основними етапами формування й одночасно концептуальними критеріями історичної особистості студента вважаються наступні:

- ◆ оволодіння спеціальною історичною термінологією, категоріально-понятійним апаратом;
- ◆ прочитання спеціальної історичної літератури, оригінальних історичних текстів;
- ◆ навички історичного діалогу, історичного дискурсу в цілому;
- ◆ незалежне толерантне мислення як світоглядно-діяльнісна цінність;
- ◆ можлива реалізація історичної культури в процесі професійної діяльності.

Все вищевикладене постає концептуальною теоретико-методологічною основою й вихідною настановою для конструювання й читання курсу «Теорія та методика викладання історії у ВНЗ».

Програма курсу розроблена у відповідності до концепції реформування вищої освіти, висвітленій в «Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття)», у Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту». Основну увагу спрямовано на забезпечення фундаментальної наукової та практичної методичної підготовки спеціалістів-істориків магістерського освітньо-кваліфікаційного рівня у вищих закладах освіти III-IV рівня акредитації.

**Об'єктом** вивчення методики історії як науки є процес навчання: процес педагогічної взаємодії між викладачем та студентами, спрямований на формування та розвиток студентів засобами історії.

**Предметом** дослідження методики історії, за визначенням О.Пошетун, Г.Фреймана, є взаємозв'язки між основними компонентами процесу навчання історії, які змінюються під впливом зовнішнього середовища. Це зв'язки між такими компонентами:

- 1) соціально значущими цілями вузівської історичної освіти;
- 2) змістом навчання;
- 3) організацією навчального процесу;
- 4) пізнавальними можливостями студентів;
- 5) результатами навчання.



*Метою* курсу є розкриття сутності процесу навчання історії у вищій школі, основних методів, засобів і форм організації навчального процесу, особливостей взаємозв'язку і взаємовпливу науково-педагогічної діяльності викладачів та навчальної діяльності студентів. Визначальним аспектом методики вивчення курсу є особистість студента з її потребами та інтересами, індивідуальним рівнем базових знань і сформованості вмінь тощо.

Найважливішими завданнями вивчення курсу методики викладання історії у вищій школі є:

- ◆ поглиблення, конкретизація змісту основних понять, ідей та закономірностей, засвоєних студентами магістратури під час опанування циклу психолого-педагогічних дисциплін, методики викладання історії в загальноосвітніх навчальних закладах;

- ◆ озброєння майбутніх викладачів історії знаннями про закономірності методики викладання історії у вищій школі, основні етапи розвитку теорії та практики навчання історії;

- ◆ засвоєння магістрантами-істориками зв'язків між сучасними підходами до вирішення найбільш актуальних проблем теорії та практики навчання історії й передовими методичними системами минулого;

- ◆ формування у студентів магістратури потреби у постійному вдосконаленні своєї методичної майстерності та стійкого інтересу до вивчення новітніх досягнень методичної науки і передової педагогічної практики;

- ◆ озброєння майбутніх викладачів історії методами наукового аналізу як власного педагогічного досвіду, так і досвіду колег;

- ◆ формування професійного мислення викладача історії.

Після вивчення курсу студенти повинні набути методичних знань щодо написання планів і текстів лекційних занять, рецензій на підручники і навчальні посібники, викладу власного бачення тем, що вивчаються, розроблення практичних занять із фіксацією пізнавальних завдань і методів

контролю їх виконання. Окрім цього, студенти повинні набути певних вмінь - обговорювати плани і тексти лекцій, рецензії на підручники та навчальні посібники, аналізувати запропоновані варіанти авторських навчальних програм історичних курсів, моделювати ситуації семінарських занять, самостійно опрацьовувати історичний матеріал і проводити критичну роботу з історичними текстами, опановувати методи складання історичних питань, завдань і вправ з історії, розрізняти та застосовувати на практиці різні форми контролю з історичних дисциплін, структурувати вільний час та самостійну роботу студентів, оволодіти принципами створення комп'ютерних програм з історичних курсів, усвідомлювати інтелектуальний потенціал як викладача, так і студента.

**Структура курсу.** Курс «Теорія та методика викладання історії у вищих навчальних закладах» складається з семи модулів, об'єднаних за проблемно-тематичним принципом.

Модуль перший «Концептуальні засади освіти у вищій школі» містить визначення предмету, завдань і структури курсу; характеристику положень «Національної доктрини розвитку освіти»; огляд здобутків і недоліків у процесі реалізації Державної національної програми реформування вищої освіти; аналіз стану і завдань вищої освіти України в контексті Болонського процесу та характеристику основних аспектів організації навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців.

Модуль другий, що має назву «Основні риси вузівської історичної освіти», об'єднав у собі: матеріали щодо висвітлення сутності поняття змісту освіти, стандарту вищої освіти; вивчення складових навчального плану та навчальної програми. Особливу увагу в другому модулі приділено специфіці дистанційного навчання історії та дослідженню поняття безперервної історичної освіти.

У третьому модулі «Процес навчання історії та його закономірності» зібрано теми, вивчення яких дозволяє зрозуміти особливості викладання і навчання як основних елементів процесу навчання, усвідомити зв'язок між структурними компонентами процесу навчання, визначити співвідношення закономірностей, принципів і правил навчання історії у ВНЗ.

Окрім цього, до змісту третього модулю включено характеристику структури історичних знань студентів та аналіз методів і прийомів впровадження у навчальний процес вищої школи при викладанні історії особистісно орієнтованої технології навчання.

Четвертий модуль - «Методи і засоби навчання історії у вищій школі» - присвячений вивченню змісту методів навчання історії у вищих навчальних закладах, розгляду існуючих підходів до класифікації методів навчання, виявленню основних аспектів взаємозв'язків методів навчання і рівнів засвоєння студентами змісту історичних курсів. У цьому модулі також зроблено огляд інноваційних методів і технологій, визначено особливості щодо впровадження інтерактивних методів у навчальний процес вищої школи; приділено увагу аналізу дидактичних функцій засобів навчання, характеристиці видів унаочнення. Акцент зроблено на методиці застосування технічних засобів навчання, комп'ютеризації навчального процесу при викладанні історичних дисциплін у вищій школі, а також на існуючих проблемах вузівських підручників з історії.

Дослідженню сутності поняття видів навчання, вивченню методики підготовки та проведення різноманітних форм організації навчання у вищій школі (лекцій, практичних, семінарських, лабораторних занять), характеристиці особливостей організації факультативів, спецкурсів і спецсемінарів з історичних дисциплін, індивідуальних та групових консультацій присвячено п'ятий модуль «Види і форми організації навчального процесу вищої школи». Також у ньому проаналізовано методику організації навчальних і переддипломних практик, самостійної навчально-пізнавальної діяльності та науково-дослідної роботи студентів.

У шостому модулі, який називається «Діагностика навчання історії», розглядаються складові, функції та види контролю навчальної діяльності студентів, зокрема, охарактеризовано сутність міжсесійного, поточного тематичного і підсумкового контролю, визначено вимоги до організації контролю попередньої підготовки студентів, продемонстровано методи і форми контролю, проаналізовано основні системи оцінювання знань студентів.

До змісту заключного, сьомого, модулю «Організація навчального процесу як науково-педагогічної творчості викладача історії» входять матеріали з питань співвідношення наукової і педагогічної діяльності викладача історії, атестації наукових і науково-педагогічних кадрів з історії, а також професіограма викладача історії.

Навчальним планом передбачаються такі форми занять з теорії та методики викладання історії у ВНЗ: лекції та практичні заняття. Практичні заняття присвячуватимуться найбільш актуальним проблемам вищезазначеного курсу. Наприклад, у першому модулі практичні заняття передбачені з таких тем: «Стан і завдання вищої освіти України в контексті Болонського процесу», «Організація навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців». Другий модуль містить практичні заняття на тему: «Зміст процесу освіти», «Дистанційне навчання».

У модулі четвертому для практичного вивчення пропонується проблема «Дидактичні можливості засобів навчання при викладанні історії». Модуль п'ятий включає три практичних заняття: «Методика підготовки та прочитання лекцій з історії», «Семінар з історії: цілі, організація, ефективність», «Самостійна робота студентів при вивченні історії». У модулі шостому для практичного дослідження пропонується тема «Зміст і функції підсумкового контролю з історичних дисциплін». До сьомого модуля включене практичне заняття з питань атестації наукових і науково-педагогічних кадрів з історії.

Формою контролю знань студентів магістратури історичної спеціальності з дисципліни «Теорія та методика викладання історії у вищих навчальних закладах» є іспит.

## **2. Національна доктрина розвитку освіти**

Національна доктрина розвитку освіти (затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 р.) визначає систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію і основні напрями розвитку освіти у першій чверті ХХІ століття.

Реалізація Національної доктрини має забезпечити перехід до нового типу гуманістично-інноваційної освіти, що сприятиме

істотному зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу особистості та суспільства. У результаті цього відбудуться потужні позитивні зміни у системі матеріального виробництва та духовного відродження, структурі політичних відносин, побуті і культурі. Зростуть самостійність і самодостатність особистості, її творча активність, що зміцнить демократичні основи громадянського суспільства і прискорить його розвиток. Активізуються процеси національної самоідентифікації особистості, підвищиться її громадянський авторитет, а також статус громадянина України у міжнародному соціокультурному середовищі.

Освіта, здобута в Україні, стане конкурентоспроможною в європейському та світовому освітньому просторі, а людина - захищеною і мобільною на ринку праці. Зростаючий освітній потенціал суспільства забезпечить впровадження новітніх виробничих та інформаційних технологій, що дасть змогу протягом наступних 10-15 років скоротити відставання у темпах розвитку, а надалі істотно наблизитися до рівня і способу організації життєдіяльності розвинутих країн світу.

«Національна доктрина розвитку освіти» складається з 16 статей, серед яких основними є наступні.

**1. Загальні положення.** Освіта — основа розвитку особистості, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства.

Освіта є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені.

За роки незалежності на основі Конституції України визначено пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, здійснюється практичне реформування галузі згідно з «Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття)».

Водночас стан справ у галузі освіти, темпи та глибина перетворень не повною мірою задовольняють потреби

особистості, суспільства і держави. Глобалізація, зміна технологій, перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку, інші властиві сучасній цивілізації риси зумовлюють розвиток людини як головну мету, ключовий показник і основний важіль сучасного прогресу, потребу в радикальній модернізації галузі, ставлять перед державою, суспільством завдання забезпечити пріоритетність розвитку освіти і науки, першочерговість розв'язання їх нагальних проблем.

Актуальним завданням є забезпечення доступності здобуття якісної освіти протягом життя для всіх громадян та подальше утвердження її національного характеру. Мають постійно оновлюватися зміст освіти та організація навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, ринкових засад економіки, сучасних науково-технічних досягнень. Критичним лишається стан фінансування освіти і науки, недостатнім є рівень оплати праці працівників освіти і науки.

Потребують державної підтримки дошкільна, загальна середня освіта у сільській місцевості, професійно-технічна освіта, навчання здібних та обдарованих учнів і студентів, а також дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку.

Необхідно істотно зміцнити навчально-матеріальну базу, здійснити комп'ютеризацію навчальних закладів, впровадити інформаційні технології, забезпечити ефективну підготовку та підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників, запровадити нові економічні, та управлінські механізми розвитку освіти. Усі ці проблеми потребують першочергового розв'язання.

В Україні повинні забезпечуватися прискорений, випереджальний інноваційний розвиток освіти, а також створюватися умови для розвитку, самоствердження та самореалізації особистості протягом життя.

*2. Мета і пріоритетні напрями розвитку освіти. Мета* державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського

суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти.

*Пріоритетними напрямками* державної політики щодо розвитку освіти є:

- ◆ особистісна орієнтація освіти;
- ◆ формування національних і загальнолюдських цінностей;
- ◆ створення для громадян рівних можливостей у здобутті освіти;
- ◆ постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу;
- ◆ розвиток системи безперервної освіти та навчання протягом життя;
- ◆ пропаганда здорового способу життя;
- ◆ розширення україномовного освітнього простору;
- ◆ забезпечення освітніх потреб національних меншин;
- ◆ забезпечення економічних і соціальних гарантій для професійної самореалізації педагогічних, науково-педагогічних працівників, підвищення їхнього соціального статусу;
- ◆ розвиток дошкільної, позашкільної, загальної середньої освіти у сільській місцевості та професійно-технічної освіти;
- ◆ органічне поєднання освіти і науки, розвиток педагогічної та психологічної науки, дистанційної освіти;
- ◆ запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій;
- ◆ створення індустрії сучасних засобів навчання і виховання, повне забезпечення ними навчальних закладів;
- ◆ створення ринку освітніх послуг та його науково-методичного забезпечення;
- ◆ інтеграція вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів.

Згідно зі статтею 2 «Національної доктрини розвитку освіти» держава повинна забезпечувати:

- ◆ виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється;

◆ збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, а також до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин;

◆ виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу;

◆ формування у дітей та молоді сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості;

◆ підготовку кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння й впровадження наукоємних та інформаційних технологій, конкурентоспроможних на ринку праці;

◆ створення умов для розвитку обдарованих дітей та молоді;

◆ підтримку дітей та молоді з особливостями психічного і фізичного розвитку;

◆ стимулювання у молоді прагнення до здорового способу життя;

◆ розвиток дитячого та юнацького спорту, туризму;

◆ етичне, естетичне виховання;

◆ екологічну, правову, економічну освіту;

◆ наступність і безперервність освіти;

◆ інноваційний характер навчально-виховної діяльності;

◆ різноманітність типів навчальних закладів, варіативність навчальних програм, індивідуалізацію навчання та виховання;

◆ моніторинг освітнього процесу, зростання якості освітніх послуг;

◆ створення умов для ефективної професійної діяльності педагогічних, науково-педагогічних працівників відповідно до їх ролі у суспільстві.

Освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими



надбаннями (стаття 3).

Національне виховання є одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти. Його основна мета - виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури. Головними складовими національного виховання є громадянське та патріотичне виховання.

Стаття 4 зазначає, що у державі створюється система безперервної мовної освіти, що забезпечує обов'язкове оволодіння громадянами України державною мовою, можливість опанувати рідну (національну) і практично володіти хоча б однією іноземною мовою. Освіта сприяє розвитку високої мовної культури громадян, вихованню поваги до державної мови та мов національних меншин України, толерантності у ставленні до носіїв різних мов і культур.

Реалізація мовної стратегії здійснюється шляхом комплексного і послідовного впровадження просвітницьких, нормативно-правових, науково-методичних, роз'яснювальних заходів.

*5. Освіта - рушійна сила розвитку громадянського суспільства.* В умовах становлення в Україні громадянського суспільства, правової держави, демократичної політичної системи освіта має стати найважливішим чинником гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості.

Передумовою утвердження розвинутого громадянського суспільства є підготовка освічених, моральних, мобільних, конструктивних і практичних людей, здатних до співпраці, міжкультурної взаємодії, які мають глибоке почуття відповідальності за долю країни, її соціально-економічне процвітання.

Освіта має активно сприяти формуванню нової ціннісної системи суспільства - відкритої, варіативної, духовно та культурно наповненої, толерантної, здатної забезпечити становлення громадянина і патріота, консолідувати суспільство

на засадах пріоритету прав особистості, зменшення соціальної нерівності.

Держава сприяє становленню демократичної системи навчання та виховання.

Державна політика в галузі освіти спрямовується на посилення ролі органів місцевого самоврядування, активізацію участі батьків, піклувальних рад, меценатів, громадських організацій, фондів, засобів масової інформації у навчально-виховній, науково-методичній, економічній діяльності навчальних закладів, прогнозуванні їх розвитку, оцінці якості освітніх послуг.

*б. Освіта і фізичне виховання — основа для забезпечення здоров'я громадян.* Пріоритетним завданням системи освіти є виховання людини в дусі відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих як до найвищої індивідуальної і суспільної цінності. Це здійснюється шляхом розвитку валеологічної освіти, повноцінного медичного обслуговування, оптимізації режиму навчально-виховного процесу, створення екологічно сприятливого життєвого простору.

Держава разом із громадськістю сприяє збереженню здоров'я учасників навчально-виховного процесу, залученню їх до занять фізичною культурою і спортом, недопущенню будь-яких форм насильства в навчальних закладах, а також проведенню та впровадженню в практику результатів міжгалузевих наукових досліджень з проблем зміцнення здоров'я, організації медичної допомоги дітям, учням і студентам, якісному медичному обслуговуванню працівників освіти, пропаганді здорового способу життя та вихованню культури поведінки населення.

Фізичне виховання як невід'ємна складова освіти забезпечує можливість набуття кожною людиною необхідних науково обґрунтованих знань про здоров'я і засоби його зміцнення, про шляхи і методи протидії хворобам, про методики досягнення високої працездатності та тривалої творчої активності. В системі освіти держава забезпечує розвиток масового спорту як важливої складової виховання молоді.

*7. Рівний доступ до здобуття якісної освіти.* Для всіх громадян України незалежно від національності, статі, соціального походження та майнового стану, віросповідання,

місця проживання та стану здоров'я забезпечується рівний доступ до якісної освіти. Реалізація зазначеного права передбачає прозорість, наступність системи освіти всіх рівнів, гнучке врахування демографічних, соціальних, економічних змін.

Морока навчальних закладів повинна задовольняти освітні потреби кожної людини відповідно до її інтересів, здібностей та потреб суспільства.

Модернізація системи освіти спрямована на забезпечення її якості відповідно до новітніх досягнень науки, культури і соціальної практики.

Якість освіти є національним пріоритетом і передумовою національної безпеки держави, додержання міжнародних норм і вимог законодавства України щодо реалізації права громадян на освіту.

Якість освіти визначається на основі державних стандартів освіти та оцінки громадськістю освітніх послуг. Держава постійно здійснює моніторинг якості освіти, забезпечує його прозорість, сприяє розвитку громадського контролю.

Рівний доступ до здобуття освіти забезпечується, зокрема, у вищій освіті шляхом:

- ◆ запровадження ефективної системи інформування громадськості про можливості здобуття вищої освіти;
- ◆ створення умов для здобуття безоплатної вищої освіти на конкурсних засадах у державних і комунальних навчальних закладах;
- ◆ удосконалення правових засад здобуття освіти за рахунок бюджетів усіх рівнів та коштів юридичних і фізичних осіб;
- ◆ розширення можливостей здобуття вищої освіти шляхом індивідуального кредитування;
- ◆ створення умов для здобуття вищої освіти дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, та дітьми-інвалідами;
- ◆ забезпечення високої якості вищої освіти та професійної мобільності випускників вищих навчальних закладів на ринку праці шляхом інтеграції вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації, наукових установ та підприємств, запровадження гнучких освітніх програм та інформаційних технологій навчання;
- ◆ додержання засад демократичності, прозорості та гласності

у формуванні контингенту студентів, у тому числі шляхом об'єктивного тестування;

- ◆ створення умов для забезпечення навчання відповідно до потреб особистості та ринку праці.

8. *Безперервність освіти, навчання протягом життя. 13. Підготовка педагогічних і науково-педагогічних працівників.* Основні положення цих статей «Національної доктрини розвитку освіти» висвітлені у відповідних розділах посібника.

9. *Інформаційні технології в освіті.* Пріоритетом розвитку освіти є впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують подальше удосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві. Це досягається шляхом:

- ◆ забезпечення поступової інформатизації системи освіти, спрямованої на задоволення освітніх інформаційних і комунікаційних потреб учасників навчально-виховного процесу;

- ◆ запровадження дистанційного навчання із застосуванням у навчальному процесі та бібліотечній справі інформаційно - комунікаційних технологій поряд з традиційними засобами;

- ◆ розроблення індивідуальних модульних навчальних програм різних рівнів складності залежно від конкретних потреб, а також випуску електронних підручників;

- ◆ створення індустрії сучасних засобів навчання, що відповідають світовому науково-технічному рівню і є важливою передумовою реалізації ефективних стратегій досягнення цілей освіти.

Держава підтримує процес інформатизації освіти, застосування інформаційно-комунікаційних технологій у системі освіти; сприяє забезпеченню навчальних закладів комп'ютерами, сучасними засобами навчання, створенню глобальних інформаційно-освітніх мереж; забезпечує розвиток всеохоплюючої системи моніторингу якості освіти всіх рівнів.

12. *Освіта і наука.* Поєднання освіти і науки є умовою модернізації системи освіти, головним чинником її подальшого розвитку, що забезпечується:

- ◆ постійним збільшенням обсягів фінансування науки відповідно до потреб її випереджального розвитку;

- ◆ фундаменталізацією освіти, інтенсифікацією наукових досліджень у вищих навчальних закладах, науково-дослідних установах Академії педагогічних наук України;

- ◆ розпитком освіти на основі новітніх наукових і технологічних досягнень;

- ◆ інноваційною освітньою діяльністю у навчальних закладах усіх типів, рівнів акредитації та форм власності;

- ◆ правовим захистом освітніх інновацій та результатів науково-педагогічної діяльності як інтелектуальної власності;

- ◆ запровадженням наукової експертизи державних стандартів освіти, підручників, інноваційних систем навчання та виховання;

- ◆ залученням до наукової діяльності обдарованої учнівської та студентської молоді, педагогічних працівників;

- ◆ поглибленням співпраці та кооперації навчальних закладів і наукових установ, широким залученням до навчально-виховного процесу та дослідницької роботи в навчальних закладах учених Національної академії наук України та галузевих академій;

- ◆ створенням науково-інформаційного простору, насамперед для дітей та молоді, використанням для цього нових комунікаційно-інформаційних засобів;

- ◆ запровадженням цільових програм, що сприяють інтеграції освіти і науки;

- ◆ випереджальним розвитком педагогічної та психологічної науки, віднесенням їх до пріоритетних напрямів розвитку науки в Україні.

*14. Соціальні гарантії учасників навчального процесу.* Забезпечення умов для педагогічної, науково-педагогічної та наукової діяльності педагогічних і науково-педагогічних працівників, умов для навчання учнів і студентів, а також соціального захисту учасників навчально-виховного процесу є найважливішим напрямом державної політики у галузі освіти. Громадянам, які навчаються, гарантується:

- ◆ захист життя, збереження здоров'я, фізичне виховання;

- ◆ регулярне безоплатне підвезення у сільській місцевості до місця навчання і додому дітей дошкільного віку, учнів та педагогічних працівників;

- ◆ пільговий проїзд студентів у громадському транспорті;

- ◆ надання адресної допомоги, академічних і соціальних стипендій;
- ◆ здійснення заходів щодо профілактики бездоглядності і правопорушень серед дітей, учнівської та студентської молоді, їх соціальної реабілітації у суспільстві;
- ◆ працевлаштування випускників, які навчалися за державним замовленням.

Держава поступово підвищує соціальні витрати па систему освіти, проведення активної соціальної політики.

Бюджетні ресурси спрямовуються на забезпечення першочергових соціальних видатків: на виплату заробітної плати та пенсій педагогічним і науково-педагогічним працівникам, стипендій, а також на соціальну підтримку учнів і студентів.

Держава сприяє розширенню застосування договірного регулювання умов оплати праці, додаткових соціальних гарантій на підставі положень генеральної, галузевої, регіональної угод, колективних договорів.

Держава, виходячи з можливостей бюджету і реальної економічної ситуації, сприяє забезпеченню для педагогічних і науково-педагогічних працівників:

- ◆ ефективного медичного обслуговування;
- ◆ встановлення і дотримання науково обґрунтованих норм навчального навантаження, тривалості робочого часу та основної щорічної відпустки;
- ◆ періодичного стажування в наукових центрах, навчальних закладах та па виробництві;
- ◆ диференціації оплати праці відповідно до рівня професіоналізму, кваліфікаційної категорії та педагогічного звання, наукового ступеня та вченого звання;
- ◆ встановлення педагогічним працівникам фіксованих доплат для придбання навчальної та науково-методичної літератури;
- ◆ виплати одноразової допомоги педагогічним працівникам, які призначаються на посаду вперше.

Держава створює умови для встановлення педагогічним працівникам пенсійного забезпечення на рівні 80-90% від їх заробітної плати.

Стратегічним завданням державної освітньої політики є вихід освіти, набутої в Україні, на ринок світових освітніх послуг,

поглиблення міжнародного співробітництва, розширення участі навчальних закладів, учених, педагогів, учнів, студентів у проектах міжнародних організацій та співтовариств (стаття 15).

Держава сприяє розвитку співробітництва навчальних закладів на дво- і багатосторонній основі з міжнародними організаціями та установами (ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Європейським Союзом, Радою Європи), Світовим банком, зарубіжними освітянськими фондами, іншими міжнародними організаціями.

Інтеграція вітчизняної освіти у міжнародний освітній простір базується на таких засадах:

- ◆ пріоритет національних інтересів;
- ◆ збереження та розвиток інтелектуального потенціалу нації;
- ◆ миротворча спрямованість міжнародного співробітництва;
- ◆ системний і взаємовигідний характер співробітництва;
- ◆ толерантність в оцінюванні здобутків освітніх систем зарубіжних країн та адаптації цих здобутків до потреб національної системи освіти.

Основними шляхами моніторингу та використання зарубіжного досвіду в галузі освіти є:

- ◆ проведення спільних наукових досліджень, співробітництво з міжнародними фондами;
- ◆ проведення міжнародних наукових конференцій, семінарів, симпозіумів; сприяння участі педагогічних та науково-педагогічних працівників у відповідних заходах за кордоном;
- ◆ освітні і наукові обміни, стажування та навчання за кордоном учнів, студентів, педагогічних і науково-педагогічних працівників;
- ◆ аналіз, відбір, видання та розповсюдження кращих зразків зарубіжної наукової і навчальної літератури.

Центральні та місцеві органи управління освітою, Академія педагогічних наук України, а також навчальні заклади всіх рівнів сприяють міжнародній мобільності учасників навчально-виховного процесу, забезпечують розвиток системи підготовки фахівців для зарубіжних країн на компенсаційних засадах, створюють філії вищих навчальних закладів, їх підготовчих факультетів і відділень за кордоном; забезпечують визнання за кордоном документів про освіту, що видаються в Україні.

Для досягнення цієї мети необхідно забезпечити:

- ◆ розроблення та реалізацію державної програми підготовки і закріплення кваліфікованих кадрів для розширення міжнародного співробітництва у галузі освіти, організацію їх постійного навчання та підвищення кваліфікації;

- ◆ виконання цільових інноваційних програм, спрямованих на розширення участі України у співробітництві на міжнародному ринку освітніх послуг;

- ◆ фінансову та консультаційну підтримку.

Освіта в Україні є відкритим соціальним інститутом. Суб'єкти системи освіти співпрацюють з міжнародними інституціями та організаціями, які для здійснення своєї діяльності покликані залучати педагогів, дітей та молодь з метою набуття ними соціальної компетентності й досвіду у питаннях взаєморозуміння, толерантності, побудови спільного європейського дому, культурного різноманіття і водночас для збереження та примноження власних культурних надбань.

Беручи участь у проектах і програмах Ради Європи, ЮНЕСКО, Європейського Союзу, ЮНІСЕФ та інших міжнародних організацій, суб'єкти національної системи освіти не тільки отримуватимуть доступ до інформації про шляхи, засоби і методи розвитку гуманітарної сфери, але й зможуть демонструвати і пропонувати на міжнародному ринку освітні технології та власні напрацювання.

Держава сприяє залученню додаткових ресурсів для створення нових потужних каналів інформаційного обміну з усіма країнами світу, розширенню інформаційної бази національної системи освіти, забезпеченню можливості використання світових банків інформації.

Як важливий засіб утвердження авторитету України на міжнародній арені, розвитку міжнародного співробітництва та залучення додаткових джерел фінансування освіти держава розглядає можливість збільшення обсягів підготовки спеціалістів з числа іноземців та осіб без громадянства.

Отже, «Національна доктрина розвитку освіти» проголошує, що в Україні повинні забезпечуватися прискорений, випереджальний інноваційний розвиток освіти, а також створюватися умови для самоствердження та самореалізації



особистості протягом життя. Головними складовими національного виховання мають бути громадянське та патріотичне виховання, а реалізація мовної стратегії має спиратися на комплексне і послідовне впровадження просвітницьких, нормативно-правових, науково-методичних, роз'яснювальних заходів.

Якість освіти повинна визначатися на основі державних стандартів освіти та оцінки громадськістю освітніх послуг. Держава має здійснювати моніторинг якості освіти, забезпечувати його прозорість, сприяти розвитку громадського контролю. Держава обов'язково повинна підтримувати процес інформатизації освіти, застосування інформаційно-комунікаційних технологій у системі освіти; сприяти забезпеченню навчальних закладів сучасними засобами навчання, створенню глобальних інформаційно-освітніх мереж.

Держава прагне підтримувати розвиток співробітництва навчальних закладів на дво- і багатосторонній основі з міжнародними організаціями та установами (ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Європейським Союзом, Радою Європи), Світовим банком, зарубіжними освітянськими фондами, іншими міжнародними організаціями. Держава шукає можливості залучати додаткові ресурси для створення нових потужних каналів інформаційного обміну з усіма країнами світу, розширювати інформаційну базу національної системи освіти, забезпечувати можливості використання світових банків інформації.

### **3. Здобутки та недоліки реалізації державної національної програми реформування вищої освіти**

Українське суспільство сьогодні переживає період глибоких структурних змін. Всі ці процеси не можуть не торкатися сфери освіти і виховання. Освіта і суспільство - єдина система, тому будь-які проблеми, з якими стикається суспільство, неминуче позначаються на стані освіти. Разом з тим саме сфера освіти здатна здійснити істотний вплив на розвиток тих або інших тенденцій у суспільстві. Звідси постає необхідність у пріоритетному розвитку освіти для українського суспільства і конкретно кожної людини. Цілком природно, що, обговорюючи

стратегічні питання освіти, необхідно враховувати всю сукупність проблем, зокрема соціально-економічних. Вступаючи в нове тисячоліття, освіта вимагає неординарних ідей і принципово нових підходів.

Будь-які реформи і перетворення можуть бути успішними лише тоді, коли вони підкріплюватимуться чіткою програмою реалізації. Не є винятками і найбільш важливі державні документи про реформування освіти.

Основоположним документом, що визначає політику у сфері освіти, є Закон України «Про освіту». Закон орієнтує всі ланки освіти (навчання і виховання) не лише на задоволення потреб суспільства і держави, що змінюються, але й перш за все на задоволення освітніх запитів особистості. З умов динамічності і варіативності організаційних форм здобуття освіти того або іншого рівня як в державних, так і в альтернативних (недержавних, приватних) навчальних закладах, саме держава встановлює освітній стандарт. Навчальний заклад має забезпечувати стандарт, а досягти його має особа, яка прагне отримати відповідний документ про освіту.

Успіх реформ у суспільстві багато в чому залежить від послідовності й результативності освітньої політики. Від ефективності освітньо-виховного процесу в навчальних закладах України відповідно залежить і подолання кризових процесів під час становлення нової демократичної держави. Важливе місце в цьому процесі посідає стратегія розвитку історичної освіти, що впливає на менталітет молодих громадян України.

У системі освіти відбуваються серйозні зміни, значення яких обумовлено пошуком нових освітніх парадигм, що відповідають новим тенденціям розвитку суспільства.

Наприкінці 80-х - на початку 90-х рр. ХХ ст. освіта вступила в період кризи. У 1991-1992 рр. стало очевидно, що держава втратила контроль над професійною педагогічною діяльністю; знизився престиж педагогічної професії, з цієї сфери почався відтік кадрів; старі підручники з історії були вилучені, а нових ще не було; вищі навчальні заклади відокремилися від шкіл, безперервність освіти втратила своє значення.

Закон України «Про освіту» відіграв позитивну роль у розбудові нової системи освіти. У ньому були юридично

закріплені обов'язковий державний мінімум змісту освіти у формі погодинних державних стандартів, варіативність, право на самостійну педагогічну творчість викладацьких колективів і педагогів тощо.

### **Якими є практичні орієнтири освітньої реформи?**

В основу процесу реформування системи освіти було покладено принцип пріоритету особистості, а засобами досягнення цієї мети стали гуманізація, гуманітаризація і диференціація освітньої політики в цілому. Перенесення акценту в системі освіти на проблеми людини, спрямованість освіти на оволодіння досягненнями вітчизняної і світової культури, духовним досвідом людства на сприйняття цілісної картини світу і формування в молоді системного мислення - ось практичні орієнтири освітньої реформи.

Процес реформування системи освіти багато в чому визначається ухваленням педагогічним співтовариством цілей і пріоритетів освітньої політики, зокрема політики історичної освіти. Можна повністю погодитися з тим, що збереження, розвиток і збагачення національних цінностей і традицій освіти та виховання є актуальним для реформи школи і має орієнтуватися на зміцнення її своєрідності на основі єдності національних і загальнолюдських ідеалів педагогіки.

Відомі вчені Ф. Левітас та О.Салата зауважують, що однією з головних теоретичних і практичних проблем побудови сучасної системи історичної освіти є пошук оптимального балансу між; світовими і національними цінностями. Необхідно визнати пріоритети історичної освіти і суспільного виховання, які б допомогли студентам усвідомити свою роль і місце в країні і в сучасному світі.

Важливою ланкою реформування освіти стало питання про те, які освітні пріоритети якнайповніше відповідають довгостроковим інтересам українського суспільства і держави. Особлива важливість історії на сучасному етапі, полягає у тому, що ця дисципліна впливає на формування системи мислення, вона надає можливість людині вільно пересуватися в історичному просторі, озброює її знанням історичного досвіду, що в результаті дозволяє правильно оцінювати сучасні політичні й соціальні процеси. Крім того, історичні знання сприяють

формуванню власної точки зору особи, її незалежних оцінок, але разом з тим учать цінувати і поважати думки інших.

Історичні дисципліни виховують в особистості такі важливі для життя в сучасному суспільстві якості, як широта мислення і світогляду, толерантність, громадська активність, творча уява. У результаті історичні знання готують молодь до самостійного життя у сповненому суперечностей сучасному світі, створюють сприятливі умови для взаєморозуміння між людьми, що представляють різні культурні, етнічні, лінгвістичні і релігійні традиції, допомагають людині усвідомити себе не лише представником певної країни і регіону, але й громадянином Європи і світу.

Кардинальні зміни кінця 80-х - початку 90-х рр. ХХ ст. поставили істориків перед необхідністю серйозного перегляду давно усталених історичних уявлень. Причому такі тенденції поширюються і на викладання предмета.

Загалом, з 90-х рр. ХХ ст. жодна галузь знань не зазнала таких суттєвих трансформацій як історична наука. Динамічні процеси, які відбуваються в усіх сферах сучасного суспільства, в системі національної освіти, зокрема, викликали значні зміни в її структурі, змісті, спрямованості й завданнях.

Відхід від ідеологічних догм вузького класового підходу до подій минулого дає можливість з цивілізаційних позицій розглянути виникнення й розвиток молодого суспільства. Зміна пріоритетів полягає, на думку Ф.Левітаса, О.Салати, у зверненні не до абстрактного «народу», єдності партії та діянь її вождів, а безпосередньо до людини як до головного діючого суб'єкта історії, створених нею матеріальних і духовних цінностей, системи суспільних відносин, до широкого спектру історичного життя з усією його повнотою й багатоманітністю.

Поруч з формаційним підходом до суспільних явищ в минулому, який розглядався як єдино правильний, постали й інші погляди на історичне життя:

- ◆ політичне бачення історії (видатні політичні постаті, політичні партії та суспільні рухи, війни, міжнародні відносини тощо);

- ◆ географічний фактор в історії (вплив територій, клімату, природних ресурсів, демократії на розвиток суспільства);

- ◆ теологічний підхід до історії (роль і місце церковного життя, його значення у суспільних процесах виховання духовних цінностей людей, божественний вплив на хід історичних подій);

- ◆ психологічний фактор історії (вплив волі, характеру, темпераменту, людської енергії на вирішення суспільних проблем);

- ◆ культурологічний підхід (процес створення матеріальних і духовних цінностей, його зв'язок із розвитком суспільства і зростаючими потребами суспільства).

Усі вищенаведені підходи і погляди складають сучасне цивілізаційне бачення історії.

Зараз в Україні відбувається так званий перехідний період, який призвів до повного перегляду підходів до викладання історії. Ці зміни пов'язані не лише з новим трактуванням тих або інших фактів, але й із глибинним процесом відновлення повного контексту історичної науки без ідеологічних спотворень, що в результаті охопило все суспільство і спричинило процес зміни цінностей.

Складність ситуації, пов'язаної з викладанням історії у вищій школі, посилюється ще й тим, що кардинальний перегляд історичних категорій відбувається на всіх рівнях одночасно - у вищій, середній школі і в академічній: науці.

Історична освіта сьогодні - один з найбільш складних і певною мірою суперечливих елементів національної системи освіти. У процесі її реформування виділяють наступні етапи, які збігаються з реформою школи.

*Перший етап* (1989-1995) характеризується процесами розпаду колишньої системи історичної освіти, що існувала в СРСР, і пошуками підходів до побудови нової системи в Українській державі. Завершенням етапу можна умовно вважати ухвалення Закону України «Про освіту».

*Другий етап* (1996-2000). Якісні зміни цього етапу пов'язані з виробленням Національної доктрини освіти України, розробкою Державних стандартів історичної освіти.

*Третій етап* (з 2000 і до теперішнього часу) характеризується подальшим пошуком моделі стандарту історичної освіти, ухваленням лінійної структури історичної освіти і залученням педагогів до різноманітних форм

міжнародної співпраці в галузі історичної освіти.

На сучасному етапі важливою педагогічною проблемою стало, за визначенням відомого науковця К.Баханова, впровадження в навчальний процес нових освітніх технологій, прийомів, засобів і методик, які допомагають студентам «відкривати» себе, розкривати свою особистість. Критерієм успішності стає не стільки результативність у вивченні навчальних предметів, скільки ставлення людини до можливостей власного пізнання й перетворення природи, історії, самої себе.

Нині у вищій освіті України спостерігаються тенденції до удосконалення традиційних методик і методів роботи зі студентами та пошуки й розробка нових альтернативних технологій, більш ефективних, оптимальних, результативних, ніж ті, що використовувались у минулому. Освітняни виконують основне завдання, що ставить Національна доктрина розвитку освіти в Україні на найближчі двадцять п'ять років, переходячи до особистісно зорієнтованих технологій навчання. Кардинально змінюється зміст освітнього процесу, це вже не процес передачі суми знань або інформації, не повторення готових результатів, а набуття особистого досвіду, формування різноманітних компетентностей, самореалізація на основі розвитку природних даних та здібностей молодой людини.

Щороку Україна стає більш відкритою. Дедалі більше розширюються зв'язки між українськими й закордонними вищими навчальними закладами, дедалі впроваджуються в Україні інноваційні методи, нові освітні проекти, навчальні курси й освітні програми, які підтримуються міжнародними організаціями, транснаціональними корпораціями. Завдяки цьому українська вища освіта швидко збагачується новим досвідом, підходами, освітніми технологіями та методами, які поліпшують якість вищої освіти, підвищують «конвертованість» українських дипломів у світі.

Україна підтвердила готовність до інтеграції в освітній і науковий простір Європи, активно здійснює модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог. Важливою передумовою входження України до єдиної Європейської зони вищої освіти є реалізація системою вищої освіти України

принципів Болонського процесу.

Отже, на початку XXI ст. в сучасному постіндустріальному інформаційному суспільстві відбуваються неоднозначні трансформаційні процеси, тому сьогоднішня означена складним пошуком нового світорозуміння педагогічного світовідчуття, яке здатне було б зазирнути в майбутнє. Сучасна освіта покликана осмислити свої здобутки, освоїти нові цінності. Початок третього тисячоліття має свій смисл, свою філософію. Це час визначення стратегічних орієнтирів, народження нової якості життя, інноваційної культури.

### **Завдання та запитання**

1. Виділіть об'єкт та предмет методики історії як науки.
2. Визначте завдання курсу методики викладання історії у вищій школі.
3. Наведіть концептуальні критерії історичної особистості студента.
4. Охарактеризуйте основні складові структури курсу «Теорія та методика викладання історії у ВНЗ».
5. Визначте мету і пріоритетні напрями державної політики щодо розвитку освіти.
6. Наведіть основні напрями поєднання освіти і науки у рамках процесу модернізації системи освіти.
7. Поясніть сутність принципу рівного доступу до здобуття вищої освіти.
8. Який принцип покладено в основу процесу реформування системи освіти?
9. У чому на сучасному етапі полягає особлива важливість історії як навчальної дисципліни?
10. Наведіть підходи щодо сучасного цивілізаційного бачення історії.

## **Лекція 2. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН В УМОВАХ КРЕДИТНО-ТРАНСФЕРНОЇ СИСТЕМИ (2 год.).**

### **План:**

1. Проблема вивчення історичних дисциплін в умовах кредитно-трансферної системи.
2. Основні елементи КТС
3. Робочі навчальні програми в умовах КТС.

### **Література:**

1. Андрущенко В. П. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть (спроба прогностичного аналізу) // Вища освіта України. - 2001. - № 1.

Вакарчук І. Виступ на розширеній підсумковій колегії Міністерства освіти і науки України «Мета реформ у вищій школі - якість і доступність освіти» (2 квітня 2009 р.);

Вакарчук І. Якість освіти і вільна траєкторія студента // Українська правда. - 2009. - 28 квіт.

Золотарьова І.М. Курс лекцій, тестові завдання, методичні вказівки до практичних занять та самостійної роботи студентів з дисципліни "Університетська освіта (для студентів першого курсу денної та заочної форм навчання напрямів підготовки: 6.030504 - "Економіка підприємства", 6.030609 - "Облік і аудит".) / Укл.: І.М. Золотарьова. - Харків: ХНАМГ, 2008. - 40 с.

Онкович А. Болонський процес і національні пріоритети в гуманітарній освіті. Інформаційний вісник АН ВШ України, 44 , № 2 , 26 - 31. - 2005

Плавич В. П. Розвиток системи освіти України в контексті Болонського процесу: навч. посіб. / В. П. Плавич; за ред. Т. М. Забанова; Одеський нац. ун-т. ім. 1.1. Мечникова. - Одеса: Астропринт, 2005. - 256 с. - укр. та рос. мовами.

### **1. Проблема вивчення історичних дисциплін в умовах кредитно-трансферної системи.**

Аналіз сучасного розвитку нашого суспільства в період кардинальних змін у державному будівництві та суспільстві в останні роки, зокрема в умовах структурної перебудови й вдосконалення організації і змісту вищої освіти в незалежній



Україні, спонукає до активних пошуків нових форм і методів професійної підготовки кадрів у всіх сферах життя, запровадження досвіду європейських країн. Ця проблема стає особливо актуальною у зв'язку з глибокими реформами у системі вищої освіти, а саме у навчальних закладах галузі Міністерства з надзвичайних ситуацій України, які здійснюються нині і спрямовані на її інтеграцію в європейський науково-освітній простір, приєднання вищої школи у 2005 році до Болонського процесу.

Характерною ознакою цього процесу є розширення кваліфікаційного діапазону підготовки фахівців у рамках національних систем освіти, яке відбувається за двома напрямками:

По-перше, практично в усіх країнах світу спостерігається підвищення рівня підготовки за рахунок створення нових циклів навчання. Майже не залишилося країн, у яких не було б власних вищих навчальних закладів, зокрема, відомчих, з чотирьох - п'ятирічним терміном навчання. Найчастіше це університети, обов'язковою складовою яких є спеціальні та традиційні факультети гуманітарних, природничих, юридичних та економічних наук. Послідовні цикли навчання завершуються одержанням відповідних свідоцтв, дипломів, ступенів.

По-друге, поряд з ними розвиваються навчальні заклади не університетського типу - педагогічного, управлінського та інженерного профілю, а також самостійні вищі навчальні заклади або їх підрозділи, призначені для підготовки на після середньому рівні з терміном навчання 2-4 роки для отримання професійних дипломів, які розглядаються в більшості країн як дипломи про вищу освіту.

Освіта в Україні розвивається нині в контексті як загальнопланетарних освітніх тенденцій, так і за обставин радикальних політичних, економічних і соціальних змін в суспільстві. Сформована за умов регіонального статусу в складі СРСР адміністративно-бюрократичної політичної системи вона докорінно реформується в період суспільних трансформацій і спрямована на вдосконалення фахової підготовки особистості у поєднанні з ґрунтовною базою загальноосвітніх знань. Стратегічними напрямками радикальних змін є такі: 1

.Узгодженість освіти з самостійним статусом української держави; 2. Розвиток і функціонування освітньої сфери відповідно до становлення конкретної моделі демократичного, правового громадянського суспільства; 3. Реконструкція освітньої системи за умов утвердження ринкових економічних відносин; 4. Курс освіти на відмову від тоталітаризму та комуністичної моноідеології й утвердження плюралістичних засад сповідування ідей, поглядів, переконань, нових, апробованих людством, цінностей.

У зв'язку з тим, що керівництво України беззаперечно і однозначно задекларували інтеграцію в європейське співтовариство, його науково-освітній простір як основний напрямок зовнішньої політики, здійснюється ряд заходів Міністерства освіти і науки щодо приєднання до Болонського процесу, нині реалізуються чимало ідей і проектів.

Найбільш важливими новаціями є такі: формування єдиного відкритого простору вищої освіти; впровадження кредитно-модульних технологій навчання на базі європейської системи трансферу кредитів; стимулювання мобільності студентів і викладачів у межах європейського регіону; прийняття системи двох освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавр-магістр, які повинні змінити існуючі в Україні наукові ступені; розвиток європейської співпраці у сфері контролю за якістю вищої освіти; забезпечення працевлаштування випускників вищих навчальних закладів України в європейському ринку праці виданням Додатку до диплома, рекомендованого ЮНЕСКО.

Таким чином, Болонський процес, до якого приєдналася Україна, має за мету наступне:

- встановлення системи зрозумілих та подібних наукових ступенів;
- встановлення системи, заснованої на двох основних циклах: студентському та післядипломному;
- введення системи кредитів (ECTS);
- сприяння мобільності шляхом подолання перешкод для забезпечення руху студентів, вчителів, дослідників, адміністративного складу;
- сприяння європейській співпраці щодо забезпечення якості;
- сприяння необхідним європейським вимірам у вищій освіті.

Дані цілі є сутністю Болонського процесу.

Незвичайність цього процесу полягає в тому, що він не є чітко структурованим і проводиться 45 країнами, що беруть у ньому участь, у співпраці з чисельними міжнародними організаціями, включаючи і Раду Європи.

В останній час у вищих навчальних закладах України проводиться велика робота з підготовки необхідних документів для приєднання України до Болонської декларації. Мета цього входження - інтеграція системи освіти України в систему європейських стандартів освіти.

І хоча країни-учасниці Болонського процесу домовилися, поважаючи відмінності у культурі, мові, національних освітніх системах, а також автономію університетів, в межах своєї компетенції, проводити політику міжурядового співробітництва із залученням європейських неурядових організацій, що функціонують у сфері вищої освіти, чомусь не чуємо голосів про "український вектор" саме української освіти. Для підтвердження цього міркування звернімо увагу на гуманітарну складову навчального процесу вищих ВНЗ.

Відповідно до листа Міністерства освіти і науки України від 17 червня 2002 р. № 1/9 - 304 до переліку навчальних дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня "молодший спеціаліст" входили: основи філософських знань, культурологія, фізичне виховання, українська та іноземні мови (за професійним спрямуванням), основи правознавства, історія України, соціологія, економічна теорія (мінімальна кількість 756 годин, або 14 кредитів).

24 кредити, або 1296 годин, мінімального навчального часу за освітньо-кваліфікаційним рівнем "бакалавр" підводилося на вивчення філософських дисциплін (філософії, релігієзнавства, логіки, естетики та етики), культурології, фізичне виховання, української та іноземної мов (за професійним спрямуванням), правознавства, політології, історії України, соціології, економічної теорії.

Про неузгодженість у вивченні багатьох дисциплін говорять як викладачі вищих закладів освіти, так і шкільні вчителі: "Особливо наочно вона виявляється у гуманітарній підготовці учнів і студентів. Досі не вирішено питання, де зосередити

навчання молоді з основ права, конституційного права та ін. - зауважує вчитель-методист київської ЗОШ № 286 Тетяна Березовенко. -ці предмети дублюються у середній та вищій школі. Відсутня науково обґрунтована наступність у вивченні історії України. В середній школі на вивчення цього предмета відводиться до 250 годин, у ВНЗ, як правило, 36-50 аудиторних годин. Чи доцільно? ("Освіта", №43 (5119), 6-13 жовтня 2004 р. - С. 7).

Зауважимо принагідно, що частину цих дисциплін (історію України, політологію, соціологію) часто читали (та й чому - у минулому часі?) викладачі, які не тільки базової освіти з цих дисциплін не мали, а й курси підвищення кваліфікації не проходили. Навіщо? Адже вони завжди були особливими - викладали історію КПРС. І якщо в багатьох державних навчальних закладах робилося все, щоб такі фахівці пройшли відповідну перепідготовку і мали право викладати нові для них дисципліни, люди старшого віку - пенсіонери - цього зробити не прагнули: їх, особливо викладачів з дипломом кандидата наук, охоче брали "з трудовою книжкою" недержавні заклади освіти, оскільки за вимогами ліцензування та акредитації вони потребували певного відсотка спеціалістів вищої категорії. Молодші за віком оперативно пройшли перепідготовку, працювали у державних ВНЗ, а "вірні лєнінці" (у даному разі - з повагою до тих, хто не зрадив власних переконань) взялися формувати світогляд студентів нової держави. І не стала держава на захист своїх інтересів. (Цікаво, чи є в МОН статистика, скільком ВНЗ було відмовлено в ліцензуванні й акредитації через те, що гуманітарії не проходили підвищення кваліфікації ні за п'ять останніх років, не за всі роки незалежності? А скільки ветеранів КПРС і досі займаються вихованням молодого покоління, навіть формально не засвідчивши, що воно володіють необхідним мінімумом знань з дисциплін, котрі викладають? Знаю це з власного досвіду роботи у недержавному ВНЗ, котрий очолює "великий український патріот"...). І тепер можна не дивуватися, чому в незалежній Україні "маємо те, що маємо".

На сьогоднішній день підтримується думку тих освітян, котрі вважають, що низку навчальних дисциплін із зазначеного вище переліку можна було б перенести у одинадцятий клас, де в

останньому класі навчатимуться сьогоднішні першокурсники за віком. Наприклад, досвід співпраці СЗШ № 286 з Інститутом кібернетики НАН України засвідчує, що середня школа може ефективно навчати учнів з інформатики. Якщо сучасна комп'ютерна техніка прийде до середньої школи, то це звільнить вищу школу від необхідності починати навчання студентів з інформатики з нуля.

Слід наповнити новим змістом і гуманітарну складову у ВНЗ. Необхідна дуже широка публічна дискусія, оскільки ці питання вимагають широкого обговорення і нагального вирішення. Щоб зліквідувати дублювання у роботі середньої та вищої шкіл, доцільно створити інтегровані навчальні програми з тих дисциплін, які вивчаються в середній, і у вищій школі (про такий досвід йшлося на сторінках "Освіти" у листопаді 2003 р., у червні та жовтні 2004 р.). У вищій школі - відповідно до профілю обраного фаху - мають читатися інші дисципліни, мета яких - плекати громадянсько-патріотичні й культурно-творчі якості особистості спеціаліста.

Безперечно, гуманітарну складову слід наповнити новим змістом і в середній, і у вищій школі. З цього приводу необхідна дуже широка публічна дискусія. Реалізація наступності у роботі середньої та вищої школи - лише одна з передумов підвищення ефективності їхньої праці.

Аксіома: школа (в т.ч. вища) повинна виховувати патріотів.

А як бути з полікультурними знаннями сучасної особистості? На думку дослідників, на даному етапі розвитку нашої держави студенти обов'язково мають вивчати курси "Українська та зарубіжна культура" (або, за концепцією старшого наукового співробітника Інституту вищої освіти АПН України З.Ф. Донець, "Інтегроване культурознавство"), "Сучасна українська літературна мова" і "Українське термінознавство" (за професійним спрямуванням). Як вивчати українську мову в аудиторії студентів-нефілологів? А те, що він має бути, - не питання, а нагальна вимога часу.

А як поєднати "шкільну" історію з курсом історії у вищому навчальному закладі у не істориків? Але ж серед нових дисциплін можуть бути й історія галузі, й засади правничої та економічної наук стосовно обраного фаху тощо. Обов'язково мають вивчатися

курси "Історія визвольних змагань української державності". Питання вимагає широкого обговорення і вирішення. На часі перегляд змісту всіх предметів і за вертикальною системою загальна школа -вища школа, і за горизонтальною системою гуманітарних дисциплін у середній та вищій школі.

Необхідні програми (неформальні!) слід розробити якнайшвидше, залучивши до їх написання творчих, патріотично налаштованих викладачів, вчителів і методистів. Актуальні підручники з урахуванням наступності навчання у середній та вищій школі, створені авторськими колективами на конкурсній основі, мають бути апробовані й видані заздалегідь - слід працювати на випередження.

Про зміст нових навчальних книг має відкрито й вільно дискутувати вся культурна публіка - і філософи, й історики, й соціологи, і журналісти, і письменники, і просто читачі. Важливо, кого ми маємо виховувати на матеріалах цього видання.

Викладачів суспільно-гуманітарних дисциплін турбує запитання: що чекає історію, яку переписують кожні 10 років? Чи залишиться вона як обов'язкова, нормативна дисципліна в рамках болонських перетворень? Чи її вивчатимуть факультативно?

Дослідників турбує доля історії як дисципліни, бо йдеться про ту ідеологічну виховну функцію, котру вона виконує, - формування громадянської позиції, патріотизму. Знання історії формує людину громадянином, а громадянське почуття, любов та вірність до своєї Вітчизни, до свого народу - це вже прямий виклик ідеї глобалізації. Чи не стане навчальний процес космополітичним, адаптованим до світових стандартів? Тобто запитань більше, ніж відповідей.

Підручник - це книга, яка плекає майбутнє не тільки нація, а й саму націю. Дидактика - "це зовсім інша планета, сфера. Яке там знання має вкидатися як препарат, в якій формі, скільки, як його дозувати, які акценти ставити, цього - не може вирішити Інститут удосконалення вчителів або Міністерство науки і освіти...", - розмірковує професор Києво-Могилянської академії, доктор історичних наук Наталя Яковенко ("Дзеркало тижня", № 42 (517), 16 жовтня 2004 р.). Варто дослухатись і до іншої думки історика, яка вважає за необхідне "розщепити дослідницьку скептичну історіографію (де все ставиться під сумнів) і

дидактичну історіографію, в якій розповідаються ясні і прості правди. У школі вони мають нести в собі патріотичне начало і не повинні бути скептичними. Школа виховує не історика, а громадянина. Історіографія не повинна бути нарвано-патріотичною, примітивно-нахабно-нав'язливою". Великі дискусії про дидактично-виховну історію, наприклад точилися свого часу в Японії, Швейцарії, інших країнах. Ішлося про розумну межу між тією історією, яку знають історики, і тією, яку повинні вивчити учні про свій рідний край. "Де ця тонка грань? Як це сумістити? Як у шкільний підручник закласти різні патріотичні речі й водночас зробити його толерантним, чого взагалі потребує теперішня культура толерантності?" - питання, які і сьогодні турбують освітянський загал. І про це треба дискутувати, перш ніж вносити якісь правки.

Цілком історики поділяють думку Н.Яковенко про те, що дидактична історія (бо ж не тільки історія - будь-яка інша дисципліна) має виховувати доброго, лояльного громадянина, який любить свою батьківщину. У будь-якій навчальній дисципліні має бути присутня легендарна історія, міфологія, адже людина не народжується з цими почуттями. Дидактична наука мусить неминуче містити якийсь набір досить тривіальних, з погляду вчених, фактів, на яких би виховувалася культура пам'яті і шанування. "Мусить бути... і лінія розвитку свого народу, мають підкреслити і національні цінності".

Дискусій на тему: якими мають бути підручники? - вистачає. Парадигма навчальної книги весь час змінюється. Суспільство постійно потребує якогось оновлення. Напевно, слід гучніше заявляти про те, що виявило, зокрема, дисертаційне дослідження І.Ф.Лощенової з Миколаєва "Полікультурне виховання майбутніх вчителів у процесі вивчення іноземних мов", захищеної нещодавно в Інституті проблем виховання АПН України, а саме: зневажливе сприйняття української культури значною частиною студентської молоді, несформованість у неї почуття причетності до національної культури, низький рівень культурологічних знань і національної свідомості в цілому. Більшість етнічних українців у студентському середовищі південного регіону визнає "рідною" мовою російську, демонструє відсутність знань й інтересу до історії рідного народу, намагається приховати своє

етнічне походження (це - українці на рідній землі!).

За результатами опитування, проведеного дослідницею, 46,5 % студентів не володіють українською мовою. Поглибити знання з іноземних мов прагнуть 94,3 % студентів, і серед них немає таких, хто прагне покращити знання з української мови. Ці дані примусили дослідницю по-новому подивитися на проблему "мова й культура" переконали її в необхідності пошуку шляхів оптимізації полікультурного майбутніх учителів у процесі вивчення іноземних мов.

... Є ще один контингент, який потребує знань про Україну, її історію, мову, культуру і про який зовсім не йдеться в розмовах про "булонський потяг". Чомусь повсякчас говоримо про те, що ми потребуємо європейського визнання власних дипломів, про передумови, за яких молоді українці зможуть навчатися і працювати в Європі, в Америці. Не зустрічала матеріалів, у яких би йшлося про зворотне: до нас приїжджатимуть на навчання громадяни інших держав, і ми маємо подбати, якими знаннями про Україну їх забезпечуватимемо, оскільки Україна, як цивілізована європейська держава, зможе створити їм відповідні умови для реалізації своїх планів. З українським дипломом вони зможуть - працювати поряд з нашими громадянами в Україні, і в будь-якій іншій країні. Говорю не тільки про діаспорян, а про "справжніх" іноземців, які звідусіль приїжджатимуть до нас на навчання. Це - щодо гуманітарної складової.

Отже, виникає потреба у необхідності внести зміни та корективи до навчальних планів та програм, виробити нові підходи до створення навчально-методичної літератури, у доведенні цих змін до освітян. І це має бути не після підписання відповідних угод. Ще раз проголошуємо: наша освіта повинна працювати на випередження.

Дослідники зупинилися лише на деяких проблемах, які потрібні вирішувати для модернізації середньої та вищої школи, наближення їх до європейських вимог. їх вирішення значно полегшить процес входження у світову освітянську спільноту. Наша мета - приєднатись до Болонського процесу і разом з тим зберегти національні пріоритети якнайкраще в українській освіті. Ми маємо готувати спеціалістів - висококласних і конкурентоздатних на світовому ринку - в першу чергу для своєї



держави.

Процес інтеграції у європейський освітній простір вимагає підготовки фахівців нової генерації, що будуть не тільки конкурентно спроможними на ринку праці, але й відрізнятимуться високою національною самосвідомістю, духовністю й політичною культурою. Важливе місце у формуванні цих якостей займає вивчення курсу історії України, який сприяє світоглядній підготовці студентів та всебічному вихованню їх як особистостей.

Метою вивчення дисципліни є формування сучасного мислення на основі усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків процесу історичного розвитку українського суспільства в контексті світових цивілізаційних вимірів, розуміння сутності перетворень, що відбуваються в Україні та її місця у загальноєвропейському просторі.

Предметом вивчення є державно-політичний та соціально-економічний розвиток українського народу від найдавніших часів до сьогодення

Завдання курсу полягають в утвердженні у студентів свідомої громадянської позиції та готовності до практичного застосування набутих знань через активну участь у справах суспільства й держави; у формуванні гуманізму, терпимості до інакомислення, здатності до діалогу, толерантного, неупередженого ставлення до інших народів.

Знання, вміння та навички, якими повинні опанувати студенти полягають в оволодінні ними культурою розумової праці, вмінням орієнтуватися у потоці наукової інформації, формуванні власної точки зору на питання, що вивчаються.

Логіка і структура дисципліни та методи її вивчення дають можливість студентам засвоїти необхідний обсяг науково-теоретичних знань, що обумовить цілісне сприйняття процесу функціонування сучасного суспільства на національному, загальносвітовому рівнях і набуття норм свідомої суспільно-політичної поведінки. Дисципліна є обов'язковою і базовою для економічної історії та історії й теорії споживчої кооперації. На її вивчення відводиться 108 годин, з яких 20 год. передбачено на лекції, 16 год. - на семінарські заняття, 10 год. - на індивідуально-консультаційну та 62 год. на самостійну роботу. Основними

формами навчального процесу, які забезпечують вивчення студентами історії України, є навчальні та проблемні лекції, семінарські заняття, семінари-дискусії, презентації, рольові ігри, індивідуальна та самостійна робота, співбесіди з викладачами тощо.

## **2. Основні елементи КТС**

Однією з складових навчального процесу в умовах запровадження КМСОНП є організація самостійної роботи студентів (СРС), що має сприяти розвитку активності й творчих здібностей майбутніх фахівців, формуванню у них прагнення до неперервної самоосвіти та здатності постійно оновлювати набуті наукові знання. Виконання цих завдань вимагає розробки нових методів та форм взаємодії викладача і студента.

Ефективність СРС залежить не лише від професіоналізму викладача, але й в значній мірі від студента, який повинний оволодівати методикою поглибленого самостійного навчання і саморозвитку під консультативним керівництвом педагога.

Методичні рекомендації, викладені у навчально-методичному посібнику з курсу "Історія України", спрямовані на підвищення ефективності самостійної роботи студентів і містять інформацію щодо організації самостійної роботи з усіх тем курсу, перелік питань для самоконтролю, завдання для підготовки до модульних контрольних робіт, список інформаційних джерел та інше, що має допомогти студентам в опануванні дисципліною.

## **4. Стан і завдання вищої освіти України в контексті Болонського процесу**

Процес об'єднання Європи супроводжується формуванням спільного освітнього і наукового простору та розробкою єдиних критеріїв і стандартів у цій сфері в масштабах усього континенту. Головна мета цього процесу — консолідація зусиль наукової та освітянської громадськості й урядів Європи для істотного підвищення конкурентоспроможності європейської системи науки і вищої освіти у світовому вимірі, а також для підвищення ролі цієї системи в суспільних перетвореннях.

Болонський процес не має на меті гармонізувати національні освітні системи, а швидше покликаний забезпечити інструмент для їх поєднання. Суть полягає в тому, щоб дозволити різноманітності національних систем і університетів бути

підтриманими, поки Європейський простір вищої освіти покращить прозорість між системами вищої освіти, а також забезпечить інструменти для полегшення визнання ступенів і академічних кваліфікацій, мобільності та міжуніверситетських обмінів. Реформи базуються на десяти простих цілях, які зараз впроваджуються урядами та навчальними закладами. Найбільш важливим є те, що всі країни-учасники погодилися з трицикловою порівнюваною системою: до одержання академічного ступеня (ступінь бакалавра) та після його одержання (ступені магістра та доктора філософії).

### **Які структури беруть участь у Болонському процесі?**

Головні діячі Болонського процесу — це:

- ◆ міністри освіти країн, що підписали Болонську декларацію;
- ◆ представники Європейських університетів (EUA — Європейська асоціація університетів), професійних вищих навчальних закладів ((EURASHE - Європейська асоціація вищих навчальних закладів)), студентів (ESIB - Національні спілки студентів Європи), агенцій забезпечення якості (ENOA - Європейська мережа забезпечення якості у вищій освіті) та Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури - Європейський центр вищої освіти (UNESCO-CEPES).

◆ Процес також підтримується Європейською комісією та Радою Європи.

Усі учасники задіяні в Робочій групі з реалізації Болонського процесу (Bologna Follow Up Group (BFUG)), яка регулярно проводить зустрічі з метою подальшої розробки десяти робочих ліній та підтримує впровадження Болонської декларації. Зустрічі міністрів проходять кожні два роки для дослідження останньої стадії впровадження та огляду її курсу. Рішення приймаються на основі консенсусу.

Болонський процес має свою передісторію, що полягає в розробленні та підписанні представниками країн Європи Лісабонської конвенції (1997 р.) про визнання кваліфікацій для системи вищої освіти європейського регіону. Наступний договір, Сорбоннська декларація (Париж, Сорбонна, 1998 р.), був підписаний Францією, Італією, Великою Британією та Німеччиною щодо «гармонізації побудови Європейської системи

вищої освіти».

*Болонський процес на рівні держав було започатковано 19 червня 1999р. в Болоньї (Італія) підписанням 29 міністрами освіти від імені своїх урядів документа, який назвали «Болонська декларація». Цей акт мав на меті створити узгоджений і цілісний Європейський простір вищої освіти (ЄПВО) до 2010 р. та визначав такі цілі;*

- ◆ прийняття загальної системи порівнюваних вчених ступенів;
  - ◆ прийняття системи з двома циклами навчання (1-й - до одержання першого академічного ступеня і 2-й - після його одержання);
  - ◆ запровадження системи кредитів (ECTS – European Community Course Credit Transfer System);
  - ◆ сприяння мобільності студентів і викладачів через усунення перешкод на шляху мобільності у межах визначеного простору;
- сприяння європейській співпраці щодо забезпечення якості освіти;
- ◆ сприяння Європейському аспекту у вищій освіті.
- Наступний етап Болонського процесу відбувся у Празі 19 травня 2001 р., де було підписано Празьке комюніке представниками вже 33 країн Європи.*

На зустрічі в Празі країни знову підтвердили свою позицію щодо цілей, визначених Болонською декларацією; учасники високо оцінили активну участь у процесі Європейської асоціації університетів (EUA) та національних студентських спілок Європи (ESIB); вони відзначили конструктивну допомогу з боку Європейської комісії та висловили свої зауваження щодо подальшого процесу, беручи до уваги різні цілі Болонської декларації.

Було вирішено додати такі робочі лінії: Ф включення стратегій навчання протягом усього життя (система безперервної освіти — Lifelong Learning);

- ◆ мотивоване залучення вищих навчальних закладів та студентів як необхідних партнерів Болонського процесу;
- ◆ сприяння привабливості та конкурентоспроможності Європейського простору вищої освіти для інших регіонів світу

(зокрема, аспекти транснаціональної освіти).

*Третій етап Болонського процесу відбувся в Берліні 18-19 вересня 2003 р., де було підписано відповідне комюніке. Країни погодилися прискорити процес шляхом встановлення середнього крайнього терміну до 2005 р. для:*

- ◆ забезпечення якості;
- ◆ сприйняття системи ступеневих структур на основі двох головних циклів;
- ◆ визнання ступенів.

Акцентовано увагу на потребі сприяти європейському простору вищої освіти. Розроблено додаткові модулі, курси та навчальні плани з європейським змістом, відповідною орієнтацією й організацією. Наголошено на важливій ролі, яку мають відігравати вищі навчальні заклади, щоб зробити реальністю навчання протягом усього життя. Зазначено, що європейський простір вищої освіти та європейський простір дослідницької діяльності - дві взаємопов'язані частини сукупності знань. Важливо, що з урахуванням цих рішень до Болонської співдружності було прийнято ще шість країн (отже, загальна кількість країн-учасниць Болонського процесу склала 40 країн).

Крім того, було вирішено ввести додаткову робочу, лінію «Навчання, в докторантурі та підтримка молодих дослідників», особливо посилаючись на те, що докторські програми є третім циклом Болонського процесу. Таким чином, загальноєвропейські вимоги і стандарти поширились уже й на докторські ступені. Установлено, що в країнах - учасницях Болонського процесу має бути один докторський ступінь - доктора філософії - у відповідних сферах знань (природничі науки, соціогуманітарні, економічні та ін.).

*Четвертий саміт Болонського процесу був проведений 19-20 травня 2005 р. в Бергені (Норвегія). На цій зустрічі міністри взяли на себе зобов'язання посилити соціальний аспект та усунути перешкоди для мобільності, а також покращити:*

- ◆ впровадження прийнятих стандартів та директив із забезпечення якості;
- ◆ впровадження національних структур кваліфікації;
- ◆ присвоєння і визнання загальних ступенів;

◆ створення можливостей для гнучких шляхів навчання у вищій освіті.

На останній зустрічі міністрів в Лондоні (17-18 травня 2007 р.) було відзначено, що останці два роки спостерігається помітний загальний прогрес в реалізації Європейського простору вищої освіти. Між тим, все ще залишається значна кількість складних завдань.

Сьогодні система вищої освіти України має перейти до стану структурного реформування в напрямі її адаптування до загальноєвропейської. Водночас головні досягнення вищої освіти України, особливо у сфері фундаментально-природничої та технічної, підготовки, слід зберегти.

Зміни мають стосуватися перегляду структури освітньо-кваліфікаційних рівнів, упровадження кредитно-модульної системи навчання, підвищення якості освіти та її відповідності європейським нормам на основі нових державних стандартів освіти, створення умов для високої мобільності студентів і викладачів в Україні та за її межами, узгодження вітчизняних наукових ступенів з європейськими, створення дієвої системи отримання освіти протягом усього життя.

В Україні законодавчо визначено багаторівневу (ступеневу) структуру вищої освіти. Ця багатоступеневість передбачає освітньо-кваліфікаційні рівні молодшого спеціаліста (неповна вища освіта), бакалавра (базова вища освіта) та спеціаліста, магістра (повна вища освіта). Уже практично впроваджено систему ступенів бакалавр-магістр, яка найбільш; наближена до європейської системи за обсягом і термінами навчання, якістю знань і умінь фахівців.

Тривалість навчання в бакалавраті, який являє собою перший цикл вищої освіти академічної спрямованості, - чотири роки на базі 11-річної шкільної освіти. Після отримання освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра у випускника є три шляхи:

а) працевлаштуватися і продовжити свою практичну діяльність у народному господарстві;

б) продовжити навчання за програмою спеціаліста;

в) продовжити навчання за програмою магістра.

Навчання за програмою спеціаліста здійснюється впродовж 1-1,5 року. Випускнику присвоюють освітньо-кваліфікаційний

рівень спеціаліста, основною метою якого є надання фахівцю практичних професійних навичок, необхідних для безпосередньої діяльності в межах тієї чи іншої конкретної професії. Програми спеціальності дають підготовку, що дозволяє без істотного додаткового навчання виконувати професійні обов'язки у виробничій, адміністративно-управлінській, прикладній, науково-дослідній діяльності й інших сферах. Фундаментальну підготовку включають у програму спеціальності в обсязі, необхідному і достатньому для вирішення завдань, пов'язаних із професійною діяльністю, а також з урахуванням можливого продовження навчання в аспірантурі.

Магістратура впродовж 1-2 років навчання до широкої фундаментальної підготовки бакалаврату додає поглиблену підготовку в певній проблемній галузі та методологію дослідницької діяльності. Цей вид підготовки переважно забезпечує виховання кадрів для науки та педагогічної діяльності.

Для адаптації національної ступеневої системи вищої освіти до потреб суспільства та ринку праці, а також для покращення взаємовизнання відповідною європейською системою слід зробити певні кроки. По-перше, для вирішення проблеми, пов'язаної з низьким рівнем фундаментальної підготовки бакалаврів закладами II-го рівня акредитації (коледжами), доцільно включити їх до складу профільних вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації, які будуть відповідати за якість навчання у підпорядкованих коледжах.

По-друге, враховуючи, що освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста відповідає; вимогам підготовки фахівців до виконання ними виробничих і технологічних функцій в основному в промисловій сфері діяльності, ця освіта не потребує університетської підготовки, і рівень молодшого спеціаліста можна винести за рамки підготовки фахівців з вищою освітою.

По-третє, рівень спеціаліста у майбутньому слід трансформувати в освітньо-кваліфікаційний рівень магістра інженерії, у конструкторсько-технологічній та інноваційній сферах практичної діяльності. Існуючий сьогодні освітньо-кваліфікаційний рівень магістра фактично відповідає прийнятому країнами-учасницями Болонського процесу рівню магістра наук, підготовка яких спрямована на виконання завдань

фундаментально-теоретичного та науково-практичного характеру. Програма підготовки магістра наук може відповідати програмам підготовки кандидата наук (еквівалента PhD) як складова третього циклу навчання.

По-четверте, сьогодні в Україні обговорюють питання трансформування освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста на ступінь магістра інженерії, магістра права, магістра з бізнес-адміністрування тощо (поряд зі ступенем «master of science»). Ці ступені можуть бути визнані як ступені одного рівня для різних сфер діяльності. Якщо магістр певної галузі може працювати у сфері виробництва, освіти, культури, то магістр наук має здобути знання, які дозволять йому виконувати завдання інноваційного характеру та здійснювати наукову і педагогічну діяльність.

По-п'яте, на державному рівні потрібно уточнити перелік кваліфікацій і посад та узгодити їх з вимогами європейського ринку праці.

*Запровадження кредитую-модульної системи (системи кредитних одиниць), подібної до ECTS. У вищій освіті України елементи кредитно-модульної системи запроваджують як у традиційному двоступеневому навчанні, так і в системі післядипломної освіти під час отримання паралельної другої освіти (на основі інтегрованих навчальних планів) і послідовної другої освіти (на основі взаємозаліків), у системі перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, а також у дистанційному навчанні. Передбачається визнання зарахованих модулів під час отримання другої паралельної або послідовної освіти. Основні характеристики впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу розкриті у відповідному розділі посібника.*

*Прийняття узгодженого з країнами-учасницями Болонського процесу додатка до диплома. Важливим завданням щодо розпізнавання системи освіти України і спрощення процедури визнання кваліфікацій європейськими країнами є запровадження в Україні узгодженого додатка до диплома. Додаток є невід'ємною складовою документа про вищу освіту. Чинний в Україні додаток до диплома розроблено у 2000 р. відповідно до встановленої на той час Європейським центром вищої освіти та рекомендацій ЮНЕСКО форми з урахуванням специфіки*



національної системи вищої освіти. Зіставлення чинного в Україні додатка з рекомендованим ЮНЕСКО у рамках Болонського процесу університетам Європи дозволяє дійти висновку, що, незважаючи на деякі розбіжності за формою, термінологією та суттю, вони мають багато спільного.

Отже, Україна може без особливих ускладнень внести зміни до прийнятого на національному рівні додатка до диплома і перейти до, узгодженого на європейському просторі.

*Прийняття системи, яка визнає докторський рівень як третій цикл навчання.* Структура освітньо-кваліфікаційних рівнів, яка існує в Україні, дозволяє відносно легко перейти до третього ступеня доктора філософії, який визначено Берлінською декларацією (2003 р.) як невід'ємну складову триступеневої системи підготовки на європейському просторі.

Для взаємовизнання наукових ступенів, прийнятих в Україні, із загальноєвропейськими слід здійснити певні кроки. Програми підготовки кандидатів наук потребують узгодження з програмами підготовки докторів філософії (PhD), які мають визначити учасники Болонського процесу, і задовольнивши вимоги до РІШ, Україна може внести освітньо-науковий ступінь доктора філософії, що дозволить вирішити питання про еквівалентність цих наукових ступенів. Ступінь доктора наук можна залишити як визнання більш високого рівня наукових досягнень, як ступінь вищої наукової кваліфікації на теренах України.

Існуюча система післядипломного навчання включає як навчальні заклади відомчого підпорядкування (інститути, курси, центри підвищення кваліфікації тощо), так і підрозділи післядипломної освіти у вищих навчальних закладах. Найбільші вади системи відомчих навчальних закладів післядипломної освіти - вузькопрофільність навчання, відсутність висококваліфікованих кадрів, неможливість впровадження у навчальний процес останніх досягнень науки і техніки, неспроможність забезпечити безперервну освіту, що базується на системі кредитів, складнощі з визнанням документів про післядипломне навчання.

Отже, для пристосування існуючої системи післядипломної освіти до потреб суспільства та ринку праці потрібно здійснити

наступні зміни. Доцільно створити навчально-наукові виробничі комплекси при вищих навчальних закладах, окремі складові яких уже існують при всіх національних університетах і забезпечують безперервну освіту. Таким комплексам слід здійснювати довузівську підготовку, навчання для здобуття вищої освіти, післядипломне навчання.

У комплексах потрібно впровадити інтегровані навчальні плани і кредитно-модульну систему, що дозволить реалізувати принцип «освіта через усе життя» з міжнародним визнанням освіти.

Такі комплекси також можуть задовольняти інтереси міністерств, відомств, промислових корпорацій, об'єднань, підприємств, узгоджуючи навчальні плани та програми, замовлення на післядипломне навчання фахівців щодо кількості і термінів навчання за визначеними програмами, створюючи й оснащуючи навчально-виробничу базу, залучаючи висококваліфікованих фахівців замовника до навчального процесу в університетах.

*Сприяння європейській співпраці в галузі гарантії якості освіти.* Існуюча структура системи контролю якості освіти в Україні - трирівнева із залученням недержавних експертних організацій. Вона містить такі складові: державну систему оцінки якості (включаючи стандарти освіти й акредитацію), контроль на рівні навчального закладу і участь недержавних структур, що забезпечують суспільну експертизу і враховують вимоги ринку праці.

Для взаємовизнання критеріїв оцінки якості вищої освіти на європейському просторі необхідно здійснити такі заходи. По-перше, установити офіційні взаємозв'язки з організаціями, що відповідають за гарантування якості вищої освіти в Європі. По-друге, співпраця міжнародних організацій з Україною з питань гарантії якості має відбуватися як на рівні університетів (внутрішня оцінка), так і на міжуніверситетському рівні - зовнішня оцінка якості. Внутрішнє оцінювання можуть здійснювати експерти з університетів - членів Європейської асоціації університетів, зовнішнє оцінювання - Європейська мережа забезпечення якості (ENQA). На обох рівнях усі контрольні заходи мають здійснюватися за участю роботодавця і

міжнародних експертів.

*Підвищення мобільності через подолання перешкод.* Мобільність - важлива якісна особливість європейського простору, що передбачає вільне пересування студентів і викладачів між вищими навчальними закладами та державами. За роки незалежності України вищі навчальні заклади отримали право формувати і здійснювати програми обміну студентів і персоналу при національних і зарубіжних університетах. Міністерство освіти і науки України сприяє розвитку мобільності і навчанню студентів за кордоном як за системою грантів, так і за індивідуальними програмами. Серед перешкод необхідно зазначити слабку підготовку з іноземних мов у середній та вищій школі, візовий режим, різницю в рівні життя населення України порівняно з країнами Європи та ін. Подолання цих перешкод є передумовою входження України до «Європи знань».

Крім мобільності, важливим для студентів є привабливість освітніх послуг і можливість працевлаштування в країнах Європи. Привабливість університетів для студентів - це комплексна компонента значної ваги, яка включає перспективу для кар'єри, що надає університет, якість і вартість навчання, вартість і умови проживання, доступність побутових послуг, наявність стипендіальних програм, повагу до європейських і світових цінностей, відсутність міжнаціональних і релігійних конфліктів, відповідність європейським освітнім стандартам тощо. Працевлаштування — це один з принципів, що лежить в основі забезпечення прав молоді людини на транснаціональну освіту. Можливість влаштуватися на роботу - своєрідний індикатор успіху Болонського процесу.

Україна співпрацює з країнами ЄС щодо впровадження європейської тематики у вищу освіту, яка висвітлена у спільних проектах і програмах.

В Україні активно розвивається система дистанційної освіти, мережа електронних бібліотек, впроваджуються інформаційні технології в освіту і науку, що дозволить здійснити міжнародну інтеграцію в інформаційній сфері.

Таким чином, розпочатий у 1999 р. міністрами освіти та керівниками університетів з 29 країн Болонський процес, що мав на меті створення до 2010 р. Європейського простору вищої

освіти (ЄПВО), розвинувся у значну реформу, в якій задіяні 45 країн. Участь у Болонському процесі - це добровільне рішення, прийняте кожною країною та її спільнотою вищої освіти, підтримати принципи, виділені в Європейському просторі вищої освіти. На всіх етапах Болонського процесу було проголошено, що цей процес: полісуб'єктний, ґрунтується на цінностях європейської освіти і культури, не нівелює національні особливості освітніх систем різних країн Європи, багатоваріантний, гнучкий, відкритий, поступовий. Україна приєднанням до Болонської угоди підтвердила готовність до інтеграції в освітній і науковий простір Європи, у зв'язку з чим активно здійснює модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог. Однією із передумов входження України до єдиної Європейської зони вищої освіти є реалізація системою вищої освіти України принципів Болонського процесу.

Визначальними критеріями освіти в рамках Болонського процесу є: якість підготовки фахівців; зміцнення довіри між суб'єктами освіти; відповідність європейському ринку праці; мобільність; сумісність кваліфікації на вузівському та післявузівському етапах підготовки; посилення конкурентоспроможності Європейської системи освіти; взаємовідповідність ступенів і циклів підготовки; посилення науково-дослідницького компоненту освіти на основі наукової інтеграції країн-учасниць угоди.

Безумовно, не слід надмірно ідеалізувати Болонський процес. Він має свої природні складності та суперечності, його цілі ще дуже гіпотетичні. Як приєднання до цього процесу, так і не приєднання мають свої переваги та ризики. Втім, з урахуванням усіх «за» і «проти» для країн, які ставлять за мету економічний і суспільний розвиток і, зрештою, євроінтеграцію, альтернативи Болонському процесу немає.

### **3. Організація навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців**

Основним завданням впровадження кредитно-модульної системи підготовки фахівців є запровадження системи академічних кредитів, що аналогічна ECTS (European Community Course Credit Transfer System - Європейській кредитно-

трансферній системі). Важливий аспект запровадження кредитної системи накопичення - можливість враховувати не тільки навчальне навантаження, а й всі досягнення студента, наприклад, участь у наукових дослідженнях, конференціях, предметних олімпіадах тощо.

Визначення змістових модулів навчання з кожної дисципліни, узгодження кредитних систем оцінювання досягнень студента повинно стати основою для вирішення ще однієї задекларованої в Болоньї мети - створення умов для вільного переміщення студентів, викладачів, дослідників на теренах Європи. Обов'язковою також є наявність внутрішніх та зовнішніх державних і громадських систем контролю та оцінки якості освіти.

Рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України від 28.02.2003 р. (протокол № 2/3-4) та від 24.04.2003 р. (протокол № 5/5-4) передбачено проведення з 2004/2005 навчального року педагогічного експерименту щодо впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу (далі - КМСОНП) у вищих навчальних закладах III-IV рівня акредитації, а 2005/2006 навчального року вищі навчальні заклади зобов'язані запровадити КМСОНП для студентів всіх спеціальностей і напрямів підготовки (рішення Колегії МОН України від 24.03.2005 р.).

У процесі творчого впровадження елементів кредитно-модульної системи в організацію навчального процесу педагогічні колективи факультетів і кафедр університету можуть пропонувати зміни у формування навчальних модулів і систем контролю знань студентів, виходячи зі специфіки спеціальностей та потреб факультетів.

**Метою** впровадження КМСОНП є підвищення якості вищої освіти фахівців і забезпечення на цій основі конкурентоспроможності випускників та престижу української вищої освіти в європейському та світовому освітньому і науковому просторі.

**Основними завданнями КМСОНП є:**

◆ адаптація ідей ECTS до системи вищої освіти України для забезпечення мобільності студентів у процесі навчання та гнучкості підготовки фахівців, враховуючи швидкозмінні

вимоги національного та міжнародного ринків праці;

- ◆ забезпечення можливості навчання студента за індивідуальною варіативною частиною освітньо-професійної програми, що сформована на основі вимог замовників та побажань студента і сприяє його саморозвитку і, відповідно, підготовці до життя у вільному демократичному суспільстві;
- ◆ стимулювання учасників навчального процесу з метою досягнення високої якості вищої освіти;
- ◆ унормування порядку надання студенту можливості отримати професійні кваліфікації відповідно до ринку праці.

Кредитно-модульна система організації навчального процесу - модель організації навчального процесу, яка ґрунтується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць (залікових кредитів).

### **Структурно-діяльнісні елементи кредитно-модульної системи**

#### ***Кредит***

Умовно-числове вираження трудомісткості студента, розподілення за академічними годинами (від 1 до 60). Згідно додатка 1 Конвенції Ради Європи і ЮНЕСКО про визнання кваліфікації з вищою освітою, кредит - точно документована мінімальна умовна одиниця вимірювання «вартості» будь-якої складової навчальної програми, яку виконав студент під час навчання. Кредит включає в себе години, призначені не лише для аудиторної, але і для самостійної роботи студента.

#### ***Заліковий кредит***

Це завершена задокументована частина (навчальної дисципліни, практики, курсового проектування тощо) навчання студента, що підлягає обов'язковому оцінюванню та зарахуванню.

#### ***Модуль***

Це задокументована завершена частина освітньо-професійної програми (ОПП) (навчальної дисципліни, практики, державної атестації), що реалізується відповідними видами навчальної діяльності студента (лекції, практичні, семінарські, лабораторні заняття, самостійна та індивідуальна робота, практики, контрольні заходи, кваліфікаційні роботи).

#### ***Змістовий модуль***

Система навчальних елементів навчальної дисципліни, що засвоюється за допомогою відповідних методів навчання і складового модуля,

### ***Нормативні змістові модулі***

Змістові модулі, необхідні для виконання вимог нормативної частини освітньо-кваліфікаційної характеристики (ОКХ). Сукупність нормативних змістових модулів визначає нормативну (обов'язкову) складову індивідуального навчального плану студента.

### ***Вибіркові змістові модулі***

Це змістові модулі, які забезпечують підготовку для виконання вимог варіативної частини освітньо-кваліфікаційної характеристики.

### ***Трансфер кредитів***

Процес «перенесення кредитів» у розумінні визнання в закладах країни Л чи закладах іншої країни Б, де були задокументовані ці кредити.

Для впровадження КМСОНІІ вищий навчальний заклад повинен мати такі *основні елементи* ECTS:

◆ *інформаційний пакет* - документ, що містить загальну інформацію про університет, назви напрямів, спеціальностей, спеціалізації спеціальностей, анотації дисциплін із зазначенням обов'язкових та вибіркового курсів, методики і технології викладання, залікові кредити, форми та умови проведення контрольних заходів, опис системи оцінювання якості освіти тощо;

◆ *договір про навчання* між студентом і вищим навчальним закладом (напрямо, освітньо-кваліфікаційний рівень, правила і джерела фінансування, система розрахунків);

◆ *академічна довідка* оцінювання знань, що засвідчує досягнення студента в системі накопичення кредитів і за шкалою успішності на національному рівні, і за системою ECTS.

Необхідними умовами для впровадження КМСОНІІ в університеті є наявність:

◆ графіків навчального процесу (в тому числі індивідуальних) з урахуванням кредитно-модульної системи;

- ◆ структурно-логічних схем підготовки фахівців за усіма напрямками і спеціальностями;

- ◆ програм навчання, які формуються як набір залікових кредитів з дисциплін, що передбачає відхід від традиційно, схеми «навчальний семестр - навчальний рік»;

- ◆ програм навчання усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів на основі ОКХ та ОПП підготовки фахівців, які передбачають необхідні зміни співвідношення обсягів дисциплін освітньої та кваліфікаційної складових підготовки;

- ◆ необхідного навчально-методичного, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення КМСОНП.

**Навчальне навантаження студента.** Обсяг навчального навантаження студента (трудомісткість навчання) встановлюється в академічних кредитах, як того вимагає Болонська система, та у годинах (національна система).

**Кредит передбачає** всі види навчальної діяльності, необхідної для завершення повного року академічного навчання у закладі, тобто: лекції, практичні роботи, семінари, консультації, індивідуальну, самостійну роботу - в бібліотеці чи вдома, підсумковий контроль (екзамени, заліки), дипломну роботу, педагогічну, навчальні і виробничі практики чи інші види діяльності, пов'язані з оцінюванням. Кредит, таким чином, базується на повному навантаженні студента, а не обмежується лише аудиторними годинами.

Ціна кредиту складає 36 академічних годин (як правило, 18 годин становлять аудиторій заняття, 9 - індивідуальна робота викладача зі студентами, 9 годин - самостійна робота студентів). Можливі також співвідношення аудиторних та індивідуальних і самостійних занять - 60%/40%, 40% /60% та інші у залежності від змісту підготовки (частки теоретичної і практичної компоненти), але кількість аудиторних годин повинна становити не менше 1/3 частини кредиту.

Кількість кредитів на навчальну дисципліну визначається діленням загального обсягу годин з навчальної дисципліни на ціну кредиту (з округленням до 0,5 кредиту). Загальний обсяг годин із навчальної дисципліни повинен включати час на проведення лекцій, практичних, семінарських та



лабораторних занять, консультацій, практик, самостійної та індивідуальної роботи і контрольних заходів (включно поточне та підсумкове тестування).

На навчальні, виробничі, польові, педагогічні та інші види практик, кваліфікаційний екзамен, підготовку і захист курсових, випускних робіт кредити відводяться окремо, з розрахунку 1,5 кредити ECTS на тиждень.

У навчальних та робочих навчальних планах напрямів підготовки (спеціальностей), індивідуальних навчальних планах (залікових книжках) студентів кількість кредитів зазначається у спеціальній графі «Кредити ECTS».

В академічних журналах, заліково-екзаменаційних відомостях, індивідуальних навчальних планах (залікових книжках), академічній довідці, додатку до диплома в графі «Години» (у тих документах, де вона є) через дріб зазначається кількість кредитів ECTS (наприклад, 54/1,5 кредиту ECTS), а в графі «Оцінка» через дріб - оцінка за шкалою ECTS (включно диференційована оцінка за шкалою ECTS з дисциплін, що мають формою контролю залік - наприклад, «добре»/«ВС», або «зараховано»/оцінка за шкалою).

В академічних журналах облікуються всі заняття які викладач проводить зі студентами: лекції, лабораторно-практичні чи семінарські заняття, облікуються також індивідуальні заняття викладачів зі студентами (вводиться додаткова графа «Індивідуальні заняття»).

**Навчальний план.** Згідно вимог ECTS перелік, порядок та обсяг вивчення навчальних дисциплін (курсів) в умовах КМСОНПІ визначає базовий навчальний план, який створюється на основі вимог Державного стандарту підготовки фахівців зі спеціальності (ОКХ та ОПП), а індивідуальний порядок навчання студента регулює індивідуальний навчальний план студента.

Нормативна кількість годин для підготовки бакалавра становить не менше 240 кредитів, на один навчальний рік - не менше 60 кредитів, у семестр - не менше 30 кредитів.

Враховуючи вимоги ECTS та досвід впровадження кредитно-модульної системи в деяких європейських країнах, при складанні навчальних планів варто дотримуватися певного співвідношення навчальних дисциплін (курсів) гуманітарної, загальноосвітньої,

фундаментальної та професійної підготовки.

**Індивідуальний навчальний план студента** (далі ІНПС) є робочим документом, який містить: освітньо-кваліфікаційну характеристику «бакалавра» (за спеціальностями); перелік та послідовність вивчення навчальних дисциплін (структурно-логічну схему); обсяг навантаження студента (усі види навчальної діяльності); інформацію про типи індивідуальних завдань; характеристику системи оцінювання (поточний та підсумковий контроль знань, державну атестацію випускника); інформацію про присвоєння кредитів у інших навчальних закладах та додаткових кредитів.

ІНПС є додатком до «Інформаційного пакета» зі спеціальності, який видається студенту після зарахування до навчання.

Реалізація індивідуального навчального плану студента здійснюється протягом часу, який не перевищує граничного терміну навчання. Нормативний термін навчання визначається на підставі галузевих стандартів вищої освіти. Граничний термін може перевищувати нормативний на один рік (повторне навчання).

В ІНПС зазначено нормативні (обов'язкові) навчальні дисципліни та навчальні дисципліни за вибором у межах нормативно встановлених термінів підготовки фахівців певного освітньо-кваліфікаційного рівня.

**Нормативні (обов'язкові) навчальні дисципліни** становлять базову частину вимог до освітньо-кваліфікаційної характеристики обраної спеціальності.

Сукупність нормативних змістових модулів визначає обов'язкову складову індивідуального навчального плану студента.

Змістові модулі нормативних навчальних дисциплін гуманітарного, соціально-економічного циклу та природничо-наукового циклу при підготовці студентів на споріднених напрямках повинні бути уніфікованими в установленому порядку.

**Навчальні дисципліни за вибором** забезпечують виконання вимог варіативної частини освітньо-кваліфікаційної характеристики, їх формування студент здійснює з врахуванням власних потреб та інтересів щодо майбутньої фахової підготовки. Обсяг обов'язкових дисциплін та дисциплін за вибором,

запланованих до опанування, становить не менше 60 кредитів на рік.

Зарахування змістових модулів (дисциплін), включених до ІНПС, здійснюється за результатами заздалегідь визначеного виду контролю якості знань студента, як правило, без організації екзаменаційної сесії.

Система оцінювання якості освіти студента (зарахування залікових кредитів) має бути стандартизованою та формалізованою.

Надання кваліфікованих консультацій щодо формування індивідуального навчального плану студента, контроль за його реалізацією протягом всього періоду навчання покладається на куратора. Куратором може бути науково-педагогічний працівник випускаючої кафедри, як правило, професор або доцент, ґрунтовно ознайомлений з вимогами відповідних галузевих стандартів вищої освіти.

На куратора покладається виконання таких основних завдань:

1) ознайомлення студентів із нормативно-методичними матеріалами (інформаційним пакетом тощо), які регламентують організацію навчального процесу за кредитно-модульною системою;

2) надання рекомендацій студентам щодо формування їх індивідуального навчального плану з урахуванням засвоєних змістових модулів (навчальних дисциплін) за час перебування в університеті;

3) погодження індивідуального навчального плану студента та подання його на затвердження завідувачеві випускаючої кафедри;

4) контроль за реалізацією індивідуального навчального плану студента на підставі відомостей про зараховані студенту залікові кредити з подальшим поданням пропозицій щодо продовження навчання студента або щодо його відрахування.

**Куратор має право:** відвідувати всі види занять студента згідно з його індивідуальним навчальним планом; подавати пропозиції декану факультету щодо переведення на інший курс, відрахування та заохочення студента; брати участь у засіданнях кафедри та вчених рад факультетів; подавати пропозиції щодо

покращення навчального процесу та діяльності кураторів.

Навчальний процес здійснюється за такими формами організації навчання: навчальні заняття, виконання індивідуальних завдань, самостійна робота студентів, контрольні заходи, підготовка та захист курсових, випускних робіт.

Основними *видами* навчальних занять у системі КМСОНП є лекції; практичне, семінарське, лабораторне, індивідуальне заняття; консультація. Особливості їхньої підготовки та методики проведення висвітлюються у відповідних розділах посібника.

Академічні успіхи студента реєструються з обов'язковим переведенням оцінок національної шкали до шкали ECTS. При цьому в залікових книжках та додатках до диплому вказується оцінка за національною шкалою, а в дужках - за шкалою ECTS: (за національною шкалою: «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно з можливістю повторного складання», «незадовільно з обов'язковим повторним курсом»; за шкалою навчального закладу відповідно в балах: 100-90; 89-75; 74-60; 59-35; 34-1; за шкалою ECTS відповідно: A, BC, DE, FX, F). Державна атестація студентів проводиться відповідно до чинної нормативної бази.

Оцінювання навчальних досягнень студентів з навчальних дисциплін здійснюється відповідно до критеріїв оцінювання, які побудовані таким чином, що певний рівень навчальних досягнень передбачає опанування студентами у повному обсязі усіх вказаних для попередніх рівнів знань, умінь і навичок. **Початковий** рівень навчальних досягнень: P («2», 1-34 б.) студент розпізнає окремі об'єкти, явища і факти навчального матеріалу за допомогою викладача та може фрагментарно відтворити знання про них; під час відповіді допускаються суттєві помилки; FX («2», 35-59 б.) студент має фрагментарні знання при незначному загальному обсязі навчального матеріалу; відсутні сформовані уміння та навички; під час відповіді допускаються суттєві помилки. *Середній* рівень навчальних досягнень: DE («3», 60-74 б.) студент має рівень знань вищий, ніж початковий:

володіє навчальним матеріалом поверхово, фрагментарно, на рівні запам'ятовування відтворює певну частину навчального матеріалу з елементами логічних зв'язків, знайомий з основними

поняттями навчального матеріалу. *Достатній* рівень навчальних досягнень: ВС («4», 75-89 б.) студент вільно володіє навчальним матеріалом, застосовує знання на практиці; узагальнює і систематизує навчальну інформацію, але допускає незначні огріхи у порівняннях, формулюванні висновків, застосуванні теоретичних знань на практиці. *Високий* рівень навчальних досягнень: А («5», 90-100 б.) студент вільно володіє навчальним матеріалом; висловлює свої думки, робить аргументовані висновки, рецензує відповіді інших студентів, творчо виконує індивідуальні та колективні завдання; самостійно знаходить додаткову інформацію та використовує її для реалізації поставлених перед ним завдань; вільно використовує нові інформаційні технології для поповнення власних знань.

Результати поточного контролю (аудиторна робота студента) фіксуються в журналі академічної групи за національною системою оцінювання: 2, 3, 4, 5. Ці оцінки викладач трансформує в рейтинговий бал. Результати поточного контролю знань студентів враховуються при виставленні оцінки за заліковий кредит.

*Модульна контрольна робота* є формою проведення проміжного контролю. Оцінка з модульної контрольної роботи - це складова підсумкового оцінювання засвоєння студентом теоретичного і практичного матеріалу з певної частини дисципліни у заліковому кредиті. Модульний контроль може проводитися у формі тестів, відповідей на теоретичні запитання, у вигляді творчого конкурсу тощо. Результати модульної контрольної роботи виставляються в академічний журнал за національною системою оцінювання: 2, 3, 4, 5. Оцінка з модульної контрольної роботи це перескладається. З дисциплін, з яких робочим навчальним планом не передбачено залік або екзамен, атестація здійснюється на підставі поточних оцінок і виставляється в журнал роботи академічної групи.

Підсумковий семестровий контроль проводиться у формах: екзамену, заліку, підсумкової семестрової оцінки з дисципліни. Особливості методики проведення поточного та підсумкового контролю висвітлюються у відповідному розділі посібника.

Отже, важливим аспектом запровадження кредитної системи накопичення є можливість враховувати не тільки навчальне

навантаження, а й всі досягнення студента, наприклад, участь у наукових дослідженнях, конференціях, предметних олімпіадах тощо. Визначення змістових модулів навчання з кожної дисципліни, узгодження кредитних систем оцінювання досягнень студента має стати основою для вирішення ще однієї задекларованої в Болоньї мети - створення умов для вільного переміщення студентів, викладачів, дослідників на теренах Європи. Обов'язковою також є наявність внутрішніх та зовнішніх державних і громадських систем контролю та оцінки якості освіти.

Інтеграція системи вищої освіти України до європейського освітнього простору, запровадження у вищих навчальних закладах кредитно-модульної системи зобов'язує кожного викладача вивчати досвід вітчизняної та зарубіжної вищої школи, творчо використовувати його у своїй практичній діяльності.

#### **Завдання та запитання**

1. Визначте мету процесу об'єднання Європи.
2. Стисло проаналізуйте передісторію Болонського процесу.
3. Охарактеризуйте завдання вищої освіти України в контексті Болонського процесу.
4. Визначте мету та завдання впровадження КМСОНП.
5. Охарактеризуйте структурно-діяльнісні елементи кредитно-модульної системи.
6. Зробіть аналіз змісту індивідуального навчального плану студента.

### **Лекція 3-4. МЕТОДИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ (4 год.).**

#### **План:**

1. Поняття методів навчання. Структура об'єкта методу навчання.
2. Класифікації методів навчання.
3. Інтерактивні методи навчання історії.
4. Методи та технології інноваційного навчання історії у вищій школі.

### Література:

Баханов К. Написані з власного погляду (перше покоління українських підручників: основні напрями модернізації) // Історія в школах України. - 2004. - № 5.

Бобильова С. До питання про шкільний і вузівський підручник із всесвітньої історії // Історія та правознавство. – 2005. – № 34-36.

Винник Р.Н., Мешкунов В.С. Учебное телевидение в вузе. – Киев-Одесса, 1989.

Вища освіта в Україні: Навчальний посібник / В.Г. Кремень, С.М. Ніколаєнко, М.Ф. Степко та ін.; за ред. В.Г. Кременя, С.М. Ніколаєнка. – Київ, 2005.

Гаврилів Б.М., Грабовецький В. Кабінет історії України в навчальному закладі (Методичні рекомендації). – Івано-Франківськ, 1992.

Гирич І. Нове бачення історії України в сучасних українських підручниках // Історія України. – 1999. – № 25-28.

Дрібниця В. Електронний підручник – сучасний засіб навчання // Історія в школі. – 2004. - № 2.

Жданов С.А. Современные средства визуальной информации на вузовской лекции. – Киев, 1989.

Історична освіта і сучасність. Як викладати історію школярам і студентам / За ред. Б. Кубіс. – Київ, 2004.

Комаров В.О. Методика навчання історії в школі: Навчальний посібник для студентів історичної спеціальності педагогічних університетів. – Кривий Ріг, 2003.

Миронюк С. Використання технічних засобів навчання в теорії і практиці викладання історії // Історія в школі. – 2000. – № 2.

Петренко В.И. Экранные и звуковые пособия в учебном процессе вуза. - Киев-Донецк, 1986.

Пометун О. Методика викладання історії в школі / О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. – Київ, 2006.

Судакова І.Є. Комп'ютерні технології навчання та їх вплив на психічні стани студента // Проблеми освіти: Науковий збірник / Кол. авт. – Київ, 2008. – Вип. 56.

Фоменко А. Деякі підходи до розробки і створення навчальних комп'ютерних програм (комп'ютерних посібників) з

історії // Історія в школах України. – 2003. – № 1.

Черниш Л.І. Сучасні інформаційні технології як засіб модернізації вищої школи // Проблеми освіти: Науковий збірник / Кол. авт. – Київ, 2008. – Вип. 55.

### **1. Поняття методів навчання. Структура об'єкта методу навчання.**

Методи навчання мають дуже широку сферу застосування у галузі як професійної, так і непрофесійної педагогіки. Навчають і навчаються усі і завжди. При цьому свідомо або несвідомо застосовуються найрізноманітніші методи навчання. Свідомо і цілеспрямовано це відбувається у навчальних закладах, у тому числі вищих. Методи навчання мають велику історію. Метод навчання - багатоякісне і багатовимірне педагогічне явище. Визначаючи його, доцільно використовувати чимало дефініцій, бо ж багато сторін у розглядуваному предметі.

Щоб розкрити суть методів навчання, а також визначити, які закони діють у галузі методів навчання, необхідно піддати аналізу сам об'єкт розгляду. Пізнані нами закони і стануть знанням методів навчання конкретизованих у проблемах, застосовуваних на практиці. Ці закони поки що розкриті незначною мірою, через що педагогіка як наука і педагогічна практика конструюють свої уявлення про методи і прийоми переважно інтуїтивно – на основі емпіричних даних процесу навчання у вищій школі.

Складність питання полягає, очевидно, ще й у тому, що методи і проблеми навчання перебувають в опосередкованому зв'язку з законами нерез принципи і правила навчання. Логіка розглядуваного питання може бути представлена у такий спосіб: пізнання законів процесу навчання – піднесення пізнаних законів до рангу науково-педагогічних дидактичних принципів і правил навчання у їх регулятивній функції – визначення методів і прийомів навчання. У цьому розумінні навчання визначення дидактичних методів є стійкішим, ніж завдання розкриття законів навчання. Для розкриття законів навчання досить проаналізувати динамічну структуру об'єкта дослідження і визначити функціональні залежності між структурними компонентами об'єкта. Останні й стануть основою для визначення діючих в



об'єкті законів. Для визначення методів навчання необхідно, крім того, теоретично переосмислити відкриті закони в процесі їх застосування у педагогічній практиці.

Аналіз структури об'єкта методів навчання з метою виявлення постійно діючих у ньому зв'язків і застосування одержуваних знань про закони (закономірності) процесу навчання забезпечують ту чи іншу міру трансформації знань від рівня інтуїції до рівня теоретичного пізнання і принципів, і правил навчання. Особливістю аналізу об'єкта методів навчання є те, що при цьому об'єктом нашого пізнання стає сам процес людського пізнання. Рівень розгляду методів навчання передбачає виокремлення його формальної і змістової, зовнішньої і внутрішньої сторін, сутності й явища. Це має концептуальне значення, бо прийняття цієї концепції передбачає, в свою чергу, необхідність виявлення структурних елементів, їх зв'язків і відношень, взаємодії у кожній з виокремлених сторін. З огляду на це ш тільки й зможемо вийти на відображення методів навчання як цілого у єдності його багатоякісних елементів і сторін.

У структурі об'єкта методів навчання виокремлюються такі сторони, кожна з яких забезпечує певні функціональні залежності між компонентами об'єкта. З точки зору внутрішнього прояснення методів виокремлюються: розвиток змісту знання, що набувається; логіко-операціональна сторона мисленнєвої діяльності; пізнавальна діяльність тих, хто навчається, певного виду й рівня (репродуктивна, евристична, дослідницька); мотиваційно-стимулююча діяльність; діяльність навчаючих і тих, хто навчається, скерована на досягнення мети.

З точки зору зовнішнього прояву методів навчання виокремлюються наступні форми: словесно-слухові; словесно-зорова; навчально-практична; педагогічні техніка і мистецтво.

Іншими словами, метод навчання виступає не тільки формою руху пізнавальної діяльності студентів, а й формою руху їх творчої діяльності, пов'язаної з управлінням пізнавальної діяльності студентів з боку викладачів і кафедр .

## **2. Класифікації методів навчання.**

Для реалізації змісту освіти на кожному його рівні викладачу вищого навчального закладу потрібно володіти певними

методами, прийомами та засобами навчання. Від рівня володіння ними залежить рівень педагогічної майстерності викладача та ефективність навчально-виховного процесу.

Методи навчання у вищій школі суттєво відрізняються від методів шкільного навчання. Вони спрямовані не лише на передавання і сприймання знань, а й на проникнення у процес розвитку науки, розкриття її методологічних основ. Методи навчання слід відрізнити від методів учіння.

**Метод навчання** – спосіб упорядкованої взаємопов'язаної діяльності викладачів та студентів у процесі навчання, спрямованої на досягнення поставлених вищою школою цілей. **Метод учіння** – спосіб пізнавальної діяльності студентів, зорієнтований на творче оволодіння знаннями, уміннями і навичками та вироблення світоглядних переконань на заняттях і в самостійній роботі.

З поняттям «метод навчання» тісно пов'язане поняття «**прийом навчання**» – деталь методу, часткове поняття щодо загального поняття «метод».

У методі навчання віддзеркалюються об'єктивні закономірності, цілі, зміст, принципи і форми навчання. Ф.Левітас, О.Салата виділяють у структурі методів навчання об'єктивну і суб'єктивну частини. Об'єктивна частина методу обумовлена тими постійними положеннями, які обов'язково присутні у будь-якому методі, незалежно від його використання різними педагогами. Йдеться про загальні дидактичні положення, принципи і правила. Суб'єктивна частина методу обумовлена особистістю викладача, особливостями студентів, конкретними умовами.

У дидактиці існують різні підходи щодо **класифікації методів навчання**:

– за джерелами передавання і характером сприймання інформації – словесні, наочні та практичні (С.Петровський, Є.Голант);

– за основними дидактичними завданнями – методи оволодіння знаннями, методи формування умінь і навичок, застосування здобутих знань, умінь і навичок (М.Данилов, Б.Єсіпов);

– за характером пізнавальної діяльності – пояснювально-

ілюстративні, репродуктивні, проблемного викладу, частково пошукові, дослідницькі (М.Скаткін, І.Лернер);

– за бінарною класифікацією виділяють методи викладання: інформаційно-повідомлювальний, пояснювальний, інструктивно-практичний, пояснювально-спонукальний; методи учіння: виконавчий, репродуктивний, продуктивно-практичний, частково пошуковий, пошуковий (М.Махмутов).

Дослідник *Ю.Бабанський* пропонує власну *класифікацію*:

– методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності (пояснення, інструктаж, розповідь, лекція, бесіда, робота з підручником; ілюстрування, демонстрування, лабораторні, практичні і дослідні роботи);

– методи стимулювання навчальної діяльності (навчальна дискусія, забезпечення успіху в навчанні, пізнавальні ігри, створення ситуації інтересу в процесі викладання, створення ситуації новизни, опора на життєвий досвід студента; стимулювання обов'язку і відповідальності в навчанні);

– методи контролю і самоконтролю у навчанні (усний, письмовий, тестовий, графічний, програмований, самоконтроль і самооцінка у навчанні).

Кожна з наведених класифікацій не є недосконалою, бо не враховує того факту, що в практиці навчання будь-який метод застосовується не ізольовано, а в єдності з іншими методами і прийомами.

Відомі методисти Ф.Левітас, О.Салата дотримуються *класифікації за характером пізнавальної діяльності*, запропонованої І.Лернером. На початковій стадії формування знань способу засвоєння інформації відповідає **пояснювально-ілюстративний метод**. Його суть полягає в організації усвідомленого сприйняття студентами готової інформації різними засобами і прийомами. Він полягає у залученні наочного зображення, в усному викладі інформації та пред'явленні документальних і художніх текстів. При цьому викладач користується усним словом, письмовим текстом, відео, пам'ятками матеріальної й духовної культури або їх відтворенням у макетах, копіях, символічною наочністю.

Другим методом навчання є **репродуктивний метод**. Його сенс - у конструюванні завдань на відтворення, доборі необхідної

кількості вправ у педагогічно виправданій системі, а потім репродукції, тобто відтворенні дії студентом відповідно до завдання. Це може бути переказ пояснення викладача, опис змісту картини після її характеристики, складання простого і складного плану, вправа на знайоме порівняння, на розповідь про історичну особу за схемою, відповідь на запитання, що не вимагає пошуку, розміщення місць подій на контурній карті, складання хронологічної таблиці, вправи. Тут слово, наочність, текст і практична діяльність виступають засобами репродуктивного методу.

Суть **дослідницького методу** полягає у конструюванні або виборі проблеми і проблемних завдань, пропонуванні їх у певній системі для самостійного вирішення студентом, в організованому засвоєнні досвіду творчої діяльності, творчому застосуванні і засвоєнні знань. Проблема і проблемні завдання можуть конструюватися словесно, за кіно- і відеофільмом, картиною, на основі документів, художньої літератури та об'єктів, продемонстрованих під час екскурсії. Зауважимо, дослідницький метод передбачає, що студент вже володіє необхідними вміннями і навичками.

Важливе місце у викладанні історії посідає **частково пошуковий, евристичний, метод**. Зміст його полягає у тому, що викладач, порушивши малодоступну для самостійного вирішення проблему, ділить її на мікропроблеми і серію взаємопов'язаних питань або аналогічних полегшених завдань, включає студентів у процес виконання окремих кроків у ході розв'язання проблеми. Відбувається поетапне навчання вирішення дослідницького завдання. Цей метод яскраво ілюструє *евристична бесіда*. Суть її полягає в тому, що для пошуку студентами вирішення певної проблеми викладач вибудовує серію пов'язаних між собою запитань, що впливають одне з одного. Всі або більшість цих запитань - це невеликі проблеми, вирішення яких веде до розв'язання основної проблеми.

Особливе місце у викладанні історії посідає **метод проблемного викладу**, який полягає у постановці викладачем проблеми і побудові ланцюга міркувань. Викладаючи матеріал, педагог розкриває рішення цієї проблеми так, щоб показати її суперечливий хід, труднощі, які трапляються на шляху, способи і

варіанти їх подолання. Пояснення викладача у даному випадку є зразком пошукового пізнання. Проблемний виклад поєднується з частково пошуковим.

У методиці існує поняття «**словесні методи**». Вони включають не лише усний виклад, бесіду, але й читання і розбір різних історичних текстів: підручників, наукової літератури, документів та ін.

А.Вагін підкреслював, що живе слово може бути представлене в монологічній (виклад історичного матеріалу викладачем чи студентом) та діалогічній (бесіда) формі. Слово викладача, по-перше, виконує інформаційну або оповідно-описову функцію: відтворити історичне минуле в цілісній картині. По-друге, воно доносить до свідомості студентів доказову силу людської думки (логічна функція). Логічна функція дає можливість підвести студентів до наукового розуміння історичних явищ. По-третє, слово виховує. У реалізації цієї функції усного слова особливе значення має знання предмета викладачем, його загальна культура, контакт з аудиторією. По-четверте, не можна забувати про силу враження, що залишається внаслідок дії живого слова на свідомість студентів.

Основними *видами монологічної форми усного викладу* є оповідання, опис, характеристика, пояснення.

**Оповідання** у викладанні історії виступає у вигляді розповіді або стислого повідомлення про історичні події. Розповідь – це монологічна форма викладання. Застосовують її за необхідності викласти навчальний матеріал системно, послідовно. Елементами розповіді є точний опис, оповідь, логічне обґрунтування фактів. Особливості сюжетної розповіді – динамічність дії, конкретність події і достовірність в описі дійових осіб.

Розповіді розподіляють на художні, науково-популярні, описові. *Художня розповідь* – це образний переказ фактів. *Науково-популярна розповідь* передбачає теоретичний аналіз певних явищ. *Описова розповідь* є послідовним викладенням особливостей предметів і явищ історичної дійсності.

Кожен тип розповіді має забезпечувати виховну спрямованість навчання, ґрунтуватися на достовірних наукових фактах, акцентувати на головній думці, бути доступним й емоційним, містити висновки і зауваження.

У стислому *повідомленні* міститься тільки інформація про історичну подію.

**Опис** – виклад істотних рис, ознак, стану, вигляду, характеру історичних явищ. Опис має об'єкт, але не має сюжету. При викладанні історії він є поширеним видом усного викладу: показуються умови життя людей, їх заняття, побут, знаряддя праці, пам'ятники культури, місця історичних подій та ін.

Опис може бути картинним й аналітичним. *Картинний опис* сприяє створенню образних уявлень про події та явища минулого. *Аналітичний опис* застосовується при ознайомленні студентів з предметами побуту, знаряддями праці, політичним управлінням тощо.

Різновидом опису є *характеристика*. Характеристика історичного явища - це точно сформульований перелік його істотних рис і особливостей в їх внутрішньому зв'язку. Вона може бути короткою і розгорнутою. У викладі історичного матеріалу характеристика використовується з метою конкретизації інформації, узагальнення і нерідко має оцінювальний характер.

Під час викладу викладач забезпечує не лише сприйняття матеріалу, але і його осмислення. У встановленні причин-но-наслідкових зв'язків, визначенні місця і ролі факту в історичному процесі, виявленні суті і значення складних історичних явищ, понять, закономірностей важлива роль відводиться поясненню.

**Пояснення** – це розкриття внутрішніх зв'язків і залежностей, зокрема, причинних зв'язків, закономірностей, сенсу, суті і значення історичних явищ; розкриття нових понять, історичних термінів. Використовують переважно під час викладення нового матеріалу, а також у процесі закріплення. Пояснення часто супроводжується різними засобами унаочнення. Успіх пояснення залежить від його доказовості, логічності, образності.

Коли завданням є розкриття й обґрунтування теоретичних висновків при спиранні на пропонований і пояснений фактичний матеріал, виклад викладача набуває характеру міркування і доведення.

**Міркуванням** називається послідовний розвиток положень і доказів, що підводить студентів до висновків та умовиводів. Міркування служить для розкриття теоретичних висновків і

сприяє розвитку історичного мислення. Міркування виступає як один з елементів викладу в поєднанні з розповіддю, описом і поясненням.

У методиці розрізняють лекційний виклад. Лекційний виклад є розгорнутим теоретичним міркуванням, науковим аналізом і узагальненням, що спирається на конкретний історичний матеріал. У лекційному викладі матеріалу оповідання і опис служать завданням розбору й узагальнення, складаючи фактичну основу для висновків. При цьому аналіз та узагальнення здійснюються у монологічній формі.

**Бесіда** – це метод навчання, за якого викладач за допомогою запитань спонукає студентів до відтворення набутих знань, формування самостійних висновків і узагальнень на основі засвоєного матеріалу.

У методичній літературі представлена класифікація видів бесіди. За призначенням у навчальному процесі розрізняють: *вступну бесіду* (проводиться під час підготовки до семінарського заняття, екскурсії, вивчення нового матеріалу); *бесіду-повідомлення* (ґрунтується переважно на спостереженнях, організованих викладачем на заняттях за допомогою наочних посібників, а також на матеріалах текстів історичних документів); *бесіду-повторення* (використовують для закріплення навчального матеріалу); *узагальнювальну бесіду* (виступає різновидом завершальної, використовується за необхідності узагальнити раніше вивчені історичні факти, показати розвиток історичного явища); *контрольну, або перевірочну бесіду* (до неї вдаються при перевірці рівня засвоєння поданого матеріалу, ступеня його розуміння, результатів самостійної пізнавальної діяльності студентів).

За характером діяльності студентів виокремлюють *репродуктивну бесіду* (спрямована на відтворення засвоєного матеріалу);

*аналітичну* (служить осмисленню викладеного матеріалу, поглибленню і розширенню знань студентів при аналізі наведених викладачем історичних фактів);

*евристичну, або сократівську* (викладач запитаннями скеровує студентів на формування нових понять, висновків, правил, ' використовуючи набуті ними знання);

*катехізісну* (спрямована на відтворення тверджень, що потребують дослівного запам'ятовування).

Необхідно пам'ятати, що ефективність будь-якого виду бесіди залежить від вмілого формулювання запитань, а також від чіткості, аргументованості відповідей. Запитання для будь-якої бесіди треба обмірковувати заздалегідь. Вони повинні стимулювати розумову діяльність студентів, включати завдання на аналіз, порівняння, зіставлення, виявлення головного, загальних рис і особливостей кількох подій, явищ, оцінку історичних фактів, докази положення, висновки, обґрунтування позицій, встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Запитання повинні бути доступними, дидактично простими і точними, визначати єдиний напрям відповіді.

Педагогічне керівництво бесідою не обмежується постановкою викладачем основних запитань. Воно включає постановку додаткових питань при відхиленні обговорення від головного напрямку через неточні, а іноді й помилкові відповіді, що виникають у ході бесіди. Керівництво бесідою має бути жорстким, але стриманим, таким, що направляє, а не пригнічує, послідовним і гнучким.

За класифікацією Ю.Бабанського до методів організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності також належать *інструктаж, навчальна дискусія та ін.*

**Інструктаж.** Як метод навчання, він має інформативно локальний характер. Його застосовують на лабораторних, практичних заняттях, а також під час підготовки до самостійної роботи.

За змістом розрізняють вступний, поточний і підсумковий інструктажі. Під час *вступного інструктажу* ознайомлюють студентів із змістом, засобами і прийомами виконання майбутньої роботи, вказують на можливі помилки; ознайомлюють з правилами техніки безпеки тощо. *Поточний інструктаж* здійснюють переважно індивідуально у процесі виконання студентами роботи. Зміст його залежить від швидкості виконання студентами завдань, допущених помилок. *Підсумковий інструктаж* проводиться у формі бесіди і передбачає аналіз і оцінювання результатів виконаної студентами роботи.



**Навчальна дискусія.** Дискусія є публічним обговоренням важливого питання і передбачає обмін думками між студентами або викладачем і студентами. Вона розвиває самостійне мислення, вміння обстоювати власні погляди, критично оцінювати чужі і власні судження. Під час навчальної дискусії обговорюють наукові висновки, дані, що потребують підготовки за історичними джерелами, які містять ширшу інформацію, ніж підручник.

Сутність *наочних методів* навчання полягає у використанні зображень об'єктів і явищ. До цих методів належать ілюстрування, демонстрування, самостійне спостереження.

**Ілюстрування.** Полягає в демонструванні ілюстрованих посібників, історичних та географічних карт, схем, фотокарток тощо. Ілюстрації полегшують сприймання навчального матеріалу, сприяють формуванню конкретних уявлень.

**Демонстрування.** Цей метод передбачає показ матеріалів у динаміці (використання приладів, дослідів). Він ефективний, коли всі студенти мають змогу сприймати предмет або процес. Викладач зосереджує увагу на головному, допомагає виділити істотні аспекти предмета, явища, супроводжуючи показ поясненням.

**Самостійне спостереження.** Це безпосереднє самостійне сприймання явищ дійсності у процесі навчання. Методика організації будь-якого спостереження передбачає кілька його етапів: інструктаж щодо мети, завдань і методики спостереження; аналіз і узагальнення його результатів. Виконану роботу слід обов'язково оцінювати.

*Практичні методи* навчання передбачають різні види діяльності студентів і викладачів, а також самостійність студентів у навчанні. До них відносять вправи, лабораторні і практичні роботи.

**Вправи.** За своєю суттю вони є багаторазовим повторенням певних дій або видів діяльності з метою їх засвоєння. У навчальному процесі використовують такі види вправ: *підготовчі* (готують студентів до сприймання нових знань і способів їх застосування на практиці); *вступні* (сприяють засвоєнню нового матеріалу на основі розрізнення споріднених понять і дій); *пробні* (перші завдання на застосування щойно засвоєних знань);

тренувальні (сприяють формуванню навичок у стандартних умовах: за зразком); *творчі* (за змістом і методикою виконання наближаються до реальних життєвих ситуацій); *контрольні* (переважно навчальні: письмові, практичні вправи).

**Лабораторні роботи**, їх цінність як методу полягає в тому, що вони сприяють зв'язку теорії з практикою, вчать студентів обробляти результати дослідів і робити правильні наукові висновки.

**Практичні роботи** спрямовані на формування вмінь і навичок, необхідних для життя і самоосвіти. Виконання таких робіт допомагає конкретизації знань, розвиває вміння спостерігати і пояснювати сутність явищ.

Кожен викладач історії у своїй роботі використовує також інші методи навчально-пізнавальної діяльності, які не охоплені вищенаведеними класифікаціями. Серед них найпоширенішими є індукція і дедукція, методи аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, конкретизації, виділення головного.

При використанні *індукції* засвоєння знань здійснюється шляхом переходу від одиничного до загального. Вдаються до неї, як правило, на емпіричному рівні пізнання, коли навчальний матеріал є фактичним або пов'язаним із формуванням історичних понять, виконанням практичних завдань. *Дедукція* передбачає перехід від загального до конкретного у процесі засвоєння історичних знань. Викладач спочатку повідомляє загальні положення, які ведуть до поступового розв'язання конкретних завдань. Індуктивний і дедуктивний методи реалізуються через застосування словесних, наочних, практичних, а також проблемного і частково пошукового методів.

Сутність *методу аналізу* полягає у вивченні предметів чи явищ за окремими ознаками, в осмисленні зв'язків між ними. *Метод синтезу* використовується при уявному або практичному поєднанні відокремлених під час аналізу елементів або властивостей предмета в єдине ціле.

За допомогою *методу порівняння* встановлюють спільні і відмінні ознаки між предметами і явищами. У навчальному процесі його застосовують з метою загального протиставлення, зіставлення або порівняння історичних фактів і явищ. *Метод узагальнення* передбачає перехід від одиничного до загального,

від менш загального до більш загального. Узагальнення здійснюється шляхом виявлення притаманних явищам загальних властивостей. Застосовують його при осмисленні понять, суджень.

*Метод конкретизації* допомагає студентам перейти від безпосередніх вражень до розуміння сутності того, що вивчається. *Метод виділення головного* полягає у розподілі інформації на логічні частини і виокремленні серед них головних.

О.Пометун, Г.Фрейман дають таке визначення методу навчання історії. **Метод навчання історії** – це впорядкований спосіб взаємодії учасників навчального процесу, спрямований на досягнення цілей і завдань історичної освіти. Відповідно критерієм для класифікації методів навчання історії може бути характер цієї взаємодії, насамперед, між викладачем і студентами. Виходячи з цього критерію і враховуючи класифікацію Є.Голанта, О.Пометун та Г.Фрейман розподіляють методи навчання історії на пасивні (умовно-пасивні), активні та інтерактивні.

При використанні **пасивних методів** студенти виступають у ролі «об'єкта» навчання. Вони засвоюють та відтворюють матеріал, що передається викладачем – джерелом історичної інформації (за І.Лернером, такі методи називають пояснювально-ілюстративними і репродуктивними). Як правило, це відбувається шляхом застосування лекції-монологу, читання, демонстрації, опитування студентів щодо вивченого змісту. Студенти між собою не спілкуються, не виконують творчих завдань.

При застосуванні **активних методів** студенти перетворюються на «суб'єктів» навчання, виконують творчі завдання, беруть участь у діалозі з викладачем. За І.Лернером, до таких методів відносяться частково пошуковий чи евристичний, проблемний і дослідницький. Хоча студенти у такому випадку більш активні, основною формою взаємодії часто залишається і монолог. Інколи навчання відбувається у діалозі викладача й студента, шляхом бесіди, однак викладач виступає як своєрідний полюс, навколо якого концентрується вся комунікація учасників процесу навчання.

Суть *інтерактивних методів* у тому, що навчання відбувається шляхом взаємодії всіх тих, хто навчається і навчає.

Основний принцип інтеракції: постійна взаємодія студентів між собою, їх співробітництво, на відміну від активних та пасивних методів, коли спілкування відбувається між студентами та викладачем. На відміну від активних методів навчання, які будуються на одnobічній взаємодії (їх організовує викладач), інтерактивні методи принципово змінюють схему взаємодії учасників навчального процесу.

Таким чином, методи навчання допомагають досягнути поставленої мети, реалізувати намічений зміст, наповнити навчання пізнавальною діяльністю. Ефективність навчально-пізнавальної діяльності студентів значною мірою залежить від уміння викладачів вдало обирати і застосовувати методи і прийоми навчання, адже метод є сполучною ланкою між метою і кінцевим результатом.

Методи навчання у вищому навчальному закладі більшою мірою, ніж шкільні, наближені до методів самої науки, оскільки тут викладаються не лише наукові факти, а й розкривається методологія і методи власне науки.

Оптимальність застосування методів навчання при викладанні історії у вищому навчальному закладі залежить, насамперед, від наукової кваліфікації і майстерності викладача. А це передбачає творчий підхід, пошук джерел, бачення проблем у науці, житті і можливих шляхів їх розв'язання, а також повагу до студентів і вимогливе піклування про них.

### **3. Інтерактивні методи навчання історії**

Від сучасного вищого навчального закладу вимагається запровадження нових підходів до навчання, що забезпечують розвиток комунікативних, творчих і професійних компетенцій та стимулюють потребу майбутнього фахівця у самоосвіті на основі змісту та організації навчального процесу.

Однією з перепон, яка стоїть на шляху успішного оволодіння історичними знаннями у вищому навчальному закладі, нерідко є недостатня мотивація студентів до вивчення історії. Пояснення й демонстрація, самі по собі, ніколи не дають справжніх, стійких знань. Адже процес навчання не можна перетворювати на автоматичне вкладання навчального матеріалу в голови студентів. Він потребує напруженої розумової роботи студента та

його власної активної участі у цьому процесі. Цього можна досягти лише за допомогою активного (інтерактивного) навчання. Саме тому особливий інтерес представляють інтерактивні технології, метою яких є створення комфортних умов навчання, за котрих кожен студент відчує свою успішність, інтелектуальну спроможність. В основу такого навчального процесу закладено співробітництво і продуктивне спілкування, спрямоване на спільне розв'язання проблем, формування здібностей виділяти головне, ставити цілі, планувати діяльність, розподіляти функції, відповідальність, критично міркувати, досягати значимих результатів. Тому процес навчання потребує більшої активізації через використання відповідних інтерактивних технологій.

Слово «інтерактив» прийшло до нас з англійської мови від слова «іпіегасі;», де іпіег - взаємний і асі - діяти, тобто інтерактивний - здатний до взаємодії, діалогу. Термін «інтерактивна педагогіка» відносно новий: до наукового обігу його ввів у 1975 р. німецький дослідник Г.Фріц. У своїх дослідженнях він визначив мету інтерактивного процесу - це зміна і поліпшення моделей поведінки його учасників. Аналізуючи власні реакції та реакції партнера, учасник змінює свою модель поведінки і свідомо засвоює її. Це дозволяє говорити про інтерактивні методи як про процес інтерактивного виховання. Лінгвістичне значення слова «інтерактив», представлене в іншомовних словниках, розтлумачує поняття «інтерактивності», «інтерактивного» як взаємодію, або того, що взаємодіє, впливу один на одного.

*Інтерактивність* у навчанні можна пояснити як здатність до взаємодії, навчання у режимі бесіди, діалогу, дії. Отже, у дослівному розумінні *інтерактивним* може бути названий метод, в якому той, хто навчається, є учасником, тобто здійснює щось: говорить, управляє, моделює, пише тощо. Він не виступає лише слухачем, спостерігачем, а бере активну участь у тому, що відбувається, власне створюючи це явище.

Останнім часом науковці, вчителі, викладачі активно обговорюють теоретичні основи інтерактивного навчання. Так, О.Пометун, Л.Пироженко вважають, що інтерактивними можна вважати технології, які здійснюються шляхом активної взаємодії

студентів у процесі навчання. Вони дозволяють на підставі внеску кожного з учасників у ході заняття спільною справою отримати нові знання і організувати корпоративну діяльність, починаючи від окремої взаємодії двох-трьох осіб поміж собою й до широкої співпраці багатьох. Н.Мурадова зауважує, що інтерактивне навчання -це навчання, заглиблене в процес спілкування. Для підвищення ефективності процесу навчання необхідна наявність трьох компонентів спілкування, а саме: комунікативного (передача та збереження вербальної і невербальної інформації), інтерактивного (організація взаємодії в спільній діяльності) та перцептивного (сприйняття та розуміння людини людиною).

У цілому, *сутність інтерактивного навчання* полягає у тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх його учасників. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці). Основний *принцип інтеракції*: постійна взаємодія студентів між собою, їх співробітництво, спілкування, на відміну від активних та пасивних методів, коли спілкування відбувається між студентами та викладачем. Активні методи навчання будуються на односторонній взаємодії (її організовує і постійно стимулює викладач), тоді як інтерактивні методи принципово змінюють схему взаємодії учасників навчального процесу. Викладач при інтерактивному навчанні виконує функції помічника в роботі, консультанта, організатора, координатора інтерактивної взаємодії. Студент і викладач виступають як рівноправні, рівнозначні суб'єкти навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, уміють і здійснюють. Інтеракція виключає домінування будь-якого учасника, думки, точки зору над іншими, але має враховувати конкретний досвід та практичне застосування.

У системі інтерактивного навчання виділяють такі *основні принципи методики співробітництва*:

- позитивна взаємозалежність – група досягає успіху за умови гарного виконання завдань кожним студентом;
- індивідуальна відповідальність – працюючи в групі, кожен студент виконує своє завдання, відмінне від інших;
- однакова участь – кожному студенту надається однаковий

за обсягом час для виконання завдання;

одночасна взаємодія – коли всі студенти задіяні у роботі.

Під час такого діалогового навчання студенти вчаться критично мислити, розв'язувати складні проблеми на основі аналізу обставин і відповідної інформації, висловлювати альтернативні думки, приймати виважені рішення, брати участь у дискусії, спілкуватися з іншими людьми.

Інтерактивні методи дають найбільший простір для само-реалізації студента у навчанні і найбільше відповідають особистісно орієнтованому підходу. Інтерактивні методи орієнтовані на реалізацію пізнавальних інтересів і потреб особистості, тому особлива увага приділяється організації процесу ефективної комунікації, в якій учасники процесу взаємодії більш мобільні, більш відкриті і активні. Основою інтеракції є принцип багатосторонньої взаємодії, яка характеризується відсутністю полярності і мінімальною сконцентрованістю на точці зору викладача. Організації процесу такої взаємодії сприяє використання відповідних методів навчання, а саме:

– груповий (взаємодія між учасниками процесу навчання реалізується через співпрацю у малих групах);

– колективний (багатостороння взаємодія є полілогом, у якому бере участь кожен студент);

– колективно-груповий (коли робота малих груп поєднується з роботою всієї групи).

Зауважимо, вищесказане не означає, що потрібно використовувати тільки інтерактивне навчання. Для навчання важливі всі рівні пізнання і всі види методик та технологій. Тим більше, що обов'язковою складовою більшості існуючих інтерактивних технологій є і так звані пасивні методи.

Організації процесу багатосторонньої комунікації сприяє використання відповідних інтерактивних методів навчання, які спрямовані на розвиток творчих здібностей студентів, орієнтують на діяльність, що стимулює активність та «винахідливість». До них можна віднести наступні: «мозковий штурм» («мозкова атака»), метод проектів, рольові та ділові ігри, дискусії, дебати, круглий стіл, методи типу «ажурна (мереживна) пилка», «обери позицію», «шкала думок», «мікрофон», «броунівський рух» та ін. Найширший спектр апробованих, надзвичайно ефективних,

цікавих ідей, підходів і методів інтерактивного навчання студентів та учнів представлений в «Енциклопедії інтерактивного навчання» провідного фахівця з теорії та методики навчання предметів суспільствознавчого циклу в середній і вищій школі О.Пометун.

Технологія використання таких форм навчання являє собою поетапне, логічно побудоване використання форм активного навчання від простіших до складніших і включає в себе: засвоєння ігрових прийомів та ігрових ситуацій шляхом введення їх до практики проведення занять; розширення використання на заняттях елементів дискусій, обговорень, проведення в ігровій формі підсумкових занять з теми.

Так, використання *рольових ігор*, в яких студенти спілкуються в парах або в групах не лише дозволяє зробити заняття більш різноманітним, а й дає можливість студентам проявити самостійність, реалізувати засвоєні практичні вміння та навички. Вони можуть допомагати один одному, успішно коригувати висловлення своїх співрозмовників, навіть якщо викладач не ставить перед ними такого завдання.

Учасники рольових ігор можуть виконувати різноманітні ролі, при цьому їхнім завданням є вирішення проблемної ситуації. Саме серії проблемних історичних завдань відкривають можливості використання знань з історії для виконання професійних завдань, для застосування у житті. Створюючи проблемні ситуації, викладачеві необхідно слідкувати, щоб завдання відповідали рівню наявних знань та інтелектуальних можливостей студентів, не були стереотипними, відтворювали реальні ситуації професійної діяльності, подавали проблему під несподіваним кутом зору, а також були пов'язані з темою заняття. Прикладом проблемної ситуації може бути наступна: «У 1820 р. відбувся бунт гвардійців Семенівського полку. У ході розслідування причин було з'ясовано, що командир полку Шварц власноруч бив солдатів палицею, плював їм в обличчя, тягнув за вуса, змушував марширувати босими по жнивах. Суд приговорив організаторів бунту до повішання, а командира полку - до відсічення голови. Виникають запитання: якщо винний Шварц, то чому до смертної кари приговорили солдатів; якщо ж винні солдати, то чому командиру мали відрубати голову? ».



Корисним видом діяльності є організація *дискусій* на різноманітну історичну тематику. За основу таких обговорень можна брати інформацію з історичних джерел, наукових статей тощо. Викладач бере на себе роль організатора спілкування, формулює запитання, звертає увагу на оригінальні думки учасників, суперечливі питання, допомагає у розв'язанні напружених моментів, що виникають під час дискусії.

Окремо потрібно виділити *метод проектів*. Є.Полат відзначає, що метод проектів передбачає визначену сукупність навчально-пізнавальних засобів та дій студентів, які дозволяють вирішити ту чи іншу проблему в результаті самостійних пізнавальних дій та припускають презентацію цих результатів у вигляді конкретного продукту діяльності. Як педагогічна технологія цей процес є сукупністю дослідницьких, пошукових, проблемних методів, творчих за своєю сутністю.

У проектній роботі студенти залучаються до створеної педагогом пошукової навчально-пізнавальної діяльності. Використання проектних технологій робить можливим формування та розвиток пошуково-дослідницьких, комунікативних, технологічних, інформаційних компетенцій, формує креа-тивність, стимулює інтелектуальну активність, розвиває комунікативні вміння, допомагає формувати міжпредметні зв'язки, вчить використовувати інформаційно-телекомунікаційні технології при вивченні історичних дисциплін, допомагає оволодіти навичками роботи в групі, формує соціальну мобільність. Крім того, все це підвищує мотивацію студентів, оскільки в даному випадку вивчення історії стає не ціллю, а засобом створення кінцевого продукту діяльності. Навіть найслабші студенти можуть проявити себе тут у повній мірі, виконуючи посильні для них завдання, і, в результаті, кожен студент робить свій внесок у створення проекту.

Достатньо дієвим різновидом групової діяльності є метод *«ажурна пилка»*, розроблений Е.Аронсоном в 1978 р. У створеній навчальній ситуації студенти виступають у ролі педагога, передаючи один одному засвоєну інформацію. Навчальна діяльність здійснюється у групах з шести осіб для роботи з певними частинами навчального історичного матеріалу, який об'єднаний у блоки за змістом і логікою. Кожен член групи

опрацьовує свою частину матеріалу, потім представники різних груп, що вивчали одне й те саме запитання, зустрічаються і обмінюються інформацією. Такий обмін називають «зустріч експертів». Після цього «експерти» навчають власні групи тому, що дізналися. У свою чергу, інші члени групи аналогічним чином опрацьовують власну частину матеріалу, як зубці однієї пилки. Засвоїти матеріал та отримати цілісне уявлення про історичне явище, що вивчається, можливо лише уважно слухаючи колег і роблячи відповідні записи, тому студенти будуть зацікавлені у сумлінному виконанні власної та спільної частин роботи. Цікаво те, що звітує по темі як кожний окремо, так і група в цілому. На завершальному етапі викладач пропонує будь-якому члену групи питання за темою. Всі ці аспекти дозволяють залучати до роботи та активізувати навіть пасивних студентів із низькою мотивацією чи недостатнім рівнем володіння історичними знаннями.

Інтерактивний метод навчання *«обери позицію»* спонукає студентів до прийняття певної думки, точки зору та, що важливо, аргументації свого вибору. Варто згадати і метод *«шкала думок»*, який тренує вміння формулювати власну думку, відстоювати свою позицію. В якості аргументів у даному випадку важливо залучати науково обґрунтовані концепції та теорії, використовувати власний життєвий досвід.

Технологію *«мозкового штурму»* певна частина викладачів називають найбільш пристосованою до умов проведення практичних занять у вищих навчальних закладах. Основними етапами «мозкового штурму», як правило, являються: 1) формулювання навчальної проблеми, утворення робочих груп з 3-5 чоловік і експертної групи, що повинна буде обрати й оцінити найкращі з ідей; 2) експрес-розминка (швидкий пошук відповідей на запитання тренувального характеру, підготовлені викладачем); 3) «штурм» поставленої проблеми (у групі учасники по черзі висловлюють вголос свої ідеї, експерти фіксують ідеї, роботу кожного, дотримання ними правил); 4) обговорення експертами підсумків роботи груп; 5) відбір й оцінка найкращих ідей; 6) визначення результатів «мозкового штурму»; 7) публічний захист найкращих ідей.

Усі вищезгадані інтерактивні методи спрямовані на розвиток культури спілкування і формування особистості, яка володіє

технологіями творчого саморозвитку, самовдосконалення, креативним потенціалом.

Отже, інтерактивні технології навчання при вивченні історичних дисциплін потребують від усіх учасників навчального процесу розвитку комунікаційних умінь, навичок роботи в парах і групах, вмінь аргументувати й дискутувати тощо. У цілому, інтерактивне навчання при викладанні історії створює сукупний ефект, який виявляється у тому, що на фоні програмового засвоєння знань формуються: 1) вміння співробітничати, продуктивність якого характеризується зміною стратегії взаємодії, можливості залучати студентів у навчальну взаємодію і характером групової взаємодії; 2) комунікативна компетентність, що визначається зміною стилю спілкування, усвідомленням бар'єрів спілкування, характером вирішення комунікативних завдань; 3) толерантність, яка характеризується сприйняттям інших людей і забезпечує повноту та адекватність спілкування в різних ситуаціях.

Слід зазначити, що використання інтерактивних форм навчання під час вивчення історичних дисциплін у вузі буде ефективним, якщо зміст навчального процесу перегукуватиметься з майбутньою професійною діяльністю студентів. Викладач повинен зважати на рівень сформованості у студентів практичних вмінь і навичок. Потрібно слідкувати, щоб теоретичні знання в процесі інтерактивного навчання ставали усвідомленими, щоб студент розвивав і удосконалював не лише знання з історії, а й міг пов'язувати їх з майбутньою професійною діяльністю.

Аби уникнути складностей при застосуванні окремих інтерактивних технологій важливо пам'ятати: 1) необхідно починати з поступового впровадження інтерактивного навчання; 2) використовувати спочатку прості інтерактивні технології (наприклад, робота в парах, малих групах, «мозковий штурм» тощо); 3) інтерактивне навчання не самоціль, а засіб для досягнення в аудиторії атмосфери співробітництва, порозуміння, можливість дійсно реалізувати особистісно орієнтоване навчання; 4) для ефективного застосування інтерактивного навчання викладач має ретельно спланувати та організувати свою діяльність.

Таким чином, використання інтерактивних методів у навчальному процесі вищих навчальних закладів, зокрема при вивченні історичних дисциплін, створює умови для розвитку самореалізації особистості та допомагає досягти високого інтелектуального розвитку студентів. Серед визначених переваг інтерактивного навчання виділимо: встановлення дружньої атмосфери і взаємозв'язків між учасниками навчального процесу; викладач не домінує; студенти мають можливість бути більш незалежними і впевненими у собі; викладач заохочує студентів до співпраці, вони не бояться робити помилки; кожен студент залучений до роботи, має певне завдання; слабкі студенти можуть отримати допомогу від більш сильних; студенти можуть застосовувати свої знання і досвід, набуті раніше.

Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації. Воно ефективно сприяє формуванню професійно значущих навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії.

#### **4. Методи та технології інноваційного навчання історії у вищій школі**

На сучасному етапі необхідність інтеграції у світову спільноту являється одним з головних факторів соціально-економічного розвитку України. Сучасні зміни у системі освіти, пов'язані, насамперед, з постановкою нової мети та завдань, призвели до нового сприйняття більшості компонентів освітнього процесу. Головним недоліком у процесі збільшення обсягу інформації, яку має опанувати студент, є відсутність його власної діяльності. Ці зміни призвели до актуалізації нових вимог до вузів як центрів реалізації освітньої політики, що послужило стимулом розвитку та активного використання інноваційних методик і технологій у системі вузівського навчально-виховного процесу. Отже, інновації представляють собою важливий елемент розвитку системи освіти в умовах глобалізації.

Слово «інновація» походить від латинського *in* - в (всередині) та *novis* - новина, змінювання, нововведення. Перенесення терміна «інновація» до сфери освіти було пов'язане з

поширенням поглядів на сучасне суспільство як на постіндустріальне, в якому освіта відіграє одну з провідних ролей.

Під *інноваціями в навчанні* розуміють (у широкому значенні) процес створення, поширення нових засобів (нововведень) для роз'яснення тих педагогічних проблем, які досі вирішувалися по-іншому, а також результат творчого пошуку оригінальних, нестандартних розв'язань різноманітних педагогічних проблем: нові навчальні технології, оригінальні виховні ідеї; форми й методи навчання, нестандартні підходи в управлінні (у вузькому значенні).

Характерними рисами *педагогічних інновацій*, за визначенням К.Баханова, є:

- зміни, що сприяють поліпшенню навчального процесу та його результатів відповідно до заздалегідь поставлених цілей. Інакше кажучи, це цілеспрямовані позитивні зміни;

- інновації - це зміни, які охоплюють різні компоненти навчального процесу. Тому їх продуктом є нові форми і методи навчання, освітні технології, оригінальні ідеї і підходи тощо;

- інновації - це зміни, які спираються на внутрішні резерви того педагогічного середовища, в якому вони відбуваються;

- суб'єктом, носієм інновацій виступає викладач, на відміну від реформ - масштабних змін, які охоплюють освітню систему в цілому й здійснюються державними органами;

- інновації є не миттєвим актом, а процесом, який триває певний час і відзначається певною послідовністю.

Близьким до поняття «інновація» є поняття «інноваційний процес». Різниця між цими поняттями полягає у тому, що термін «педагогічна інновація» означає зміни компонентів педагогічного процесу, спрямовані на його поліпшення, а «інноваційний процес» відтворює перебіг, послідовність цих змін, життєвий цикл інновацій (старт -стрімке зростання - зрілість - насичення - фініш або криза). Тотожним до понять «інновація», «інноваційний процес» є сутність поняття «інноваційна діяльність».

Поряд з поняттям «інновації» вживається термін «інноваційне навчання», під яким розуміють навчання, що спрямоване на розвиток здібностей студентів щодо спільної діяльності у нових, можливо, безпрецедентних ситуаціях. Інноваційне навчання

являє собою систему, в якій:

- навчальний процес є цілісною взаємодією двох рівноправних її учасників - студента та викладача;
- основна мета - це розвиток особистості та різноманітних форм мислення кожного студента;
- позиція викладача зорієнтована на особистість студента, переважають організаційна і стимулююча функції;
- стиль спілкування - демократичний, підтримується ініціатива студентів;
- у пізнавальній діяльності на перший план висуваються творчі і реконструктивні завдання, які визначають вибір репродуктивних завдань;
- цілі і завдання розробляються спільно викладачем і студентами;
- основними формами навчання є групова та індивідуальна, що спираються на здатність студента відповідати за себе, стимулюють вироблення почуття гідності та самоповаги;
- максимально залучається до навчання власний досвід студентів, їх мислення;
- основу мотивації студентів складає досягнення успіху і самореалізації особистості.

Отже, інноваційне навчання, на відміну від традиційного, спрямоване не на навчальний предмет і виклад студенту певного обсягу знань, а на розвиток його особистості. В інноваційному навчанні головною дійовою особою є студент. Функція викладача полягає в організації й стимулюванні навчального процесу, спрямованого на розвиток особистості студента (особистісно орієнтована позиція).

Основу змісту інноваційного навчання історії складає досвід, знання, взяті з життя суспільства. На перший план в інноваційному навчанні висувається вироблення у студентів певних навичок наукового сприйняття історії, а саме:

- розвивати розуміння того, як минуле раніше було представлено та інтерпретовано;
- збирати та аналізувати матеріали, що надходять з різних джерел, критично використовувати ці матеріали в кожному історичному контексті (пам'ятаючи ключові ознаки і характеристики періоду розвитку суспільства або ситуації, що

розглядається);

- обирати з-поміж різних версій або тлумачень минулого кілька точок зору і давати їм оцінку;

- відрізнати факт від вимислу, викривати упередженість, необ'єктивність, стереотипність, шаблонність;

- робити незалежні та виважені оцінки, досягати справедливих і збалансованих рішень на підставі аналізу доступних фактів та вивчення широкого кола можливостей;

- розуміти, що ті чи інші історичні висновки можна знову оцінювати у світлі нових або заново переглянутих фактів.

У навчанні історії за об'єктом перетворення К.Баханов виділяє три групи інновацій.

**Методологічні інновації** – зміни у підходах до навчання історії, які впливають з нових поглядів на рушійні сили та закономірності процесу навчання, роль і характер взаємин учасників навчального процесу тощо (психолого-педагогічний аспект); на сутність історії як науки, особливості історичних явищ і процесів тощо (науково-історичний аспект). Методологічні інновації у навчанні історії є результатом відповідних змін, що відбуваються в науках, з якими методика навчання історії міцно пов'язана і спирається на їх положення (історія, філософія, психологія, педагогіка та ін.), а також виявлення закономірностей на основі власної практики (суб'єктивних відкриттів). Залежно від глибини і масштабів методологічні інновації відповідним чином змінюють мету та завдання навчання історії, вимагають побудови навчального процесу з урахуванням нових принципів. Розповсюджуючись через різні канали, методологічні інновації стають частиною педагогічної свідомості, впливають на позицію, стиль спілкування викладача і характер його діяльності.

**Змістовні інновації** – зміни у змісті історичної освіти, що відбуваються внаслідок методологічних інновацій і виявляються у нових пріоритетах, у перегляді необхідних для сучасної освіти знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтирів. Змістовні інновації конкретизуються у зміні навчальних планів, підручників, посібників і дидактичних матеріалів.

**Організаційно-технологічні інновації** – зміни у внутрішній підпорядкованості, узгодженості та взаємодії різних компонентів

процесу навчання, які знаходять своє висвітлення у нових варіантах побудови навчального процесу (моделях, технологіях), нових формах, методах, прийомах, засобах контролю за навчальним процесом і оцінювання результатів навчальних досягнень студентів.

Залежно від ступеня їх системності та охоплення змінами компонентів навчання інновації можуть здійснюватися *на різних рівнях*. Першою групою інновацій у навчанні історії за цією ознакою є системні інновації: вони охоплюють всі компоненти навчання, систему в цілому. До другої групи інновацій належать ті, що змінюють окремі компоненти системи навчання або їх суттєві складові (технології, моделі тощо). Третя група інновацій передбачає зміни на рівні окремих складових або елементів основних компонентів системи навчання (форм, методів, прийомів тощо).

О.Овакімян зауважує, що більшість викладачів ВНЗ вважають інновації необхідним елементом розвитку сучасної системи освіти. При цьому, на їх думку, найбільша потреба існує сьогодні в *інноваціях-трансформаціях* (спрямованих на забезпечення дослідницького характеру навчального процесу, організацію пошукової навчально-пізнавальної діяльності); далі слідує *змістовні інновації* (поява нових дисциплін та наповнення вже існуючих дисциплін новим змістом); методичні інновації (поява нових методичних засобів) та *інновації-модернізації* (спрямовані на досягнення гарантованих результатів у межах традиційної репродуктивної орієнтації).

Використання інновацій у навчальному процесі є не лише важелем забезпечення підвищення якості навчання студентів ВНЗ, але й вимогою сучасного освітнього середовища. Розглянемо конкретні приклади методик та технологій інноваційного навчання історії, що прийнятні для використання у вищій школі.

До інноваційних методів навчання відносять **методи активного навчання** (МАН). У дослідженнях Х.Майхнера відзначається, що людина у процесі пасивного сприйняття запам'ятовує 10% того, що прочитала, 20% – того, що почула, 30% – того, що побачила, 50% – побаченого та почутого, а при активному сприйнятті у пам'яті зберігається 80% того, що



говорять самі, і 90% – того, що роблять або створюють самостійно. Отже, методи активного навчання значно поліпшують запам'ятовування матеріалу, сприяють його ідентифікації, цілеспрямованій практичній реалізації.

Одним із ефективних засобів формування професійної компетентності є визначення стосунків викладача і студента на рівні «навчання-співпраця», використання різноманітних методів індивідуалізації навчання. У цьому контексті варто навести **метод групових дискусій**, суть якого полягає у тому, що студентам пропонується однакове завдання, котре вони мають виконати спочатку індивідуально, а потім, у процесі групової дискусії, прийняти відповідне рішення. Особливого значення набуває **діалогова технологія**, яка дозволяє активізувати роботу студентів не лише на семінарських та практичних заняттях, але й під час лекції. Даний вид діяльності виконує кілька функцій, які реалізуються в залежності від поставлених завдань. Наприклад, діалогова форма дозволяє проводити повторення матеріалу та здійснювати контроль за його засвоєнням. Також така форма роботи з аудиторією дозволяє реалізовувати випереджальне навчання, розвиває мислення та мовлення студентів, формує системне бачення матеріалу як за змістом, так і за формою його викладення. У діалоговому режимі лекція перетворюється на співтворчість викладача та студентів, що дозволяє зруйнувати монологічність образу джерела інформації, активізувати мисленнєву діяльність, розкрити власне «я». Для викладача даний вид роботи є особливо важливим. Крім значення тих функцій, які виконує діалогова форма, викладач має можливість розкрити глибинні пласти студентської свідомості та пізнання, що особливо важливе для реалізації сучасної мети освіти.

У рамках вузівських навчальних занять при викладанні історичних дисциплін достатньо ефективними являються **прийоми взаємонавчання**. Неабиякого значення набуває такий вид діяльності, як підготовка студентами елементів лекцій. Даний прийом являється досить актуальним у контексті підвищення ролі складової самостійної роботи у навчальному процесі. Сьогодні Україна стоїть перед реальною проблемою збереження якості рівня підготовки у вузах та інтеграцією в європейську спільноту. Зважаючи на це, самостійна робота студентів відіграє

важливу роль, дозволяючи студентам набувати навичок пошуку необхідної навчальної та наукової літератури, відбору та синтезу історичної інформації. При цьому, важливим є розвиток уміння інтегрувати матеріал, відібраний студентом, з базовим матеріалом лекції. Досвід використання вищезазначених прийомів демонструє, що їх застосування вимагає серйозної підготовчої роботи зі студентами. Адже в її межах визначаються не лише зміст навчального матеріалу, який готується конкретним студентом, але й джерела інформації, яким краще надати перевагу, базові акценти у матеріалі з урахуванням інших учасників лекції, часові параметри виступу тощо.

В умовах зменшення обсягу аудиторної роботи у період вивчення навчальної дисципліни актуальним стає використання *опорної методики*. Вона представляє собою інтеграцію самостійної роботи студентів з постійним контролем у різноманітних формах її успішності. Зауважимо, що при зменшеному обсязі аудиторної роботи об'єм матеріалу навчальної програми не змінюється. Тому система освіти опиняється у суперечливій ситуації, яка поєднує динамічні вимоги сучасного суспільства щодо скорочення аудиторного часу та збільшення обсягу інформації, що надається для засвоєння.

«*Метод проектів*» – це система навчання, у процесі якої студенти набувають знання, виконуючи практичні завдання (проекти), що поступово ускладнюються. Головна мета методу проектів – розвиток пізнавальних, творчих навичок у студентів, вдосконалення вмінь самостійного конструювання власних знань, орієнтування в інформаційному просторі. Обов'язковою вимогою методу проектів є виокремлення значимої проблеми, яка потребує інтегрованого знання, дослідницького пошуку її розв'язання, необхідності самостійної діяльності.

Широке впровадження отримують *ділові та симуляційні ігри*, які використовуються, насамперед, для формування практичних умінь і навичок, набуття досвіду. Найважливішими ознаками ділових ігор, на думку В.Петрук, Н.Андрущенко, О.Прозор, є: цільове призначення гри, різноманітність тематичних рамок, імітувальні контекстно орієнтовані області, ступінь свободи рішень, рівень невизначеності розв'язків, характер комунікацій між учасниками, ступінь відкритості гри,

комплексність моделі, що викори-164 стовується, форма її проведення тощо. Не менш значимим є використання *рольових ігор*. Адже рольові ігри за умови ретельної підготовки та організації дозволяють отримати максимально широкий спектр як професійної, так і особистісної інформації. Саме така інформація дозволяє кваліфіковано здійснювати індивідуальний підхід до освітньої траєкторії особистості та її змістовому виконанню.

В останні роки популярності набуває використання *кейс-методів* (кейс-стаді). Інколи їх ототожнюють з методом конкретних ситуацій, хоча він - один з найбільш уживаних варіантів цих методів. Сутність цього методу полягає у тому, що проблемне викладання знань супроводжується організацією самостійної роботи студентів. Особливістю цього методу є відтворення проблемної ситуації на основі фактів реального життя. Гарний кейс має задовольняти такі вимоги: відповідати чітко сформульованій меті створення; мати відповідний рівень труднощів; багатоаспектно ілюструвати типові ситуації; бути актуальним; розвивати аналітичне мислення; провокувати дискусію; мати кілька розв'язків. Деякі вчені вважають, що кейси бувають «мертві» і «живі». До «мертвих» кейсів відносять ті, які містять всю необхідну для аналізу інформацію, а до «живих» – такі, що провокують студентів до пошуку додаткової інформації для аналізу.

Перспективним напрямком розробки і використання кейсів у роботі зі студентами є моделювання типових ситуацій педагогічної діяльності. Важливим компонентом кейс-методів і ділових ігор є те, що вони виконують не лише діагностичні і пізнавальні, а й тренінгові функції. Під час розігрування ролей студенти приймають власні рішення, у процесі чого очевидно стає спрямованість на формування навичок професійної поведінки у колективі, на набуття вмінь аналізу характеру міжособистісних стосунків.

Досить ефективною при викладанні історії у вищій школі вважається група методик, пов'язана з інформатизацією навчального процесу в цілому, а також з використанням у навчальному процесі різноманітних технічних засобів. У цьому напрямку зауважимо *презентаційні методики*, які дозволяють

за допомогою технічних засобів максимально реалізувати потенціал навчального заняття.

Практикуються також такі прийоми, як складання логічних схем, об'єднання лекційних та семінарських занять, написання есе на історичну тематику, робота з ребусами та кросвордами. Однак, подальшого розвитку потребують такі форми роботи з аудиторією, як прес-конференції, рецензування статей, аналітичні огляди літератури тощо.

Інноваційні методи навчання історії, які базуються на гуманістичному підході, спрямовані на розвиток і самовдосконалення особистості, на розкриття її резервних можливостей і творчого потенціалу, створюють передумови для ефективного поліпшення навчального процесу у вищих навчальних закладах. Основними принципами інноваційних методів є: рух від цілого до окремого, орієнтація занять на студента, цілеспрямованість та змістовність занять, їх налаштованість на досягнення соціальної взаємодії при наявності віри викладача в успіх студентів, засвоєння історичної інформації за допомогою знань з інших галузей наук.

Більшість викладачів схиляються до збереження балансу між традиційними та інноваційними формами навчання.. Зберігаючи все позитивне, що було напрацьовано раніше, і наповнюючи процес викладання новими методиками, які у значній мірі сприяють специфіці студентської свідомості, динамізму суспільного життя та можливостям розвитку суспільства в умовах глобалізації, система освіти зможе більш ефективно використовувати свій потенціал.

#### **Завдання та запитання:**

1. Дайте визначення терміну „методи навчання
2. Охарактеризуйте структуру об'єкта методів навчання.
3. Чим можна пояснити різні підходи до класифікації методів навчання?
4. Розкрийте зміст словесних методів викладання історії у ВНЗ.
5. Дайте аналіз практичних методів навчання історії у вищій школі. Який зміст вкладається у поняття інтерактивного методу навчання?

6. У чому полягає зміст дискусій щодо теоретичних основ інтерактивного навчання?

7. Доведіть, що інтерактивні методи навчання є більш ефективними, ніж пасивні та активні.

8. Які методи навчання сприяють організації навчального процесу на основі принципу багатосторонньої взаємодії?

9. Охарактеризуйте групи інновацій за об'єктом перетворення.

10. Які вимоги необхідно виконувати при застосуванні прийомів взаємонавчання?

11. На яких принципах ґрунтується впровадження інноваційних методів у навчальний процес вищої школи?

## **Лекція 5. ЛЕКЦІЯ ЯК ОСНОВНА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ (4 год.)**

### **План:**

1. Організаційні форми навчання.
2. Роль і місце лекції у навчальному процесі.
3. Структура лекції.
4. Оцінка якості лекції.
5. Розвиток лекційної форми у системі вузівського навчання.

### **Література:**

#### **1 Організаційні форми навчання.**

У ВНЗ функціонують різноманітні організаційні форми навчання: лекції, семінари, лабораторні роботи, практикуми, самостійна робота студентів під контролем викладача, виробнича практика. У дидактиці ці форми трактують як способи управління пізнавальною діяльністю для вирішення певних дидактичних задач. У той же час лекція, семінар, практичне заняття, самостійна робота виступають як організаційні форми навчання (постають способами здійснення взаємодії студентів та викладачів, в рамках яких реалізуються зміст і методи навчання). Процес навчання супроводжується і завершується різними

формами контролю.

Протягом усієї історії вищої школи з моменту її зародження до наших днів провідною організаційною формою і методом навчання є лекція. З неї починається перше знайомство студента з навчальною дисципліною, саме лекція закладає основу наукових знань.

### Форми організації навчального процесу

Форми навчання		Форми контролю	
Направлені переважно на теоретичну підготовку	Направлені переважно на практичну підготовку	Традиційні	Інноваційні
<ul style="list-style-type: none"> <li>- лекція</li> <li>- семінар</li> <li>- лабораторна робота</li> <li>- екскурсія</li> <li>- контрольована самостійна робота</li> <li>- самостійна позааудиторна робота</li> <li>- конференція</li> <li>- консультація</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- практичне заняття</li> <li>- курсове проектування</li> <li>- усі види практики</li> <li>- ділова гра</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- контрольна робота</li> <li>- індивідуальна співбесіда</li> <li>- колоквіум</li> <li>- залік</li> <li>- перевідні і семестрові екзамени</li> <li>- захист курсового проекту</li> <li>- державні екзамени</li> <li>- захист дипломного проекту</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- тестування</li> <li>- рейтинг</li> <li>- комплексний екзамен зі спеціальності</li> </ul>

### 2. Роль і місце лекції у навчальному процесі.

Вузівська лекція – головна ланка дидактичного циклу. Її мета: формування орієнтовної основи для подальшого засвоєння студентами навчального матеріалу. Слово „лекція” має латинський корінь, від латинського „lection” – читання. Лекція з’явилась у Стародавній Греції, отримала свій подальший розвиток у Стародавньому Римі та в середні віки. Яскраві сторінки у історію розвитку лекційної форми навчання вписав

засновник першого в Росії університету М.Ломоносов, який добре оцінив живе слово викладача. Він вважав за необхідне систематично та старанно навчатися красномовству, під яким розумів „мистецтво про всяку дану матерію красно говорити і тим прихилити інших до своєї про інше думки”. Тому він радив лекторам „розум свій гострити через постійні вправи у поєднанні і вимови слів, а не полягатись на одні правила і читання авторів”.

До найбільш прославлених лекторів слід віднести математика М.Остроградського. Михайло Васильович Остроградський надавав великої уваги як науковій, так і методичній стороні лекції. Він розпочинав з огляду прочитаного раніше. потім слідували роздуми і методи доказів з нової теми. Лекція закінчувалась висновками і оживлялась екскурсіями в життя та діяльність видатних вчених.

Видатними лекторами були: Ключевський В., Грановський Т. Лекції Грановського були настільки блискучими, що відсунули на другий план книгу, підручник. Чернишевський називав Грановського „одним із сильніших посередників між наукою і нашим суспільством”.

З середини ХІХ ст. у міру зростання наукових і технічних знань посилилася необхідність доповнення лекцій практичними заняттями, які б стимулювали самостійність та активність студентів. Призначення лекції бачиться у підготовці студентів до самостійної роботи з книгою. Видатний хірург та педагог М.Пирогов стверджував, що лекція має читатись лише у тому випадку, якщо лектор володіє досконало новим науково-навчальним матеріалом або володіє видатним даром слова. У 1896 році другий з'їзд російських діячів з технічної та професійної освіти висловилися на захист лекції, підкресливши, що живе слово – це могутній засіб для повідомлення знань і своєю здатністю окреслює найбільш суттєві сторони предмета, не може бути замінено ніякою книгою у 30-х роках у деяких вузах у порядку експерименту перестали читати лекції. Експеримент себе не виправдав. Різко знизився рівень знань у студентів.

Сьогодні поряд із прихильниками є і противники лекційного викладу матеріалу. В їхніх контраргументах є доля істини:

1. Лекція привчає до пасивного сприйняття чужих думок, гальмує самостійне мислення. Чим краща лекція, тим ця ймовірність більша.

2. Лекція відбиває інтерес до самостійних занять.

3. Лекції потрібні, якщо немає підручників або їх мало.

4. Одні студенти встигають осмислити, інші – тільки механічно записують слова лектора.

Але досвід показує, що відмова від лекцій знижує рівень підготовки студентів, порушує системність і рівномірність роботи протягом семестру. Тому лекція і досі продовжує залишатись провідною формою організації навчального процесу у вищому навчальному закладі. Перелічені вище недоліки значною мірою можуть бути подолані правильною методикою і раціональною побудовою матеріалу.

У навчальному процесі складається ряд ситуацій, коли лекційна форма навчання не може бути замінена будь-якою іншою:

- за відсутності підручників з нових курсів, лекція – основне джерело інформації;

- новий навчальний матеріал з конкретної теми не знайшов ще відображення в існуючих підручниках, або деякі його розділи застаріли;

- окремі теми підручника, особливо важкі для самостійного вивчення, та потребують методичної переробки лектором;

- з основних проблем курсу існують різні концепції. Лекція необхідна для їх об'єктивного висвітлення;

- лекція незамінна у тих випадках, де особливо важливий особистий емоційний вплив лектора на студентів з метою вплинути на формування їх поглядів. Емоційне забарвлення лекції у поєднанні з глибоким науковим змістом створює гармонію думки, слова і сприйняття слухачами.

Особливо дієва авторська лекція, коли йдуть не стільки на дисципліну, скільки на „лектора”. Тімірязєв говорив, що лектор має бути не фотографом, але художником, не простим акустичним інструментом, передаючи усно почерпнуте із книг, все має бути переплавлено творчістю. Лекції повинні поєднувати правильність розв'язку проблеми з пристрасністю, захопленістю ідеєю. Саме такими були лекції Д. Менделєєва.



Переваги лекції:

- це творче спілкування лектора з аудиторією, співтворчість, емоційна взаємодія;

- лекція – досить економний спосіб отримання в загальному вигляді основ знань;

- лекція активізує мисленнєву діяльність, якщо добре зрозуміла та уважно прослухана, тому завдання лектора – розвивати активну увагу студентів, викликати рух їх думки за думкою лектора.

В останній час помітна тенденція вільного вибору лектора студентами. Від майстерності викладача залежить максимальне використання потенційних можливостей лекції. Але процес навчання, що починається на лекції, продовжується на практичних заняттях і поглиблюється самостійною роботою.

Багато викладачів вважає, що завдання лектора полягає в тому, щоб добре знати предмет і зрозуміло його пояснювати. Але що означає „зрозуміло пояснювати”? Це найскладніша педагогічна проблема: це і послідовність, і зрозумілість пояснення, і свідоме активне освоєння слухачами, і, як результат, розуміння.

Вимоги до лекції: виховна сторона лекції та викладання, науковість та інформативність (сучасний науковий рівень), доказуваність та аргументованість, наявність достатньої кількості яскравих, переконливих прикладів, фактів, обґрунтувань, документів та наукових доказів, емоційність форми викладання, активізація мислення слухачів, постановка питання для роздумів; чітка структура і логіка розкриття послідовно пояснюваних запитань; методична обробка – виведення головних думок і положень, підкреслення висновків, потовщення їх у різному формулюванні; викладання доступною та зрозумілою мовою, пояснення нових термінів та назв; використання, у міру можливостей, аудіовізуальних дидактичних матеріалів. Перелічувані вимоги лежать в основі оцінки якості лекції.

### **3. Структура лекції.**

За своєю структурою лекції можуть відрізнятися одна від одної. Все залежить від змісту і характеру матеріалу, що викладається, але існує загальний структурний каркас, що можна застосувати до будь-якої лекції. Перш за все – це повідомлення

плану лекції та суворе його дотримання.

У планах включаються основні ключові запитання лекції, які можуть слугувати для складання екзаменаційних білетів.

Корисно пригадати зміст попередньої лекції, пов'язати його з новим матеріалом, визначити місце і призначення в дисципліні, в системі інших наук. Під час розкриття теми можна застосувати індуктивний метод: приклади, факти, які підводять до висновків; можна використати метод дедукції: роз'яснення загальних положень з наступним показом можливості їх застосування в конкретних прикладах. По кожному положенні, що аналізується, слід робити висновок, виділяючи його повторенням та інтонацією. У кінці лекції корисно підвести підсумок почутому. Традиційна лекція, зазвичай, називається інформаційною, маючи декілька різновидів.

1) Вступна лекція. Вона знайомить студентів з метою та призначенням курсу, його роллю і місцем у системі навчальних дисциплін. Далі подається короткий огляд курсу. У такій лекції ставляться наукові проблеми, висуваються гіпотези, визначаються перспективи розвитку науки та її внесок у практику. У вступній лекції важливо пов'язати теоретичний матеріал із практикою майбутньої роботи спеціалістів. Далі доцільно розповісти про загальні методика роботи над курсом, дати характеристику підручника та наукових посібників, ознайомити слухачів із обов'язковим списком літератури, розказати про екзаменаційні вимоги. Подібний вступ допомагає студентам отримати загальне уявлення про предмет, орієнтує їх на систематичну роботу над конспектами і літературою, знайомить з методикою роботи над курсом.

2) Оглядово-повторювальні лекції, які читаються у кінці розділу чи курсу, мають відображати всі теоретичні положення, які складають науково-понятійну основу даного розділу чи курсу, виключаючи деталізацію і другорядний матеріал. Це квінтесенція курсу.

3) Оглядова лекція. Це не короткий конспект, а систематизація знань на більш високому рівні. Психологія навчання показує, що матеріал, викладений системно, легше запам'ятовується, допускає більшу кількість асоціативних зв'язків. В оглядовій лекції слід розглядати також особливо важкі

запитання екзаменаційних білетів.

Викладаючи лекційний матеріал, викладач має орієнтуватись на те, що студенти пишуть конспект.

Конспект допомагає уважно слухати, краще запам'ятовувати у процесі запису, забезпечує наявність опорних матеріалів під час підготовки до семінару, екзамену. Завдання лектора – дати студентам можливість осмисленого конспектування. Слухати, осмислювати, переробляти, коротко записувати. Для цього викладач має допомагати студентам і слідкувати, чи все розуміють, встигають. Це видно по реакції аудиторії. Засоби, які допомагають конспектуванню: акцентований виклад матеріалу лекції (виділення темпом, голосом. Інтонацією, повторенням найбільш важливою, суттєвою інформацією, використання пауз, записи на дошці, демонстрації ілюстративного матеріалу, дотримання регламенту занять.

Корисно навчати студентів методиці конспектування, правильному графічному розташуванню і оформленню запису: виділення абзаців, підкреслення головних думок, ключових слів, взяття висновків у рамки, знак N.B. – „нота бене”, використанню різнокольорових ручок чи фломастерів.

Мистецтво лектора допомагає хорошій організації роботи студентів на лекції. Зміст, чіткість структури лекції, застосування приймів підтримання уваги – все це активізує мислення і працездатність, сприяє встановленню педагогічного контакту, викликає у студентів емоційний відгук, виховує навички працелюбності, формує інтерес до предмету.

Зробити лекцію повноцінною допомагають дидактичні принципи добору й викладу навчального матеріалу:

1) науковість лекції. Викладач установлює, які знання, наукові теорії, закони, правила він повинен повідомити слухачам; добирає найбільш яскравий, виразний фактичний матеріал, наочність для посилення емоційної насиченості лекції;

2) доступність викладеного матеріалу. Як вважає багато хто з педагогів, науковість і доступність навчання – це принципи, що завжди розглядаються в єдності. Водночас доступність не повинна призвести до зниження науковості, до відставання від розвитку науки, економічного й соціокультурного розвитку суспільства;

3) наступність. Кожна лекція передбачає організаційний зв'язок із попереднім матеріалом і вихід на наступний. При доборі й викладі вступних лекцій студенти повинні спиратися на здобуті раніше знання і можливий досвід діяльності;

4) історичність. Викладений матеріал має співвідноситися з тією епохою, конкретним часом, коли зародилася ідея, розглядалося явище, з'явився той чи інший факт. Це допомагає слухачам осмислити історію ідеї, наукових відкриттів – те багатство, яке нагромадили попередні покоління;

5) зв'язок теорії з практикою, що виявляється в лекційному викладанні як практична орієнтація. Кожне теоретичне положення під час читання курсу має пов'язуватися з конкретною педагогічною практикою шкіл. Основними функціями сучасної лекції є такі: методологічна, виховна, інформативна (освітня), розвивальна, орієнтацій на та організаційна.

Методологічна функція забезпечує вироблення певного наукового підходу до предмета, що полягає у вивченні його в розвитку. При цьому лектор демонструє появу ідеї, закону, принципів, теорії пізнання явищ природи і суспільства, культури.

Виховна функція дає змогу реалізувати завдання формування особистості майбутнього педагога, виховує в нього переконливість і свідому активність. Слід відзначити нерозривний зв'язок виховної функції лекції з формуванням соціальної активності, оскільки передавання узагальненого соціального досвіду й культури невідривне від завдання спонукання студента до діяльності, вчинку.

Інформативна (освітня) функція поряд з передаванням системи необхідних знань про предмет допомагає аудиторії самостійно вибудувати цю систему в процесі „образ – мислення”. Найважливішу роль в лекції відіграє інформація – передавання знань і їх аналіз, що вимагає використання новітніх наукових даних, які відображають процес розвитку наукової думки.

Розвивальна функція пов'язана з формуванням у студентів пізнавальної активності й вимагає ведення лекційного викладання як самостійного творчого пізнання. Її завдання – залучити аудиторію до наукового пошуку, спільно з нею заново осмислити цей процес, підводячи слухачів до самостійного

усвідомлення здобутих висновків.

Орієнтаційна функція дає змогу спрямувати студента в потоці інформації, одержаної із різноманітних джерел – лекцій, практичних занять, вивчення навчальної та наукової літератури тощо. Оглядаючи наукову літературу, розкриваючи суть наукових шкіл, аналізуючи теоретичні положення, лектор виділяє основне, істотне, вказує на правильний шлях розв'язання поставлених завдань, допомагає виділити головне і зводить здобуту наукову інформацію в чітку систему.

Організаційна функція робить лекцію найважливішою ланкою навчального процесу. У всій багатоманітності форм і методів навчальної діяльності тільки лекція здатна поєднати всі елементи складного процесу пізнання, організувати й спрямувати процес для засвоєння здобутих знань.

Умова ефективності лекції:

I (умови щодо структури і змісту лекції):

1) чітка визначеність предмета лекції, її плановість, стрункість;

2) висвітлення в лекції наукової інформації;

3) ретельний добір матеріалу, концентрація змісту на розкритті основних понять;

4) використання й аналіз наукової літератури (об'єктивна думка);

II (умова щодо якісної характеристики лектора):

1) наукова обізнаність лектора, вираження її в змісті самої лекції;

2) загальна ерудиція, вільне оперування матеріалом;

3) захопленість предметом і великий інтерес до наукової творчості;

4) лекторська майстерність (володіння аудиторією, стимулювання мислительної діяльності слухачів, комунікативні вміння тощо);

5) культура мовлення (орфоепічна, граматична, багатство і виразність, чіткість мовлення);

6) уміння вибирати такий темп мовлення, який дає би можливість сприймати і записувати інформацію;

7) доброзичливість і вимогливість до студентів (щирість, рівне ставлення до них);

III (організаційно-педагогічні й матеріально-технічні умови):

- 1) розподіл лекційних годин;
- 2) забезпечення лекції технічними засобами навчання.

Більш ефективними і корисними на сьогодні є лекції-роздуми. У такі лекції ставляться питання, розкриваються різні підходи їх розв'язання, висловлюються пропозиції, припущення. Студенти мають можливість стежити за ходом думок лектора й самі думати. Широко використовуються проблемні лекції, проблемне навчання ставить студента в позицію дослідника. Способи проблемної лекції:

- проблемний виклад. Викладач сам формулює проблему й сам розв'язує, тобто показує студентам шлях розв'язання;
- частково-пошуковий виклад. Цей спосіб допомагає поетапно і поступово вводити студентів в атмосферу самостійного пошуку й розв'язання окремих питань проблеми.

#### **4. Оцінка якості лекції.**

При відвіданні та обговоренні лекції викладача колегами виникає необхідність оцінити її якість.

Можна назвати ключові критерії оцінки якості: зміст, методика, керівництво роботою студентів, лекторські дані, результативність лекції.

Зміст лекції: науковість, відповідність сучасному рівню розвитку науки, світоглядна сторона, наявність методичних запитань, правильне їх трактування. Активізація мислення шляхом постановки проблемних запитань та вирішення протиріч у ході лекції. Висвітлення історії запитання, показ різних концепцій, зв'язок з практикою. Лекція та підручник: чи викладається матеріал, якого нема у підручнику, чи переказується підручник, чи пояснюються особливо важкі запитання, чи даються завдання опрацювати ту чи іншу частину матеріалу самостійно за підручником. Зв'язок з попереднім та майбутнім матеріалом, внутрішньо-предметні, міжпредметні зв'язки.

Методика читання лекцій: чітка структура лекції та логіка викладу. Наявність – відсутність плану, його наслідування. Повідомлення літератури до лекції. Доступність і роз'яснення нових термінів та понять. Доказуваність та аргументованість.

Виділення головних думок і висновків.

Використання прийомів закріплення: повторення, запитання на перевірку уваги, засвоєння, підведення підсумків у кінці кожного запитання, усієї лекції. Використання лектором опорних матеріалів: текст, конспект, окремі записи, читання без опорних матеріалів.

Керівництво роботою студентів: вимога конспектування та контроль за виконанням. Навчання студентів методиці запису і допомога в цьому: темп (повільний), повтор, паузи та ін.

Перегляд конспектів: по ходу лекції, після або на семінарських і практичних заняттях.

Використання прийомів підтримання уваги – риторичні запитання, жарти, ораторські прийоми.

Дозвіл задавати запитання.

Лекторські дані: знання предмета, емоційність, голос, дикція, ораторське мистецтво, культура мовлення, зовнішній вигляд, вміння встановлювати контакт.

Результативність лекції: інформаційна цінність, виховний аспект, досягнення дидактичної мети.

## **5. Розвиток лекційної форми у системі вузівського навчання.**

Розвиток освітньої системи, її гуманізація, тенденція до орієнтації на окрему особу, на реалізацію її творчих здібностей обумовили розробку та появу нових лекційних форм, таких як проблемна лекція, лекція удвох, лекція-візуалізація, лекція-прес-конференція.

Такі лекційні варіанти можуть успішно доповнити традиційну лекцію-інформацію, будучи використаними у повному обсязі лекційного часу на одному чи декількох заняттях або як елементи традиційної форми на частині заняття; може також бути розроблений авторський лекційний курс у будь-якій із названих форм.

Проблемна лекція.

Про проблемну лекцію ми будемо говорити у зв'язку з активними методами навчання. На відміну від інформаційної лекції, на якій студентам вводиться та пояснюється готова інформація, яку потрібно запам'ятати, на проблемній лекції нові знання вводяться як невідоме, яке потрібно „відкрити”. Завдання

викладача – створити проблемну ситуацію, спонукати студентів до пошуку рішень проблеми, крок за кроком підводячи їх до цілі. Для цього новий теоретичний матеріал подається у формі проблемної задачі. В її умові містяться протиріччя, які потрібно виявити і вирішити.

У процесі їх вирішення і в підсумку – як результат – студенти набувають в співробітництві з викладачем нові потрібні знання. Таким чином, процес пізнання при цій формі викладу інформації наближається до пошукової, дослідницької діяльності. Головна умова – реалізувати принцип проблемності під час відбору та обробки лекційного матеріалу, змісту і під час його безпосереднього викладу на лекції у формі діалогічного спілкування. З допомогою проблемної лекції забезпечується розвиток теоретичного мислення, пізнавального інтересу до змісту предмета, професійна мотивація, корпоративність.

Лекція – візуалізація виникла як результат пошуку нових можливостей реалізації принципу наочності. Психолого-педагогічні дослідження показують, що наочність не тільки сприяє більш успішному сприйняттю та запам'ятовуванню навчального матеріалу, але і дозволяє проникнути глибше в суть явищ. Це відбувається за рахунок роботи обох півкуль, а не однієї лівої, логічної, звичайно працюючої під час засвоєння точних наук. Права півкуля, що відповідає за образно-емоційне сприйняття інформації, починає активно працювати саме під час візуалізації.

Візуалізована лекція являє собою усну інформацію, перероблену у візуальну форму. Відеоряд може слугувати опорою адекватних думок і практичних дій. Викладач має використати такий демонстраційний матеріал, такі форми наочності, які б не тільки доповнювали словесну інформацію, але і самі були носіями змістової інформації (слайди, плівка, планшети, креслення та ін.).

Читання такої лекції зводиться до розгорнутого коментарю підготовлених візуальних матеріалів, які повинні:

- забезпечити систематизацію знань, які уже є;
- засвоєння нової інформації;
- створення і вирішення проблемних ситуацій;
- демонструвати різні способи візуалізації.



В залежності від навчального матеріалу використовуються різні форми наочності:

- натуральні (мінерали, деталі машин та ін.);
- образні (слайди, фото, малюнки);
- символічні (схеми, таблиці).

У візуалізованій лекції важливе: певна візуальна логіка і ритм подання матеріалу, його дозування, майстерність і стиль звернення викладача до аудиторії. Основні труднощі підготовки такої лекції – у розробці візуальних засобів та режисурі процесу читання лекції. Необхідно враховувати:

- рівень підготовки та освіченість аудиторії;
- професійну спрямованість;
- особливості конкретної теми.

Не будь-який матеріал підійде до такої форми лекції, так і не будь-яка дисципліна. Але елементи такої лекції можливі для будь-якого предмета.

Лекція удвох – цей різновид лекції є продовженням і розвитком проблемного викладу матеріалу в діалозі двох викладачів. Тут моделюються реальні ситуації обговорення теоретичних і практичних запитань двома спеціалістами. Наприклад, представниками двох різних наукових шкіл, теоретиком і практиком, прибічником і противником того чи іншого технічного рішення і т.д. Необхідно, щоб:

- діалог викладачів демонстрував культуру дискусії, спільне вирішення проблеми;
- втягував у обговорення студентів, спонукав їх задавати запитання, висловлювати свою точку зору.

Переваги такої лекції:

- актуалізація знань студентів, необхідних для розуміння діалогу та взяття участі у ній;
- створюється проблемна ситуація, розгортаються системи доказів та ін.;
- наявність двох джерел змушує порівнювати різні точки зору, робити вибір, приєднуватися до тієї чи іншої з них, розробити свою;
- виробляється наочне уявлення про культуру мовлення, культуру дискусії, способи ведення діалогу, спільного пошуку і прийняття рішення;

- виявляє професійність педагога, розкриваючи яскравіше і глибше його особистість.

Підготовка до лекції такого типу передбачає обговорення теоретичних запитань плану лекції ведучими, до яких є певні вимоги:

- у них має бути інтелектуальна особистісна сумісність;
- вони повинні володіти розвинутими комунікативними вміннями;
- вони повинні мати швидку реакцію та здатність до імпровізації.

Лекція із раніше запланованими помилками налаштована на:

- активізацію уваги студентів;
- розвиток їх мисленнєвої діяльності;
- формування умінь виступати в ролі експертів, рецензентів та ін.

Підготовка до такої лекції полягає в тому, щоб закласти в ній певну кількість помилок змістового, методичного, поведінкового характеру, їх список викладач приносить на лекцію та демонструє студентам у кінці. Підбираються найбільш типові помилки, які, зазвичай, не вставляються, а затушовуються. Завдання студентів полягає в тому, щоб у ході лекції відмітити помилки, фіксувати їх на полях і називати їх у кінці. На розбір помилок відводиться 10-15 хвилин. При цьому правильні відповіді називають і студенти, і викладач. Така лекція одночасно виконує стимулюючу, контрольну і діагностичну функції, допомагаючи діагностувати труднощі засвоєння попереднього матеріалу.

Лекція-прес-конференція.

Назвавши таку тему лекції, викладач просить студентів задавати йому письмово запитання по цій темі. Протягом 2-3 хвилин студенти формулюють найбільш цікаві їм запитання і передають викладачеві, який протягом 3-5 хвилин сортує запитання за їх змістом та розпочинає лекцію. Лекція викладається як зв'язний текст, у процесі викладу якого і формулюються відповіді на поставлені студентами запитання. У кінці лекції викладач проводить аналіз відповідей.

Таку лекцію можна проводити:

- на початку теми з метою виявити потреби, коло інтересів

групи чи потоку, його (її) модель: установки, можливості;

- в середині, коли вона направлена на привернення уваги студентів на ключові моменти курсу і систематизацію знань;

- у кінці – для визначення перспектив розвитку засвоєного змісту.

Розвиток вітчизняної освітньої системи, її гуманізація, тенденція до орієнтації на окрему людину, на реалізацію її творчих здатностей обумовили розробку й появу нових лекційних форм, таких як проблемна лекція, лекція удвох лекція візуалізація, лекція пресконференція. Ці пропоновані нижче лекційні варіанти можуть успішно доповнювати традиційну лекцію-інформацію, будучи використаними в повному обсязі лекційного часу на одному або декількох заняттях або як елементи традиційної форми на частині заняття (півпари); може бути також розроблений авторський лекційний курс у кожній з названих форм.

Нові варіанти подачі лекційного матеріалу, спрямовані як на інтенсифікації навчального процесу, так і на розвиток особистісних якостей студентів.

### **Проблемна лекція.**

Про проблемну лекцію ми будемо говорити у зв'язку з активними методами навчання. А зараз доцільно привести її змістовні й процесуальні характеристики. На відміну від інформаційної лекції, на якій студентам доводиться й пояснюється готова інформація, що підлягає запам'ятовуванню, на проблемній лекції нове знання вводиться як невідоме, котре необхідно відкрити. Задача викладача створивши проблемну ситуацію, спонукати студентів до пошуків рішення проблеми. Для цього новий теоретичний матеріал подається у формі проблемної задачі В її умові є протиріччя, які необхідно виявити й дозволити.

У ході їхнього вирішення й у підсумку - як результат - студенти здобувають у співробітництві з викладачем нове потрібне знання. Таким чином, процес пізнання студентів при даній формі викладу інформації наближається до пошукової, дослідницької діяльності. Головна умова - реалізувати принцип проблемності при відборі й обробці лекційного матеріалу, змісту

й при його розгортанні безпосередньо на лекції у формі діалогічного спілкування. За допомогою проблемної лекції забезпечуються розвиток теоретичного мислення, пізнавального інтересу до змісту предмета, професійна мотивація, корпоративність.

**Лекція-візуалізація** виникла як результат пошуку нових можливостей реалізації принципу наочності. Психолого-педагогічні дослідження показують, що наочність не тільки сприяє більш успішному сприйняттю й запам'ятовуванню навчального матеріалу, але й дозволяє проникнути глибше в суть пізнаваних явищ. Це відбувається за рахунок роботи обох півкуль головного мозку, а не одної лівої, логічного, що звично працює при освоєнні точних наук. Права півкуля, відповідальна за образно-емоційне сприйняття пропонованої інформації, починає активно працювати саме при її візуалізації.

Візуалізована лекція являє собою усну інформацію, перетворену у візуальну форму. Відеоряд, будучи сприйнят і усвідомленим, зможе служити опорою адекватних думок і практичних дій. Викладач повинен виконати такі демонстраційні матеріали, такі форми наочності, які не тільки дополнюють словесну інформацію, але й самі виступають носіями змістовної інформації. Підготовка такої лекції полягає в реконструюванні, перекодуванні змісту лекції або її частин у візуальну форму для пред'явлення студентам через ТЗН або вручну (слайди, плівки, планшети, креслення, малюнки, схеми й т.д.). Читання такої лекції зводиться до зведеного, розгорнутого коментування підготовлених візуальних матеріалів, які повинні:

- забезпечити систематизацію наявних знань;
- засвоєння нової інформації;
- створення й вирішення проблемних ситуацій;
- демонструвати різні способи візуалізації.

Залежно від навчального матеріалу використовуються різні форми наочності:

- натуральні (речові пам'ятки);
- образотворчі (слайди, малюнки, фото);
- символічні (схеми, таблиці).

У візуалізованій лекції важливі: певна візуальна логіка й ритм подачі матеріалу, його дозування, майстерність і стиль спілкування викладача з аудиторією. Основні труднощі підготовки такої лекції - у розробці візуальних засобів і режисурі процесу читання лекції. Необхідно враховувати:

- рівень підготовленості й освіченості аудиторії;
- професійну спрямованість;
- особливості конкретної теми.

Не всякий матеріал підходить для такої форми лекції, так само як і не будь-якій дисципліні. Однак елементи такої лекції можливі для будь-якого предмета. У цьому плані частковою ілюстрацією такого методу можуть служити лекції, на яких розглядаються питання культури, які, супроводжуються слайдами, коментарі до яких систематизують і поглиблюють текст інформаційної лекції (показ слайдів здійснюється після лекції).

**Лекція вдвох** - цей різновид лекції є продовженням і розвитком проблемного викладу матеріалу в діалозі двох викладачів. Тут моделюються реальні ситуації обговорення теоретичних і практичних питань двома фахівцями. Наприклад представниками двох різних наукових шкіл, теоретиком і практиком, прихильником і супротивником того або іншого технічного рішення й т.д. Необхідно, щоб:

- діалог викладачів демонстрував культуру дискусії, спільного рішення проблеми;
- втягував в обговорення студентів, спонукував їх задавати питання, висловлювати свою точку зору, демонструвати відгук на те, що відбувається.

Переваги такої лекції: •актуалізація знань в студентів , необхідних для розуміння діалогу й участі в ньому;

- створюється проблемна ситуація, розгортаються системи доказів і т.д.;
- наявність двох джерел змушує порівнювати різні точки зору, робити вибір, приєднуватися до тієї або іншої з них, виробляти свою;
- виробляється наочне уявлення про культуру дискусії, способах ведення діалогу спільного пошуку й прийняття рішень;

- виявляється професіоналізм педагога, розкриваючи яскравіше й глибше його особистість.

Підготовка до лекції такого типу передбачає попереднє обговорення теоретичних питань плану лекції ведучими, до яких пред'являються определенне вимоги:

- у них повинна бути інтелектуальна й особистісна сумісність;
- вони повинні володіти розвиненими комунікативними вміннями;
- вони повинні мати швидку реакцію й здатність до імпровізації.

### **Лекція із заздалегідь запланованими помилками**

покликана:

- активізувати увага студентів;
- розвивати їхню розумову діяльність;
- формувати вміння виступати в ролі експертів, рецензентів і т.д.

Підготовка до лекції із заздалегідь запланованими помилками полягає в тому, щоб закласти в неї певна кількість помилок змістовного, методичного, поведінкового характеру, їхній список викладач приносить на лекцію й пред'являє студентам наприкінці. Підбираються найбільш типові помилки, які звичайно не виявляються, а затушовуються. Завдання студентів полягає в тім, щоб по ходу лекції відзначати

помилки, фіксувати їх на полях і називати їх наприкінці. На розбір помилок виділяється 10-15 хвилин. При цьому правильні відповіді називають і студенти, і викладач. Така лекція одночасно виконує стимулюючу, контрольну й діагностичну функцію.

### **Лекція - прес-конференція.**

Назвавши тему лекції, викладач просить студентів задавати йому письмово питання по даній темі. Протягом двох-трьох хвилин студенти формулюють найбільш цікаві для них питання й передають викладачеві, що протягом трьох-п'яти хвилин сортує питання по їхньому змісті й починає лекцію. Лекція викладаються не як відповіді на питання, а як зв'язний текст, у процесі викладу якого формулюються відповіді. Наприкінці лекції викладач проводить аналіз відповідей як відбиття інтересів

і знань учнів.

Таку лекцію можна проводити:

- на початку теми з метою виявити потреби, коло інтересів групи або потоку, його (її) модель: установки, можливості;
- у середині, коли вона спрямована на залучення студентів до вузлових моментів курсу й систематизацію знань;
- наприкінці - для визначення перспектив розвитку засвоєного змісту.

### **Контрольні запитання**

1. Яке місце лекції в навчальному процесі?
2. Назвіть відомих російських лекторів.
3. У чому полягають докази противників лекції?
4. У яких ситуаціях лекційна форма організації навчального процесу не може бути замінена будь-якою іншою?
5. Які критерії оцінки якості лекції?
6. Назвіть види інформаційної лекції.
7. Що таке лекція-візуалізація?
8. У чому переваги лекції удвох?
9. Які особистісні якості розвивають у студентів лекції із раніше запланованими помилками?

## **Лекція 6. СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ.**

### **План:**

1. Семінарське заняття як форма навчання історії. Види семінарських занять.
2. Організація і проведення семінарських занять.
3. Семінар як взаємодія і спілкування учасників.
4. Спецсемінари і спецкурси з історії.

### **Література:**

#### **Основні поняття і терміни:**

1. Семінарське заняття як форма навчання історії. Види

### **семінарських занять.**

Семінарські заняття як форма навчання мають давню історію, яка сягає античності. Саме слово „семінар походить від латинського „seminarium – і пов'язано з функціями посіву знань, які передаються від учителя до учнів і проростають у свідомості учнів, здатних до самостійних суджень, до відтворення і поглиблення отриманих знаць. Семінари проводилися у давньогрецьких і римських школах як поєднання диспутів, повідомлень учнів, коментарів і висновків учителя. З XVII ст. ця форма навчання використовується у Західній Європі, а з XIX ст. – у російських університетах. Семінарські заняття носили практичний характер і були школою того чи іншого вченого, під керівництвом якого студенти практично освоювали практичний курс дисципліни, методіку його дослідження. Семінарська форма навчання постійно удосконалювалася, все чіткіше реагуючи на завдання вищої школи.

У сучасній вищій школі семінари є одним з основних видів практичних занять. Він є засобом розвитку у студентів культури наукового мислення. Семінар призначений для поглибленого вивчення дисципліни, оволодіння методологією наукового пізнання. Головна мета семінарських занять – забезпечити студентам можливість оволодіти навичками і вміннями використання теоретичних знань згідно особливості кожної науки. На семінарах вирішуються такі педагогічні завдання:

- розвиток творчого професійного мислення;
- пізнавальна мотивація;
- професійне використання знань у навчальних умовах:
  - а) оволодіння мовою відповідної науки;
  - б) навички оперування формулюваннями, поняттями, визначеннями;
  - в) оволодіння вміннями і навичками постановки і вирішення інтелектуальних проблем і задач, критика, відстоювання своєї точки зору.

Крім того у ході семінарського заняття викладач вирішує і такі завдання як повторення і закріплення знань, контроль, педагогічне узагальнення тощо.

Семінарське заняття – вид навчальних практичних занять, який передбачає самостійне вивчення студентами попередньо



запропонованих викладачем запитань з теми лекційного курсу, переліку самостійних завдань з наочним оформленням матеріалу у вигляді реферату, доповіді, повідомлення, конспектування історичних джерел тощо.

Семінари складаються з двох взаємопов'язаних ланок – самостійного вивчення студентами програмового матеріалу і обговорення на заняттях результатів пізнавальної діяльності. Зважаючи на це, семінарські заняття тісно пов'язані з лекціями та іншими формами навчальної роботи у вищому навчальному закладі і зорієнтовані на формування у студентів умінь і навичок самостійно здобувати знання. Вони сприяють розвитку пізнавальної активності студентів більшою мірою, ніж будь-які інші форми організації навчання; привчають працювати самостійно; формують навички роботи з навчальною та науковою історичною літературою; розвивають інтерес до предмету; розвивають уміння висловлювати власні думки, критично аналізувати аргументи опонентів, а також допомагають глибокому засвоєнню фундаментальних історичних знань, виробленню активної життєвої позиції; сприяють зв'язку теорії і практики. Окрім того, семінарські заняття дають змогу викладачу донести до студентів необхідну інформацію, перевірити її засвоєння, уміння використовувати в навчальній і науковій роботі.

Виділяють такі **функції семінарських занять** у вищій школі: (А.Бондар)

–поєднання лекційної форми навчання із систематичною самостійною роботою студентів, їх теоретичної підготовки з практичною;

–навчання студентів творчо працювати з підручниками, посібниками та історичними джерелами, реферувати їх, готувати доповіді і повідомлення з окремих питань, виступати з ними перед студентами групи чи курсу;

–розвиток творчого професійного мислення, умінь і навичок розумової праці;

формування у студентів інтересу до науково-дослідної роботи в галузі історичної науки, залучення їх до досліджень, які здійснює кафедра, до роботи в проблемних групах;

систематичний контроль роботи студентів і перевірка їх

знань, умінь і навичок з окремих тем і розділів навчальної дисципліни.

Залежно від ролі семінарів у навчальному процесі вищої школи і завдань, що ставляться перед ними, їх розподіляють на заняття (С.Зінов'єв):

– що мають на меті поглиблене вивчення певного навчального курсу;

– що передбачають ґрунтовне опрацювання окремих найважливіших тем курсу;

– семінари дослідницького характеру, що не пов'язані своєю тематикою з лекціями і передбачають поглиблене розроблення окремих проблем історичної науки.

Дослідниця Н.Гушинець пропонує таку класифікацію семінарських занять:

Залежно від складності, об'єму і вимог	просемінарські (підготовчі), власне семінари, міжпредметні
Залежно від мети	повторення і систематизації знань, семінар вивчення нового матеріалу, комбінований
За формою проведення	семінар-бесіда, семінар-обговорення (реферативний), диспут, семінар-конференція, комбінований

**Просемінар** – перехідна форма організації навчально-пізнавальної діяльності студентів через практичні і лабораторні заняття, в структурі яких є окремі компоненти семінарської роботи, до вищої форми - власне семінарів. Головним завданням просемінарських занять є вироблення у студентів вміння виконувати різноманітні практичні роботи (працювати з підручником, історичними джерелами, реферувати літературу, складати тези), тобто, просемінари є своєрідними практикумами.

Серед **власне семінарських занять** найпоширенішими є такі види:

- дослідження,
- розгорнута бесіда,
- доповідь (повідомлення),
- обговорення рефератів і творчих робіт,
- розв'язування завдань,
- диспут,
- конференція тощо (А.Алексюк, А.Бондар).

**Семінар-дослідження** – форма семінару, зміст якого заключається у набутті, поширенні та частковій реалізації історичних знань з наданням цьому процесу компонентів наукового дослідження. Семінар-дослідження здійснюється в три етапи, часто охоплює кілька групових занять з різними часовими інтервалами. На першому етапі проводиться підготовча робота (постановка задачі; визначення вихідної проблеми дослідження; планування та організація семінару).

Другий етап семінару-дослідження – власне обговорення теми. Засоби обговорення теми залежать від досвіду викладача та можливостей студентів. Однак, незалежно від методики обговорення теми, обов'язковою є реалізація чотирьох основних функцій - навчальної (пізнавально-дослідницької), виховної, практичної та методичної.

Третій етап семінару-дослідження – заключний - включає вирішення традиційних задач: підбиття підсумків, орієнтація на подальшу роботу тощо. Визначаються час та форми остаточного підбиття підсумків семінару: додатково відпрацьовані питання включаються до обговорення на наступних семінарах, важкі для самостійного опрацювання студентами питання висвітлюються на лекціях.

**Семінар-„круглий стіл»** – форма семінару, в основу якого закладено декілька поглядів, обговорення яких призводить до прийнятної для всіх учасників позиції або рішення. Заняття „за круглим столом» має триетапний характер: 1) підготовчий етап (вибір теми для обговорення; визначення цілей заняття; запрошення спеціалістів; консультування студентів; підготовка приміщення; розробка плану зустрічі); 2) обговорення проблеми; 3) підбиття підсумків (необхідно нагадати цілі та задачі обговорення проблеми, охарактеризувати всі мікрогрупи та найбільш яскравих учасників за їхніми позиціями, сформулювати

єдину позицію, до якої наблизилися учасники зустрічі, зорієнтувати студентів на вивчення тих питань, які з певних причин не отримали висвітлення на занятті).

**Семінар-розгорнута бесіда.** На такому семінарі тему розподіляють на невеликі за обсягом, але органічно пов'язані між собою проблемні запитання. Виконання одного завдання є основою для виконання наступного. Доцільно заохочувати слухачів виступати з уточненнями і доповненнями, що дає змогу залучити до обговорення максимум студентів. Цей вид семінару не передбачає письмових доповідей чи рефератів. Його структура: організація групи - вступне слово викладача - власне бесіда - підведення підсумків заняття.

**Семінар-доповідь (повідомлення).** Такий семінар потребує ґрунтовної підготовки, використання різноманітних інформаційних джерел. Доповідач послідовно викладає свої думки, аргументує їх вагомими фактами. Решта студентів уважно його слухають, щоб бути готовими до доповнень, підтверджуючи чи спростовуючи викладене. Цей вид семінару має значні педагогічні можливості, але для їх реалізації необхідна активність студентів. З метою активізації студентів під час таких занять, крім основного доповідача, можуть виступити 1-2 опоненти. Після виступу опонентів виступають ще 4-5 студентів, а викладач підводить підсумок. Такий семінар часто набуває ознак дискусії.

**Семінар-диспут (дискусія).** Форма семінару, складовими якого є спірна проблема, різноманітність шляхів її достовірного вирішення, компетентність учасників. Для дискусії потрібна проблема не за об'ємом матеріалу, а по суті протиріччя. Щодо шляхів достовірного вирішення зауважимо, що істина існує лише при дотриманні істини в її пошуку. Дослідницький елемент у вирішенні проблеми ми характеризували (семінар-дослідження). У заключній частині оцінюється не число виступів, а їх значимість. Добре продумана його організація захоплює студентів, сприяє глибокому засвоєнню навчальної інформації, розвиває логічне мислення і мовленнєву діяльність. Він передбачає чітко сформульовану тему і залучення до роботи всієї групи. Перелік питань має містити явні і приховані суперечності. Семінар вибудовується так, що з доповіддю з кожного питання виступає один доповідач, який не розкриває його повністю, а це

передбачає доповнення, полеміку, обговорення. При цьому у висвітленні питання можуть бути різні погляди, різні оцінки історичних явищ, подій. Це спонукає мислити, доводити свою точку зору. За своєю структурою семінар-диспут містить вступне слово, власне дискусію і підбиття підсумків.

**Семінар-конференція.** Це найскладніший вид семінару. Викладач заздалегідь визначає тему, мету і завдання семінару, розподіляє запитання між студентами з урахуванням індивідуальних можливостей, пропонує перелік необхідної літератури, проводить групові й індивідуальні консультації. Під час заняття одні студенти виступають із доповідями та повідомленнями, а інші доповнюють їх виступи, ставлять запитання, беруть участь у дискусії. Викладач проблемними запитаннями спрямовує обговорення доповідей, залучає до обміну думками. Доцільним є запрошення фахівців з проблеми, що обговорюється.

**Семінар-прес-конференція.** Механізм його проведення достатньо традиційний: команда з 4-5 осіб відповідає на запитання із загальної історичної проблеми, її аспектів, відомостей з додаткової літератури тощо. Найбільш типовими формами такого семінару є наступні: а) група складає питання з проблеми, а ті, хто склав найбільше запитань, стають учасниками прес-конференції; б) студенти-автори найбільш цікавих запитань ставлять свої питання групі; в) викладач сам обирає студентів, що відповідатимуть на запитання аудиторії та ін.

**Семінар - «карусель»** – форма семінару, спрямована на те, щоб задіяти максимальну кількість студентів. Студенти цілеспрямовано переміщуються з одного навчального місця на інше, тому кожний виступає в ролі того, хто навчається, того, хто навчає, оратора.

На початку семінару - «каруселі» викладач визначає робочі місця для індивідуальної роботи студентів. Кількість місць залежить від кількості питань, що розглядаються. Наприклад, робоче місце 1 - умовна або реальна трибуна. Студент демонструє свої знання в усному виступі з усіх питань, починаючи з першого (без будь-яких записів). Робочі місця 2 та 3 - у дошки, розділеної крейдою навпіл. Студенти записують інформацію по 2 та 3 питаннях (по пам'яті). Усі інші студенти

мають слідувати за виступом оратора, бути готовими ставити йому питання або вийти до дошки та доповнити інформацію по 2 та 3 питанням.

Після завершення виступу оратор відповідає на запитання та переходить до робочого місця 2. Колишньому оратору пропонується переглянути записи товариша, доповнити їх крейдою іншого кольору. На трибуні новий оратор. Коли студенти на робочих місцях 2 та 3 виклали все можливе, до мікрогруп приєднується ще по одному студенту. При цьому задачі членів мікрогруп змінюються. Перші два студенти на кожному робочому місці готують третього до такого рівня, щоб він зміг виступити за трибуною. Таким чином, перші, хто вийшов до дошки, виконують роль викладачів, треті - студентів.

«Карусель» триває. Черговий оратор переходить від дошки до трибуни, його місце займає студент з аудиторії. Викладач з робочого місця 2 перетворюється на студента на місці 3, студенти на робочих місцях 2 та 3 стають ораторами і т.д. У заключній частині викладач оголошує оцінки всім студентам, орієнтує на наступне заняття.

**Семинар - «мозковий штурм»** – форма семінару, яка містить цілеспрямоване орієнтування студентів на сприйняття та колективне вирішення складного питання на основі максимального розумового напруження учасників заняття. Його мета - зініціювати максимум ідей для розв'язання історичної проблеми.

Викладачі нерідко використовують «мозковий штурм» («мозкову атаку») в практиці вивчення історичних дисциплін. Але під «штурмом» вони нерідко розуміють спонтанний «навал» групи (у багатьох випадках краще підготовленої її частини) на навчальне питання, яке виникло у ході заняття. Це помилка.

Робота учасників «штурму» має включати 5 основних частин:

- 1) вибір теми, запитань «штурму»;
- 2) організаційно-методичну підготовку «штурму»;
- 3) самостійну підготовку студентів до «штурму»;
- 4) штурм;
- 5) узагальнення результатів «штурму».

Обговорення починається з виступу студента, який за кілька хвилин має запропонувати власний спосіб розв'язання проблеми.

Запропоновані студентом ідеї в обмежений час обмірковуються усіма учасниками семінару. Далі наступний студент пропонує іншу ідею або розвиває попередню.

Ідеї під час виступу пропонуються без аргументування, після генерації ідей проводиться їх групування за змістом і призначенням. Критика запропонованих ідей полягає у визначенні значущості пропозицій, реальності запропонованих способів вирішення проблеми.

Обговорення рефератів і творчих письмових робіт. Цей вид семінару за змістом і методикою близький до семінару-доповіді, передбачає взаєморецензування письмових робіт, ознайомлення з роботами і рецензіями на них, відбір кращих для обговорення на заняттях.

Семінар-розв'язування завдання. Доцільний такий семінар після засвоєння матеріалу з теми чи розділу курсу. Для цього добирають такі завдання, щоб можна було на конкретних прикладах розкрити органічний зв'язок науки з життям, розвинути у студентів навички користування довідковою літературою, історичними документами, даними періодичної преси тощо.

Варто зауважити, що якість проведення семінарських занять з історичних дисциплін залежить від рівня підготовки студентів. Існують такі форми підготовки студентів до різних видів семінарських занять:

- усі студенти готують повідомлення з основних питань;
- кожен студент готує реферат з певної теми;
- студент самостійно готує доповідь творчого характеру, яка містить елементи дослідницького характеру.

Підготовка до семінару здійснюється в кілька етапів: прослуховування лекції з теми семінару, вивчення і конспектування рекомендованої літератури, складання тексту виступу (план, тези, доповідь), безпосередня участь у проведенні семінару.

Отже, зміст семінарських занять у вищих навчальних закладах має бути професійно спрямованим, забезпечувати розкриття на конкретних історичних прикладах органічної єдності теорії і практики, використання доцільних методів навчання, які залучатимуть студентів до колективної пізнавальної

діяльності, сприятимуть виробленню у них творчого підходу тощо.

Ефективність семінарського заняття значною мірою залежить від підготовки викладача, яка передбачає опрацювання літератури, рекомендованої студентам; ретельне продумування додаткових запитань для студентів; вступного і заключного слова з окремих питань і теми загалом. Істотну роль у процесі підготовки до семінарських занять відіграють наочні посібники (карти, таблиці, схеми, діафільми, фотоальбоми тощо).

**Спецкурс** - курс, який вивчається студентами на старших курсах з метою оволодіння вузькоспеціалізованими, новітніми розробками у галузі історичних знань, формування актуальних для певної спеціалізації умінь і навичок.

Його керівник повинен бути висококваліфікованим фахівцем у певній галузі, мати достатню кількість наукових праць з проблем спецкурсу, який читає.

Важливою є роль вступної лекції до спецкурсу. У ній характеризуються мета і завдання спецкурсу, подається огляд історіографії проблеми, розглядаються напрями досліджень, основні наукові концепції, визначається наукове і навчальне значення спецкурсу.

Під час викладання матеріалу спецкурсу висвітлюються новітні досягнення і актуальні завдання історичної науки. Детально розкриваються актуальні, недостатньо висвітлені в науковій літературі або особливо складні для студентів питання. Спецкурс висвітлює й перспективи розвитку історичної галузі, характеризує її нерозв'язані проблеми. Важливим є зв'язок спецкурсу із загальним курсом, а також із суміжними дисциплінами.

На спецкурсі викладач, спираючись на власний досвід і доробок у галузі, повинен охарактеризувати процес наукового дослідження, ввести студентів у свою творчу лабораторію, розкрити методику наукової роботи, проблеми інформаційного пошуку, техніку наукового дослідження. Саме на спецкурсі, як правило, студентам прищеплюється смак до наукової роботи, прагнення взяти активну участь у науковій діяльності кафедри.

Керівник спецкурсу повинен спиратися на раніше засвоєні студентами знання при розгляді окремих проблем спецкурсу, у



такий спосіб можна скоротити час на вивчення вже відомих питань і приділити більше уваги складним. Отже, науковий рівень спецкурсу повинен бути вищим, ніж загальна і професійна підготовка аудиторії. Високий рівень лекцій зі спецкурсу досягається не лише її теоретичним і методологічним аспектами, а й ретельним доббором фактичного історичного матеріалу, а також відповідною структурою, стилем лекції, чітким визначенням місця спецкурсу серед інших дисциплін, в т. ч. інших спецкурсів тощо.

Спецсеминар - курс, що вивчається студентами на старших курсах в межах вузької спеціалізації і передбачає оволодіння спеціальними засобами професійної діяльності в обраній для спеціалізації галузі науки або практики.

До проведення спецсеминарів залучають відомих вчених, а також спеціалістів-практиків - працівників підприємств, наукових установ, інших організацій. Спецсеминар, яким керує авторитетний фахівець, набуває ознак наукової школи. Беручи участь у роботі спецсеминару, в колективному обговоренні доповідей, студенти під керівництвом викладача поглиблюють свої знання з певної історичної проблеми.

На вступному занятті викладач, як правило, робить огляд змісту спецсеминару, тем студентських наукових робіт, списку літератури з досліджуваної проблеми. Розподіляючи теми доповідей, він акцентує увагу на проблематиці спец-семинару, методиці роботи над науковим повідомленням.

Система обговорення доповіді на спецсеминарі може бути різною. Більшість керівників спецсеминарів спершу заслуховують доповідь (повністю або основні положення), а потім пропонують студентам обговорення. Слід вибудовувати роботу так, щоб всі студенти виступили із запитаннями або зауваженнями. Вони можуть не лише вказувати на переваги і недоліки доповіді, а й розвивати її положення. Ефективною є практика письмових рецензій на доповідь і зачитування їх після виступу доповідачів.

Важливим завданням спецсеминару є вироблення у студентів вміння готувати наукові доповіді і рецензії, об'єктивно аналізувати роботи інших студентів, індивідуально і колективно обговорювати матеріал.

**Завдання та запитання:**

1. Які педагогічні завдання вирішують педагоги на семінарах?
2. Назвіть і охарактеризуйте функції семінарських занять.
3. Які підходи до класифікації семінарських занять Вам відомі?
4. Доведіть, що семінарське заняття є зв'язуючою ланкою між лекційною формою навчання та систематичною самостійною роботою студентів.
5. Охарактеризуйте види власне семінарських занять з історії.
6. Розкрийте методика проведення семінару-дискусії.
7. Назвіть критерії оцінки семінарських занять.
8. Які вимоги висуваються до керівника спецкурсу або спецсемінару?
9. Які вимоги необхідно враховувати при організації ефективної роботи студентів на спецкурсі, спецсемінарі?
10. Яку роль у проведенні семінарів і спецсемінарів відіграє викладач?

**Лекція 7. ПРАКТИЧНІ І ЛАБОРАТОРНІ ЗАНЯТТЯ У ВНЗ****План:**

1. Поняття і мета практичного заняття.
2. Лабораторні заняття, методика їх проведення.
3. Факультативи. Консультації.

**Література:**

Конспект лекції.

Котляр Ю.В., Рагулін В.Я., Шевченко Н.В. Студент у Вузї: Методичні рекомендації по організації навчальної і самостійної роботи студентів. - Миколаїв-Одеса, 2002.

Методичні вказівки до оформлення дипломних проектів (робіт) для студентів всіх спеціальностей / Уклад. В.В. Кухарчук, О.Г. Ігнатенко, Р.Р. Обертах. - Вінниця, 2002.

9. Микитюк О.М. Становлення та розвиток науково-дослідної роботи у вищих педагогічних закладах України

(історико-педагогічний аспект). - Харків, 2003.

10. Науково-практичні аспекти організації навчальної і методичної роботи в університеті: Монографія / За ред. В.П. Шевченка. - Донецьк, 2004.

11. Основи наукових досліджень. Організація самостійної та наукової роботи студента: Навчальний посібник / Я.Я. Чорненький, Н.В. Чорненька, С.Б. Рибак. -Київ, 2006.

12. Организация НИРС в учебном процессе. - Киев, 1979.

Петрук В.Г. Основи науково-дослідної роботи: Навчальний посібник / В.Г. Петрук, Є.Т. Володарський, В.Б. Мокій. - Вінниця, 2006.

Пидкатиственный П.И. Организация учебно-познавательной деятельности студентов. - Москва, 2005.

15. П'ятницька-Позднякова І.С. Основи наукових досліджень у вищій школі: Посібник для студентів вузів. -Київ, 2003.

Сальникова Т.П. Исследовательская деятельность студентов: Учебное пособие. - Москва, 2005.

Стрельский В.И. Основы научно-исследовательской работы студентов: Учебное пособие для студентов исторических факультетов вузов. - Киев, 1981.

Таукач Г.Л., Федосова Е.В. НИРС в учебном процессе по прикладной дисциплине. - Киев, 1981.

Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. - Київ, 2006.

## **1. Поняття і мета практичного заняття**

Процес навчання у вищій школі передбачає проведення практичних занять. Вони відіграють важливу роль, навчаючи студентів застосовувати отримані знання для вирішення конкретних завдань під керівництвом викладача. Практичні заняття покликані поглиблювати, деталізувати знання, отримані на лекціях у загальній формі, формувати навички професійної діяльності. Вони розвивають абстрактне мислення і мову, дозволяють перевірити знання студентів і виступають як засоби оперативного зворотного зв'язку.

Практичні заняття є однією з найважливіших форм організації навчального процесу у вищій школі. Основними

видами практичних занять є: власне практичні заняття, лабораторні роботи, семінари.

Однією із найпоширеніших форм організації навчального процесу у вищій школі є практичні заняття (практикуми).

Практичне заняття (грец. **пракїїсоз** - діяльний) форма навчального заняття, за якої викладач організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень історичної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування.

Основними функціями практичних занять є:

- поглиблення знань, здобутих на лекціях;
- уточнення відомостей, отриманих у процесі самостійної роботи;
- формування практичних умінь та навичок аналізу, узагальнень, оцінювання певних історичних фактів, явищ, подій тощо.

На молодших курсах практичні заняття мають носити систематичний характер і проводитися регулярно через 2-3 лекції, логічно продовжуючи розпочату на лекціях роботу. Адже на лекції можливо лише в загальних рисах показати підхід до розв'язання проблеми, повне розкриття науково-теоретичних принципів здійснюється на практичних заняттях.

Деякі викладачі вищої школи вважають, що практичні заняття не доповнюють знань студентів, а зосереджують увагу, насамперед, на виробленні певних навичок, на оволодінні методикою роботи. Однак досвід переконує, що правильно сплановані практичні заняття мають важливе освітнє та виховне значення. Якщо викладач чітко дотримується певних наукових принципів, здатний розкрити наукове та практичне значення історичної дисципліни, показати завдання і перспективи її розвитку, то саме на практичних заняттях відбувається процес формування фахівців.

Дослідники Б. Мокін, В. Пап'єв, О. Мокін пропонують класифікувати вузівські практичні заняття наступним чином:

Групи практичних занять			
ознайомчі	підтверд	частково	дослідницькі

	жуючі	пошукові	
--	-------	----------	--

Практичні заняття значною мірою забезпечують відпрацювання умінь і навичок прийняття практичних рішень, що ґрунтуються на теоретичній основі, розвивають логічне мислення, вміння аналізувати історичні явища, узагальнювати історичні факти, спонукають до планомірної самостійної роботи у процесі вивчення певного курсу.

Практичне заняття спрямоване передусім на поглиблення знань, здобутих на лекціях, або з першоджерел чи різних видів додаткових посібників, а також на оволодіння методикою роботи з історичним матеріалом і найтипівішими для певної дисципліни практичними навичками.

Планування практичних занять ґрунтується на навчальних планах і програмах. Робочий план практичного заняття – це частина робочого плану курсу, що складається спільно викладачами, які ведуть лекційний і практичний курс.

Методика проведення практичних занять залежить від досвіду і методичних концепцій викладача. Важливо, щоб вона активізувала навчально-пізнавальну діяльність студентів. Це передбачає ретельну підготовку викладача до практичної роботи, зокрема, перегляд навчальної програми, підручників, посібників, уточнення змісту звіту і контрольних запитань тощо. Для успішного проведення практичних занять важливою є підготовка методичних рекомендацій (вказівок), які містять назву і мету роботи, короткі теоретичні відомості, план виконання роботи, контрольні запитання, список рекомендованої літератури.

Тематика і плани проведення практичних занять із переліком рекомендованої літератури заздалегідь доводяться до відома студентів. Студенти згідно з тематичним планом самостійно опрацьовують лекційний матеріал, рекомендовану літературу. За потреби – готують необхідні дидактичні матеріали і виконують індивідуальні завдання. Підготовка до практичних занять здійснюється за рахунок часу, відведеного на самостійну роботу студента.

Проводять практичне заняття, переважно, у такій послідовності:

– вступне слово викладача,

- пояснення незрозумілих студентам питань,
- запланована практична частина,
- завершальне слово викладача.

Для кожного заняття надзвичайно важливою є вступна частина. Викладач нагадує студентам мету і завдання заняття, визначає форми роботи на занятті, час на проведення окремих видів роботи. Іноді практичні заняття починають з короткого узагальнення найголовніших науково-теоретичних положень, які повинні слугувати висхідним моментом у роботі студентів. Після узагальнення викладач повинен дати відповіді на окремі теоретичні запитання, які виникли в студентів у процесі підготовки до заняття. Викладач може також запропонувати студентам звернутися до підручника, навчального посібника, перенести пояснення на консультацію. Дії викладача залежать від складності питання, наявності необхідної літератури тощо. Після висвітлення теорії питання переходять до власне практичного заняття. Враховуючи, що на підведення підсумків заняття потрібно 3-5 хвилин, викладач може заздалегідь спланувати час на розгляд кожного питання, проблемних завдань, тобто дотримуватися регламенту, який привчає студентів до економії часу. Кожне заняття доцільно закінчувати коротким висновком і рекомендаціями викладача щодо подальшої роботи. За таких умов практичні заняття разом з лекціями сприятимуть створенню перспективи в роботі студентів. Активність студентів на практичних заняттях зростає за умови, що їхня діяльність здійснюється в процесі пошуку шляхів додаткового засвоєння теоретичних історичних знань.

У навчальному процесі використовують дві форми проведення практичних робіт (Б.Мокін, В.Пап'єв, О.Мокін):

–*фронтальну*, під час якої після викладення теоретичних питань на лекції всі студенти групи виконують одночасно одну практичну роботу; у такому разі наявний єдиний план і однакова послідовність дій для всіх студентів групи;

–*індивідуальну*, за якої студенти групи, розподілені на підгрупи, виконують різні за тематикою, змістом і планом практичні роботи.

## **2. Лабораторні заняття. Методика їх проведення**

Ефективною формою організації навчального процесу у вищому навчальному закладі, яка базується на самостійній роботі студентів, є лабораторне заняття.

Лабораторне заняття – форма навчального заняття, за якої студент шляхом самостійного опрацювання за допомогою питань викладача і під його керівництвом проводить дослідження історичного джерела з метою підтвердження окремих теоретичних положень певної навчальної дисципліни, набуває професійних практичних навичок.

Серед основних завдань лабораторних занять визначимо наступні:

- сприяти встановленню зв'язку теорії з практикою;
- поглиблювати та уточнювати знання, здобуті на лекціях і в процесі самостійної роботи;
- навчати методам наукових досліджень;
- розвивати самостійність у формуванні умінь та засвоєнні знань, активізувати творчу діяльність студентів;
- формувати навички аналізу історичних джерел, складання необхідної у майбутній професійній діяльності документації (календарно-тематичного планування, планів-конспектів уроків тощо).

Перелік тем лабораторних занять визначається робочою програмою навчальної дисципліни. Кількість студентів на таких заняттях не повинна перевищувати половини академічної групи. Лабораторні роботи можуть виконуватися студентами індивідуально або колективно.

Проведення заняття передбачає такі етапи:

- попередній контроль підготовленості студентів до виконання лабораторної роботи; виконання поставлених завдань;
- оформлення і захист індивідуального звіту;
- оцінювання викладачем результатів роботи студентів.

Успіх проведення конкретного лабораторного заняття залежить від ретельного вивчення студентами теоретичного історичного матеріалу, наявності необхідної навчально-матеріальної бази і документації, підготовки викладача і студентів.

У практиці вищих навчальних закладів сформувалося кілька **методів проведення лабораторних робіт**:

- фронтальний метод (роботу виконує вся група в процесі

вивчення певної теми);

- проведення робіт циклами (після засвоєння великих розділів курсу);

- метод практикуму (наприкінці семестру).

Варто наголосити, що застосування лабораторного методу при викладанні історії має певну специфіку. Введення на початку 90-х рр. у методичку навчання історії поняття «лабораторно-практичні роботи» не було механічним перенесенням методу навчання природничих предметів на царину історії. Особливість історії як навчального предмета, безперечно, позначається на змісті, структурі й організації занять.

Своєрідність лабораторно-практичних робіт з історії полягає в тому, що, об'єктом дослідження у таких роботах виступає історичне джерело. Особливість навчання історії в тому, що воно виключає експеримент у буквальному розумінні, маючи справу з фіксованими у джерелах історичними фактами. Але вони можуть аналізувати джерела під різними кутами зору, залучати нові, щоб дійти вірогідних, на їхню думку, висновків.

Важливо пам'ятати, що лабораторно-практична робота не може охоплювати всю багатогранність історичного розвитку, тому йдеться лише про вивчення якоїсь події, історичної постаті, позиції певного діяча щодо події, загальних рис якогось явища тощо. Відтак метою лабораторно-практичних робіт є не стільки вивчення конкретної навчальної теми за допомогою історичних джерел, скільки розвиток певних здібностей, умінь і навичок, пізнавальної активності та самостійності студентів.

*Структура лабораторно-практичних робіт* являє собою єдність таких складників (К.Баханов, О.Пометун):

- актуалізація знань і корекція опорних уявлень;
- мотивація навчальної діяльності;
- усвідомлення змісту;
- самостійне виконання роботи;
- узагальнення і систематизація результатів;
- підбиття підсумків.

Зміст лабораторно-практичної роботи – це сукупність фактів (закономірностей, засобів діяльності та методів пізнання, норм ставлення до різноманітних явищ і оцінок їхнього значення в низці інших), вибраних із джерел знань методами, властивими



історичній науці (порівняльно-історичним, виявленням мети за діями, реконструкції цілого на основі частини тощо).

Специфіка знань, які становлять зміст лабораторно-практичної роботи з історії полягає в тому, що вони мають свою конкретну форму відтворення - джерело інформації. Найскладнішими є історичні джерела. Нагадаємо, що сучасне джерелознавство розрізняє 7 їх видів: письмові, речові, етнографічні, усні, лінгвістичні, фотодокументи і фонодокументи.

Водночас, наголошує К.Баханов, не кожна лабораторно-практична робота, попри високі потенційні можливості, справляє значний вплив на пізнавальну активність студентів. У зв'язку з цим вчений радить враховувати низку загальних вимог до лабораторно-практичних робіт, що сприяють підвищенню пізнавальної активності, це зокрема:

оптимальність (тобто вибір такого змісту і структури роботи, методики її проведення, що якнайбільше сприяли б як навчанню, так і інтелектуальному, вольовому та емоційному розвитку кожного студента);

- оновлюваність і різноманітність робіт (вони передбачають постійну змінюваність змісту пізнавальних завдань, форм організації студентської діяльності та її характеру, а також мети для забезпечення ефекту новизни);

послідовність у проведенні занять (це означає, що виконання одних робіт має впливати з попередніх і готувати підґрунтя для наступних, між окремими лабораторно-практичними заняттями забезпечуються не лише «близькі», а й «далекі» зв'язки);

розширення творчої діяльності (цього досягають створенням таких пізнавальних структур, як перенесення процесу засвоєння знань у нову ситуацію, бачення проблеми у звичайних умовах, бачення нових функцій знайомого предмета, структури об'єкта, альтернативного способу розв'язання, а також різноманітним їх поєднанням);

забезпечення емоційного тону роботи (це здійснюється через посилення виховного впливу лабораторно-практичних занять, виходячи з потенційних можливостей змісту, форм організації навчальної діяльності, нетрадиційних форм підбиття підсумків).

Загалом, вибір методу залежить від навчально-матеріальної бази і завдань курсу в усій системі підготовки фахівців-істориків.

Отже, ефективність практичного заняття значною мірою залежить від уміння викладача володіти увагою студентів, впроваджувати елементи змагальності між ними, здійснювати диференційований підхід при визначенні груп для спільної діяльності на практичних заняттях, забезпечувати пряме керівництво (планування завдань, контроль) і опосередковане (вплив на мотиви, цілі студента).

Завдяки дотриманню викладених вище вимог до організації лабораторно-практичних робіт вони стають дієвим засобом розвитку пізнавальної активності. Доречно зауважити, що під впливом лабораторно-практичних занять у студентів часто виникають нові ідеї, які використовуються у подальшій дослідницькій діяльності студента, зокрема, у курсових, дипломних та магістерських роботах.

### **3. Факультативи з історичних дисциплін. Індивідуальні та групові консультації**

Впровадження у вищому навчальному закладі факультативів, спецкурсів та спецсеминарів сприяє активній участі студентів у навчальному процесі, стимулює їх до наукового пошуку, до тривалої самостійної роботи над вивченням певної історичної проблеми. Ці форми організації навчання підвищують ефективність навчальної діяльності студентів шляхом індивідуалізації.

Факультатив - навчальний предмет, курс, що вивчається студентами вищого навчального закладу за бажанням, з метою поглиблення й розширення наукових і прикладних знань. Склад факультативу формується зі студентів однієї групи, паралельних груп, зі студентів різних курсів та факультетів.

Факультативні заняття сприяють розвитку творчих здібностей студентів, оскільки вони обирають факультативи відповідно до своїх інтересів. На факультативах повинні переважати практичні заняття, на яких відбувається вільний обмін думками.

Найпоширеніші у вищих навчальних закладах чотири типи

факультативних курсів: курси, які поглиблюють програмовий матеріал, що вивчається на аудиторних заняттях; факультативи, зорієнтовані на практичне застосування знань; позапрограмові факультативні курси; факультативи, що носять міжпредметний характер.

Для підвищення самостійності студентів у вищих навчальних закладах використовують кілька форм організації роботи факультативів (Н.Смич, О.Топузов, М.Фіцула):

– Містить вступний інструктаж викладача: як працювати на факультативі, як користуватися історичною літературою; передбачає цілком самостійне оволодіння студентом знаннями, визначеними факультативом; виконання усіх практичних робіт з наступним підсумковим контролем з боку викладача.

Передбачає вступний інструктаж. Відрізняється від першого варіанта нижчим рівнем самостійності студентів. Самостійно вивчаючи матеріал факультативного курсу, студент за потреби консультується з викладачем, а практичні роботи виконує під його керівництвом; завершується підсумковим контролем, який здійснює викладач за допомогою тестів.

Передбачає інструктаж та оглядову характеристику змісту певного розділу. Студент самостійно вивчає його, за необхідності консультується з викладачем. Вивчивши розділ, студент перевіряє себе за допомогою стандартизованого контролю. Контроль з боку викладача здійснюється у формі письмового заліку. Під час складання заліку студент отримує рекомендації щодо вивчення наступного розділу і т. д. Практичні роботи проводяться під керівництвом викладача. Після завершення вивчення курсу викладач здійснює заключний контроль, використовуючи тести.

– Викладач лаконічно викладає тему, а студент самостійно вивчає її, за потреби звертаючись за роз'ясненнями до викладача. Після вивчення кожної теми студент контролює себе за допомогою стандартизованих тестів; практичні завдання виконує під керівництвом викладача.

– Весь матеріал факультативу викладач разом зі студентом послідовно розглядають на заняттях. Студенти консультуються з викладачем. У процесі засвоєння змісту факультативного історичного курсу викладач вдається до систематичного,

тематичного і завершального контролю.

У цілому, вибір варіанта організації та проведення факультативу залежить від рівня самостійності, творчих здібностей студентів групи, а також матеріальної бази навчального закладу.

*Консультації.* До останнього часу консультації, як правило, розглядались як другорядна форма занять зі студентами, і методика їх проведення практично не розроблялась. Перенесення акценту в навчанні на самостійну роботу перетворило консультацію з бажаної на невід'ємну частину навчальної діяльності. Консультації відкривають додаткові можливості для вивчення потенціалу кожного студента, рівня його підготовки, ставлення до дисципліни тощо.

Консультації за своїм характером достатньо різноманітні. Методика їх проведення диференціюється в залежності від форми навчання, профілю вузу, спеціальності тощо. Вибір методики залежить від професіоналізму викладача, ступеня підготовленості студентів, специфіки теми. Усі консультації проводяться у позааудиторний час і, як правило, відвідуються добровільно.

У вузівській практиці розрізняють групові та індивідуальні консультації (М. Фіцула). Групові, у загальному плані, поділяються на три види: ввідні, тематичні, передекзаменаційні.

Мета ввідних консультацій - детально ознайомити студентів зі специфікою роботи з даного навчального курсу, в студентському гуртку або проблемній групі. Вона передбачає ширше, ніж ввідна лекція або семінар, ознайомлення студентів з організацією самостійної роботи, надання рекомендацій щодо роботи з історичною літературою, введення студентів у проблематику наукових досліджень, обговорення тематики рефератів, доповідей, основних напрямків можливих студентських наукових конференцій, відповіді на питання студентів. Такі консультації, як правило, проводять викладачі, які ведуть практичні заняття в групах, обов'язково до початку роботи семінару.

Групові тематичні консультації проводяться, переважно, у позааудиторний час за найбільш складними темами, вузловими проблемами навчального курсу. Ці консультації можуть проводитися як лектором, так і викладачем, який веде практичні заняття. Тематична спрямованість консультацій формується з

урахуванням потреб студентів на основі результатів попередніх контрольних перевірок, які виявили слабкі місця в знаннях студентів.

Тематична консультація не повинна дублювати зміст прочитаної лекції. Вона включає гранично доступне розкриття важких питань, з'ясування ступеня засвоєння історичного матеріалу. Доречним буде аналіз методологічних підходів до вивчення теми, колективне обговорення недостатньо зрозумілих питань, орієнтування на найбільш ефективну організацію самостійної роботи. Особливу увагу бажано приділяти груповим тематичним консультаціям з базових питань навчального курсу. Зауважимо, що тематичні консультації потрібно проводити паралельно з вивченням цих тем на аудиторних заняттях.

На групові консультації необхідно запрошувати не більше 10-12 студентів, час проведення не має перевищувати 70-80 хвилин.

Індивідуальні включають консультації-співбесіди, які проводяться за ініціативою як студентів, так і викладача, та консультації-відпрацювання, на які запрошуються студенти, що пропустили розділи або теми навчального курсу.

Найпоширенішою формою індивідуальної консультації є робота з відстаючими студентами, а також з тими, хто з різних причин пропустив практичне заняття (консультація-відпрацювання).

Робота з відстаючими вимагає особливої уваги та підготовки викладача. Важливо знати причини відставання та в залежності від них будувати індивідуальну роботу. Для таких студентів подібні консультації є обов'язковими та проводяться систематично (бажано щотижня) за графіком індивідуальних занять.

Індивідуальні консультації, пов'язані з відпрацюванням пропущених занять, виконують, головним чином, контролюючу функцію. Студент повинен самостійно підготуватися до співбесіди з викладачем з основних питань пропущеного заняття. Можливі варіанти, на розсуд викладача, коли матеріал надається студентом у письмовому вигляді. Після ознайомлення з ним викладач роз'яснює питання, в яких студент не зміг розібратися самостійно. Консультації-відпрацювання є обов'язковими для студентів, що пропустили заняття або не виконали індивідуальні

самостійні завдання.

Іншою формою індивідуальних консультацій може бути робота з питаннями студентів, які пов'язані або з конкретною темою, що вивчається, або з ключовими (недостатньо засвоєними) проблемами.

Неабияку роль відіграють індивідуальні консультації, пов'язані з написанням рефератів та доповідей. Підготовка такого виду робіт сприяє кращому засвоєнню курсу, допомагає студенту набути дослідницькі навички. Бажано створити таку систему організації навчальних занять, за якої студент (особливо молодшокурсник) без індивідуальної консультації не може завершити роботу над рефератом, а тим більше виступати з ним перед аудиторією.

На перших консультаціях викладач може з'ясувати інтереси студента, його зацікавленість у вивченні тієї чи іншої історичної проблеми. Після визначення теми реферату на індивідуальній консультації має бути розроблений план, методика і методологія розкриття кожного питання. Завдання викладача полягає у тому, щоб зорієнтувати студента на самостійну роботу, рекомендувати йому необхідну літературу, ознайомити з методичними вимогами до написання реферативної роботи. У ході таких консультацій викладач готує студента до публічного виступу перед студентською аудиторією.

\* Чим відрізняється методика організації індивідуальних консультацій з історичних курсів для студентів заочної форми навчання?

Організація індивідуальних консультацій зі студентами денної форми навчання у більшості випадків труднощів не представляє. Значно важче вирішувати організаційні питання проведення такого типу консультацій із заочниками. Ця форма навчання потребує врахування її специфіки.

Для студентів-заочників історичної спеціальності, які мають обмежену кількість навчальної літератури, методичних рекомендацій, додаткова роз'яснювальна допомога з боку викладача особливо важлива.

Методичні прийоми, які використовуються в ході індивідуальних консультацій, в цілому аналогічні використуванню на групових. Однак й тут є свої особливості,

адже індивідуальна консультація, на відміну від групової, більш ефективна, оскільки проводиться в діалоговому режимі.

Однією з достатньо результативних форм індивідуальної консультації є співбесіда викладача зі студентом за заздалегідь отриманим проблемним завданням. Після опрацювання завдання призначається індивідуальна консультація, в ході якої викладач з'ясовує ступінь розуміння студентом теоретичних положень завдання, уміння пов'язувати ці положення з практикою тощо.

Таким чином, ефективність факультативів, спецкурсів і спецсеминарів з історичних дисциплін залежить від відповідності їх змісту досягненням сучасної історичної науки і потребам практики, компетентності викладачів, рівня розвитку студентів, їх інтересів і мотивів навчання. Методика їх організації та проведення певним чином залежить від рівня самостійності, творчих здібностей студентів групи, а також матеріальної бази навчального закладу.

Дієвий спосіб спілкування зі студентами представляє собою консультація, яка перетворилася на одну із важливих форм організації навчального процесу і знаходиться у безпосередній взаємодії з іншими його формами.

#### **4. Організація навчальних і переддипломних практик**

Практика - це вид навчальної діяльності, основним змістом якого є виконання практичних навчальних чи виробничих завдань в установі чи на підприємстві, які відповідають характеру професійної діяльності майбутнього фахівця. Вона дозволяє ефективно поєднувати теоретичні знання з практичною підготовкою у виробничих умовах та спрямована на прищеплення студентам вмій та навичок, специфічних для обраної спеціальності.

За весь термін навчання студенти історичної спеціальності проходять, як правило, шість практик. За цільовим призначенням, змістом та характером роботи ці практики поділяються на навчальні (іноді їх називають ознайомчі) та виробничі. Останню виробничу практику нерідко називають переддипломною, оскільки її проходження передуює написанню дипломної роботи.

Період та тривалість кожної практики для студентів історичної спеціальності встановлюється відповідними

навчальним планами. Зміст та етапи проходження будь-якої практики визначаються програмами, що розробляються на кафедрах, які керують практикою.

Термін «навчальна (ознайомча) практика» означає, що під час її проходження студенти переважно вивчають певні операції, знайомляться з організацією праці. У процесі такої практики відпрацьовуються окремі дії та прийоми, які у подальшому будуть являтися змістом чи складовою частиною практичної діяльності фахівця. Навчальна практика проводиться на I-III курсах, триває, як правило, 2-3 тижні.

Термін «виробнича практика» спочатку стосувався технічної освіти, але на сучасному етапі він прийнятий для всіх галузей вищої освіти, у тому числі й гуманітарної, та характеризує будь-яку практику безпосередньо зі спеціальності. Виробнича практика покликана сформувати у випускника вузу професійні вміння та навички приймати самостійні рішення на конкретній ділянці роботи в реальних виробничих умовах шляхом виконання різноманітних обов'язків, характерних для майбутньої професійної діяльності. Для студентів університетів, у яких ведеться педагогічна підготовка, практика проводиться у загальноосвітніх середніх навчальних закладах, професійно-технічних училищах, технікумах. Хоча за своїм характером ця практика виробнича, її називають педагогічною.

У процесі виробничої практики студенти вивчають: 1) загальну структуру установи, функції та взаємозв'язок окремих відділів, ділянок тощо; 2) організацію праці та робочого місця; 3) техніку безпеки та охорону праці відповідно до робочих місць, на яких проводиться практика; 4) досвід наукової, громадської роботи на підприємстві. На випускному курсі під час проходження виробничої практики окрім навчання та набуття трудових та організаційних навичок практиканти повинні проводити дослідження, накопичуючи тим самими матеріал для дипломних (магістерських) робіт.

На виробничій практиці студенти історичної спеціальності виконують функції робітників відповідного профілю (вчителя, вихователя, правника тощо) під керівництвом групового керівника практики та співробітників установи. Впродовж всього періоду практики студенти являються членами колективу тієї



установи, де вони проходять практику, повинні дотримуватися режиму її роботи, брати участь в усіх виробничих та громадських заходах.

Кожна з практик має кілька етапів: 1) організаційний (загальна інструктивна нарада, яка проводиться деканатом та кафедрами, що здійснюють керівництво практикою. На цих нарадах (інструктажах) студентів ознайомлюють із загальними положеннями про практику); 2) ознайомчий (інструктаж в установі, де студенти проходять практику. Він проводиться співробітниками даної організації); 3) активно-продуктивний (отримання завдань на період практики згідно із затвердженою її програмою); 4) підсумковий (планування студентами своєї роботи. На основі отриманих завдань студент повинен скласти календарний план, що включатиме всі види робіт з термінами їх виконання. Для студента цей план є керівним документом, всі його пункти мають бути обов'язково своєчасно виконані).

Впродовж всієї практики (як навчальної, так і виробничої) студенти зобов'язані вести щоденники, в яких щоденно стисло записують зміст виконаної роботи, викладають свої враження, зауваження. Ці записи враховуються при підведенні підсумків практики. Вони також використовуються для написання письмових звітів з практики.

Завершальна частина практики включає в себе низку заходів. Незадовго до завершення практики студент має уважно передивитися свій календарний план з метою перевірки виконання всіх запланованих завдань. Письмові звітні матеріали, зміст яких для кожної спеціальності встановлюється відповідною програмою, повинні бути підготовлені до кінця практики та надані керівнику практики від факультету.

Студент з практики складає диференційований залік, який, як правило, відбувається у формі захисту звіту. Призначена деканом комісія підбиває підсумки і виставляє залікову оцінку з урахуванням якості виробничої діяльності за відгуками керівників установ, де проходила практика, ступеня проявлення студентом-практикантом ініціативи, самостійності, творчого пошуку. Неабияке значення має якість оформлення звіту та рівень відповідей на поставлені при його захисті запитання.

Завершується практика проведенням підсумкової

конференції, в якій беруть участь студенти, викладачі, керівники практики. Студент, який не виконав програму практики або отримав незадовільну оцінку на базі практики, направляється для її повторного проходження або відраховується з вищого навчального закладу.

Тепер охарактеризуємо види практик, які є обов'язковою складовою професійної підготовки майбутніх істориків.

Музейна практика студентів-істориків є невід'ємною складовою частиною підготовки фахівців у вищому навчальному закладі. Вона проводиться на I курсі (II семестр) на базі музейних установ та триває 2 тижні. Ця практика покликана закріпити теоретичні знання студентів з курсу музеєзнавства, ознайомити з розмаїттям історичних джерел, викликати прагнення до наукових знань та любов до майбутньої професії. Музейна практика передбачає формування у студентів необхідного обсягу практичних умінь і навичок відповідно до освітньо-кваліфікаційного рівня, зокрема, класифікації й систематизації музейних експонатів, методики проведення музейних екскурсій, досвіду музейної роботи тощо. Завдання музейної практики:

забезпечити зв'язок теоретичних знань з музеєзнавства, спеціальних історичних дисциплін з виробничим процесом, використання їх у розв'язанні конкретних практичних завдань;

ознайомитися з державною системою обліку та охорони пам'ятників історії та культури, Законом України «Про охорону та використання пам'ятників історії та культури України»;

вивчити особливості організації роботи музейної установи, структуру і завдання відділів, обсяги відкритих та закритих фондів, специфіку музейної документації;

♦ознайомитися з принципами відбору, опису та реєстрації музейних експонатів, визначення їх цінності, місць первинної обробки та умов зберігання, особливостями реставраційних робіт;

сформувані практичні уміння самостійного розроблення плану та тексту тематичної екскурсії та прийомів її організації;

виробити навички науково-дослідної роботи в процесі опрацювання музейного матеріалу (на основі написання реферату з історії місцевих чи світових музеїв).

Набуті у період проходження навчальної практики навички

збору історико-краєзнавчих матеріалів стануть студентам у нагоді при підготовці до практичних занять з історії України, культурології, методики викладання історії та ін.; при організації екскурсійної роботи у рамках літньої табірної та педагогічної практики тощо.

Важливим завданням музейної практики є також вироблення у студентів у процесі збирання та опрацювання музейного матеріалу навичок науково-дослідної роботи, ознайомлення з основними принципами організації та методикою проведення самостійної роботи творчого характеру. З урахуванням зібраного під час проходження музейної практики матеріалу студентам можуть бути запропоновані теми курсових робіт.

Важливим є виховний аспект музейної практики, насамперед, сприяння вихованню любові до рідного краю, його історичного минулого, формуванню наукового світогляду.

Архівна практика є важливим програмовим елементом при підготовці майбутніх істориків. Архівні документи є своєрідними оберегами пам'яті минулих поколінь, які містять величезний обсяг різноманітної інформації. При дослідженні будь-якої проблематики науковці не можуть обійтись без документальних матеріалів, саме вони вступають найважливішими джерелами для написання історичних праць. Виходячи з цього, студенти-історики повинні ознайомитись з історією виникнення архівних установ, актуальними проблемами теорії, методики і практики архівної справи.

Архівна практика для студентів історичної спеціальності проходить на II курсі (IV семестр) та триває 2 тижні. Її метою є ознайомлення з основними поняттями архівної справи, оволодіння елементарними навичками архівної роботи.

Завдання архівної практики:

- ◆ ознайомитись з основними положеннями Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи»;

- ◆ відвідати архівну установу, прослухати лекцію архіваріуса, занотувавши відомості про історію створення даного архіву, обсяг його фондів, особливості ведення архівних справ тощо;

- навчитись опрацьовувати архівні справи, заповнювати бланк-замовлення, складати картку опису архівної справи;

- написати реферат за результатами дослідження обраної

архівної справи чи групи справ за запропонованою тематикою;

◆ скласти звіт про результати архівної практики. Керівник практики зобов'язаний провести настановчу конференцію, здійснювати контроль за роботою студентів в архівних фондах, перевірити та оцінити залікову документацію.

Під час проходження архівної практики студенти ознайомлюються із завданнями, функціями державних архівів та принципами організації діловодства фондоутворювачів; вивчають методи роботи з архівними документами та вимоги до посилань на архівні документи; засвоюють методику роботи з допоміжним апаратом архівних установ, з науково-довідковими посібниками при пошуці документів.

Вміння, вироблені під час проходження архівної практики, можуть стати корисними студентам у ході подальшого навчання, зокрема, при написанні курсових, дипломних, магістерських робіт, при підготовці доповідей на науково-практичні студентські конференції та ін.

Доречно зауважити, що інформація, яка зберігається в архівних фондах, може також стати неабияким підґрунтям при підготовці різноманітних рекламних проспектів щодо туристичних маршрутів, збиранні матеріалу для екскурсій, допоможе відновити історичну правду при реставрації пам'яток історії та архітектури тощо. Крім цього, зібрані студентами архівні матеріали можуть використовуватися викладачами для підготовки методичних рекомендацій та навчальних посібників краєзнавчого характеру.

Процес професійної підготовки майбутнього історика неможливий без відповідної практичної частини. У цьому контексті археологічна практика є ефективним засобом підвищення якості історичних знань та поглиблення змісту навчального процесу. Археологічні розкопки дають такі навчальні результати, які неможливо отримати на аудиторних заняттях.

Археологічна практика проводиться на II курсі (IV семестр, 2 тижні). Метою її є закріплення та поглиблення теоретичних знань з археології, історичного краєзнавства, спеціальних історичних дисциплін; оволодіння методикою польових досліджень. Основним змістом практики є безпосередня участь в археологічних експедиціях. Базою археологічної практики стають

населені пункти, поряд з якими виявлені залишки археологічних культур, зокрема, поховання, житла, гончарні і керамічні вироби.

Під час проходження практики студенти історичного факультету під керівництвом професійних археологів мають змогу досліджувати залишки будинків, значну кількість рухомого матеріалу (монети, ручки з клеймами, фрагменти амфор, горщиків, черепиці, уламки плиток з різними написами тощо). Польові дослідження сприяють набуттю та вдосконаленню навичок камеральної обробки матеріалів (зокрема, очистки, шліфування, реконструкції). Окрім участі в археологічних розкопках для студентів можуть бути організовані екскурсії з метою ознайомлення з визначними пам'ятками історії й архітектури міста або регіону.

Завдання археологічної практики:

- ◆ознайомитися з основними положеннями Закону України «Про охорону археологічної спадщини», правилами проведення археологічних досліджень на території України;

- ◆отримати навички проведення археологічних розвідок, розкопок на поселеннях, курганних та ґрунтових могильниках, роботи з геодезичними приборами;

- ◆вивчити методи пошуку і виявлення, опису, первинної консервації і наукової фіксації археологічних пам'яток;

- ◆навчитись розрізняти та опрацьовувати артефакти, складати польовий опис;

- ◆ознайомитися з прийомами розчистки складних археологічних об'єктів, камеральної обробки знахідок, креслення та фотографічних робіт.

Безперечно, археологічна практика сприяє підвищенню загального рівня знань з археології, історичного краєзнавства, історії України, етнографії, нумізматики, антропології. Цікаві знахідки нерідко стають об'єктами досліджень, результати яких викладаються у доповідях на студентських науково-практичних конференціях, використовуються як наочність при викладанні історичного краєзнавства, археології, спеціальних історичних дисциплін або як ілюстративний матеріал для навчальних посібників та монографій краєзнавчої проблематики. У ході археологічних досліджень накопичується значна кількість матеріалів, яка в майбутньому може стати базою облаштування

історико-краєзнавчого музею при історичному факультеті.

Археологічна практика має неабияке виховне значення. Вона залишає цінні спогади та сильні враження, мотивує студента на пошук історичного матеріалу, формує дослідницький інтерес.

Літня табірна практика запланована на III курсі (VI семестр) та триває 4 тижні. Студенти педагогічних, гуманітарних вузів, зокрема, історичної спеціальності, проходять цю практику в дитячих оздоровчих закладах у якості вихователів, педагогів-організаторів, вожатих. Метою літньої практики є поглиблення професійно-педагогічних знань та вмінь, набуття досвіду самостійної організації дитячого колективу, оволодіння методикою виховної роботи зі школярами.

Завдання літньої табірної практики:

ознайомитися з правилами внутрішнього розпорядку, умовами роботи оздоровчого закладу;

виконувати посадові обов'язки, передбачені правилами внутрішнього розпорядку, нести відповідальність за життя та здоров'я дітей;

проводити психолого-педагогічне вивчення школярів, їх вікових та індивідуальних особливостей, інтересів і потреб;

планувати роботу з дитячим колективом (визначення активу, проведення колективних форм роботи з групою (конкурсів, змагань, естафет тощо);

екологічне виховання (екскурсії на природу, робота зеленого та блакитного патрулів тощо);

естетичне виховання школярів (конкурси пісень, поезії, вечори казок тощо).

трудове виховання дітей, їх професійна орієнтація;

гігієнічне та фізичне виховання.

Педагогічна практика студентів історичної спеціальності проводиться на IV курсі (VIII семестр), на V курсі (IX семестр). Тривалість педагогічної практики з історії визначається вищим навчальним закладом у відповідності до навчального плану і складає 6 тижнів (для студентів стаціонарної форми навчання) та 2 тижні (для студентів заочної форми навчання). Педагогічна практика спрямована на формування у студентів комплексу знань, умінь і навичок, необхідних для здійснення їх навчально-виховної діяльності у школі.

Основною базою практики є загальноосвітні школи та інноваційні середні навчальні заклади (спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї), які можуть забезпечити проведення студентами уроків з історії України, всесвітньої історії, поза-класної роботи з фаху, виховних заходів.

Робоча програма студента складається з чотирьох завдань-напрямків:

навчальна діяльність практиканта;

позакласна робота з фаху;

науково-дослідницька діяльність;

виховна робота з учнівським колективом. Цілями педагогічної практики є:

оволодіння майбутніх педагогів формами, засобами, традиційними й інноваційними технологіями навчально-виховної роботи в різних типах загальноосвітніх навчальних закладів;

застосування у практичній педагогічній діяльності знань з теорії педагогіки, психології, історії та методики її викладання; усвідомлення студентами значущості цих знань, виховання потреби постійного вдосконалення професійних умінь та педагогічної майстерності;

розвиток творчої ініціативи, реалізація особистісного потенціалу кожного студента;

розвиток дослідницьких умінь у безпосередній професійній діяльності.

Завдання педагогічної практики з історії зумовлені особливостями професійної підготовки майбутніх учителів, серед яких визначальними є:

♦забезпечення умов для професійної адаптації студентів, залучення практикантів до активної діяльності в учнівських колективах;

ознайомлення із специфікою функціонування сучасних навчальних закладів (загальноосвітня школа, спеціалізована школа, гімназія, ліцей);

закріплення і поглиблення знань з психолого-педагогічних фахових дисциплін, оволодіння методами та прийомами застосування цих знань при розв'язанні педагогічних завдань і організації навчально-виховного процесу;

формування професійних вмінь щодо проведення уроків

різних типів, впровадження у навчальний процес інноваційних освітніх технологій; проведення виховної роботи з фаху;

формування творчого, дослідницького підходу до організації педагогічної діяльності; набуття навичок проведення наукових досліджень в області педагогічних наук з використанням сучасних методик, вмінь здійснювати самоконтроль та об'єктивний самоаналіз власної педагогічної діяльності, роботи вчителів-предметників та колег-практикантів;

вироблення у студентів навичок самостійної підготовки та проведення уроків різних типів, проведення різноманітних форм навчально-виховної роботи; почуття особистої відповідальності за їх якість та ефективність;

виховання у студентів любові до роботи вчителя, прагнення до постійного професійного зростання; розвиток особистісних якостей, які є передумовою формування педагогічної майстерності, індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх фахівців.

Студенти історичного факультету спеціалізації «правознавство» обов'язково проходять правову практику. Вона запланована на V курсі (IX семестр) та складає 2 тижні.

За період правової практики студентам необхідно виконати такі завдання:

визначити структуру правоохоронних органів, проаналізувати їх завдання та основні напрямки роботи;

ознайомитися з нормативно-правовою базою, що регулює діяльність правоохоронних органів;

набути практичних навичок роботи при відповідному структурному підрозділі;

♦оформити за результатами проходження практики звітну документацію.

Отже, студенти-історики мають можливість безпосередньо ознайомитися з роботою судових інстанцій, міліції, відділу міського виконавчого комітету у роботі з неповнолітніми, кримінальної міліції у справах неповнолітніх та ін. Правова практика створює умови для своєрідного «занурення» у специфіку їх діяльності, адже студенти беруть участь у судових слуханнях, у профілактичних рейдах щодо виявлення дитячої злочинності й безпритульності, працюють у дитячих притулках



тощо.

Правова практика допомагає студентам зрозуміти складність роботи правоохоронних органів, сприяє накопиченню соціально значущих знань та усвідомленню важливості обраної ними професії, підвищує громадянську самосвідомість.

♦За якими критеріями оцінюють роботу студентів за підсумками практики?

За результатами проходження практики виставляються оцінки «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно». При оцінюванні роботи студентів беруться до уваги: надана установою, де проходила практика, характеристика; якість виконання індивідуальних завдань; рівень узагальнення результатів виробничої діяльності; якість оформлення звітної документації.

«відмінно» виставляється за виконання на високому рівні, з творчим підходом всіх завдань практики; за наявності ґрунтовних знань та сформованих умінь та навичок відповідної спеціалізації; за своєчасне надання повного переліку звітної документації із дотриманням вимог до її оформлення;

«добре» виставляється, якщо наявні незначні недоліки у виконанні завдань та оформленні документації з практики, в окремих випадках відсутній власний погляд на вирішення поставлених завдань, однак це суттєво не впливає на рівень сформованості практичних умінь та навичок студента;

«задовільно» виставляється, якщо у виконанні завдань практики або в оформленні звітної документації допущені суттєві помилки, а характер виявлених недоліків засвідчує поверхові знання та несформованість практичних умінь і навичок студента;

«незадовільно» виставляється, якщо характеристика на студента-практиканта з місця проходження практики відсутня або має негативний результат; не виконано більшість завдань практики, відсутні письмові звітні матеріали.

Отже, за весь термін навчання студенти історичної спеціальності проходять, як правило, шість практик (музейна, архівна, археологічна, літня табірна, педагогічна, правова). За цільовим призначенням, змістом та характером роботи ці практики поділяються на навчальні (ознайомчі) та виробничі (переддипломні).

Під час навчальної практики студенти вивчають певні операції, знайомляться з організацією праці. У процесі такої практики відпрацьовуються окремі дії та прийоми, які у подальшому будуть являтися змістом чи складовою частиною практичної діяльності фахівця. Виробнича практика покликана сформуванню у випускника вузу професійні вміння та навички приймати самостійні рішення на конкретній ділянці роботи в реальних виробничих умовах шляхом виконання різноманітних обов'язків, характерних для майбутньої професійної діяльності.

До завершальної частини практики входить оформлення письмових звітних матеріалів, складання диференційованого заліку, який відбувається у формі захисту звіту. Завершується практика проведенням підсумкової конференції, в якій беруть участь студенти, викладачі, керівники практики.

#### Завдання та запитання

1. Які завдання ставляться перед студентами-істориками під час проходження навчальних та виробничих практик?

Охарактеризуйте завдання архівної та археологічної практик.

Проаналізуйте зміст завдань-напрямків студентів у рамках педагогічної практики з історії.

#### **Завдання та запитання:**

1. Назвіть види практичних занять.
2. Які функції вони виконують?
3. Якої послідовності доцільно дотримуватися при проведенні практичного заняття з історичних курсів?
4. Порівняйте функції практичних та лабораторних занять з історії у ВНЗ.
5. У чому полягає своєрідність лабораторно-практичних робіт з історії?
6. Визначте вимоги до лабораторно-практичних робіт у вищій школі.
7. Що таке факультативні курси?
8. Від чого залежить вибір варіанта проведення факультативу з історичних дисциплін?
9. Чим відрізняється методика організації індивідуальних консультацій з історичних курсів для студентів заочної форми навчання?

## Лекція 8. ЗАСОБИ НАВЧАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

### План:

1. Дидактичні функції засобів навчання.
2. Підручник як основний засіб навчання.
3. ТЗН у викладанні історії.
4. Використання мультимедійних технологій у викладанні історії.

### Література:

#### 1. Дидактичні функції засобів навчання

Успішність процесу навчання, ефективність використання в ньому різних методів і форм навчання значною мірою залежить від вдалого вибору засобів навчання.

**Засіб навчання** - сукупність предметів, явищ і способів дій, які забезпечують реалізацію навчально-виховного процесу.

Найважливішим засобом навчання є слово викладача, за допомогою якого він організовує засвоєння знань студентами, формує у них відповідні уміння та навички. Викладаючи новий матеріал, він спонукає до його осмислення і усвідомлення.

Важливим засобом навчання є підручник, за допомогою якого студент відновлює в пам'яті, повторює та закріплює здобуті на заняттях знання, виконує різні види самостійної роботи.

**Підручник** – книга, яка містить основи знань з певної історичної дисципліни, викладені на рівні сучасних досягнень науки згідно з цілями навчання, визначеними програмою і вимогами дидактики.

Підручник має забезпечити науковість матеріалу, точність, доступність його викладу, чіткість формулювань, правильний розподіл навчального матеріалу за розділами і параграфами. Основний матеріал повинен бути проілюстрований малюнками, схемами, діаграмами. Ілюстрації мають бути або рівнозначні тексту, доповнювати його, або бути об'єктом для запитань, завдань.

Складовими підручника є два компоненти: *текстовий*, який містить *основний, додатковий і пояснювальний тексти*, і *позатекстовий*, до якого належать: апарат організації засвоєння (запитання, завдання); інструктивні матеріали (пам'ятки, зразки

виконання завдань); ілюстративний матеріал (фотографії, малюнки, плани, карти тощо); апарат орієнтування (вступ, зміст, бібліографія).

Зміст навчального матеріалу в підручнику може формуватися за генетичним (в історичній послідовності), *логічним* (відповідно до сучасної логічної структури конкретної науки), *психологічним* (з урахуванням пізнавальних можливостей студентів) принципами, пов'язаними між собою.

За основним методом викладу матеріалу розрізняють *тексти*: *репродуктивні* (високоінформативні, структуровані, зрозумілі студентам, які відповідають завданням пояснювально-ілюстративного навчання); *проблемні* (переважно проблемний монолог, у якому для створення проблемних ситуацій висувають суперечності, розв'язують проблему, аргументують логіку розвитку думки); *програмовані* (подаються частинами, а засвоєння кожного «кроку» інформації перевіряється контрольними запитаннями); *комплексні* (містять певний обсяг інформації, необхідний студентам для розуміння проблеми, а проблема визначається за логікою проблемного навчання).

Окрім основного тексту підручник містить додаткові тексти, які покликані поглибити знання студентів з важливих компонентів змісту навчального матеріалу (документи, історичні довідки тощо).

*Запитання і завдання*, вміщені в підручнику, можуть бути репродуктивними (сутність їх у відтворенні знань без змін) або продуктивними (передбачають зміни в структурі засвоєння знань, пошукові знання).

У навчальному посібнику О.Пометун, Г.Фреймана наводяться *основні характеристики підручника*, які є напрацюванням європейських експертів і вчителів (за книгою Й. Ван Дер Леу-Роорд «Підручники історії в Європі. Що таке гарний підручник з історії?»):

*розвиток* (Підручник історії не дає остаточних відповідей, але відкриває шлях для подальших питань та власних досліджень, стимулює критичне мислення, розвиває особисті судження);

*активність і творчість* (Підручник підтримує самостійну роботу студентів, сприяє їхньому особистісному розвитку, містить різні види завдань та узагальнень);

*академічна та педагогічна сучасність* (Підручник має базуватись на досягненнях сучасної науки, прагнути істини, бути вільним від національних акцентів і пристрастей. Факти повинні бути правдивими);

*багаторакурсність* (У підручнику пропонуються плюралістичні інтерпретації минулого, містяться джерела, що підкріплюють різні точки зору. Він суперечить стереотипам: тендерним, расовим, національним, етнічним, віковим, культурним тощо. Підтримується баланс між місцевою, регіональною, європейською та світовою історією);

*вікова група і здатності* (Підручник повинен бути адресованим конкретній віковій групі. Він враховує рівень свого читача: пропонує диференціацію завдань, навчальних задач, допомогу в оцінці своїх навчальних досягнень і моделюванні);

*мова* (У підручнику повинні враховуватись мовні навички даної вікової групи, але він має сприяти розвитку концептуальних і мовних навичок);

*вимоги програми* (Підручник має відповідати вимогам діючої програми, але залишати місце і час для експериментування та позапрограмової діяльності викладача та студентів);

*привабливість* (Підручник має бути привабливим. Але ілюстрації - це функціональний ресурсний матеріал, а не прикраси);

*зв'язок з позапрограмовим матеріалом* (Підручник повинен містити посилання на твори художньої та документальної літератури, інші ресурсні матеріали, зокрема пресу та інформаційні технології);

10) *позапрограмові теми* (У підручнику мають бути пропозиції для викладача та студентів з приводу позапрограмових тем та проектів).

У свою чергу, методист О.Стрелова пропонує такий набір критеріїв оцінки гарного підручника:

- 1) Підручник повинен:
  - відповідати мінімуму змісту за державним стандартом;
  - бути частиною навчально-методичного комплексу разом з іншими посібниками;
  - забезпечувати методологічну і педагогічну наступність з іншими підручниками за вертикаллю та горизонталлю;

–бути вільним від політичних та ідеологічних пристрастей, витриманим у висвітленні спірних питань, збалансованим з погляду багатокультурної країни;

– бути поліфункціональним, поєднуючи традиційний текст, хрестоматійні й довідкові матеріали, різноманітні ілюстрації, розгорнутий методичний апарат, сучасний інструментарій оцінювання;

–бути різноманітним, відбиваючи варіативність освіти, її рівнів, форм, регіональні особливості тощо.

2) Сучасний підручник має бути орієнтованим на:

–демократичні цінності та пріоритети громадянського суспільства;

–розгляд історичних подій у загальнонаціональному, загальноєвропейському та світовому контекстах;

–діалогову форму спілкування автора з читачами;

–полісуб'єктність змісту, яка реалізується в максимально об'єктивному відборі фактів та їх викладенні, висвітленні різних точок зору та інтерпретацій, різноманітність документів та дидактичних матеріалів, творчому та проблемному характері пізнавальних завдань.

Ф.Левітас, О.Салата зауважують, що на сучасному етапі має змінюватися власне підхід до підручників. Матеріал підручника має бути перш за все звернений до образного сприйняття, уяви, мислення, пам'яті тих, хто навчається. Автори підручників повинні прагнути цілісного і взаємопов'язаного висвітлення подій світової історії, синхронізуючи тексти, присвячені різним країнам і регіонам. Вони мають пропонувати дискусійні питання, більшість з яких викликать здивування, сумніви, спонукать до обговорення. У підручниках має спостерігатися лібералізація змісту (свобода подачі фактів і концепцій), формаційний підхід замінюватися цивілізаційним.

У навчальному процесі широко використовуються **навчальні посібники** – навчальні видання, що доповнюють або частково (повністю) замінюють підручник, а також **методичні рекомендації (вказівки)** – навчальні видання роз'яснень з певної теми, розділу або питань навчальної дисципліни, виду практичної діяльності.

Інші засоби навчання виконують різноманітні функції:

замінюють викладача як джерело знань (кінофільми, магнітофон та ін.); конкретизують, поглиблюють відомості, які повідомляє викладач (карти, таблиці, картини та ін.); є прямими об'єктами дослідження (історичні джерела, історичні пам'ятки); виступають «посередниками» між студентом і об'єктами, коли їх безпосереднє вивчення неможливе або утруднене (моделі, реконструкції, макети тощо); є символічними (знаковими) засобами (історичні та географічні карти, графіки, діаграми тощо).

### **3. ТЗН у викладанні історії**

Необхідними чинниками, що сприяють успішному засвоєнню знань, є **технічні засоби навчання (ТЗН)**. До них належать: дидактична техніка (кінопроектори, діапроектори, телевізори, відеомагнітофони, електрофони, комп'ютери), екранні посібники статичної проекції (діафільми, діапозитиви, дидактичні матеріали для епіпроекції), посібники динамічної проекції (кінофільми, кіно-фрагменти та ін.), фонопосібники (магнітофонні записи, відеозаписи, радіо- і телепередачі).

Інформаційні ТЗН з огляду на те, які органи чуття включені для сприймання навчальної інформації, поділяють на аудійовані (слух) і візуальні (зір). Найзручнішими є аудіовізуальні (слухозорові), при використанні яких показ зображення супроводжується текстом, а звуковий ряд - відповідними ілюстраціями.

Ефективними нині є технічні засоби навчання широкого призначення - відеотехнічні і проекційні.

Використання технічних засобів навчання в освітній діяльності передбачає педагогічний та технічний компонент. Педагогічний компонент охоплює питання, пов'язані зі створенням засобів навчання (кінофільмів, слайдів тощо) відповідно до дидактичних вимог навчального процесу, а також із розробленням методики їх застосування.

Важливо ретельно продумати поєднання слова викладача з ТЗН, можливості використання методичних прийомів: пояснення, установка на сприймання перед демонструванням, пояснення (бесіда) за змістом аудіо-візуальних засобів; демонстрування (прослуховування), що чергується з розповіддю або

супроводжується синхронним коментуванням.

Застосування комплексів технічних засобів навчання при проведенні навчальних занять має відповідати таким вимогам: врахування пізнавальних закономірностей навчальної діяльності під час заняття; забезпечення органічного поєднання з іншими засобами навчання; відповідність змісту навчально-виховним завданням заняття; врахування можливості застосування різних методичних прийомів.

Комплексне використання ТЗН дає змогу чітко виділити структуру навчального матеріалу, демонструвати історичні явища у статиці й динаміці, створити найкращі умови для запам'ятовування, показати зв'язок теорії з практикою.

Методичну підготовку до заняття з використанням ТЗН фахівці пропонують здійснювати в кілька етапів (А.Якимов):

- добір аудіо-візуальних навчальних засобів, які відповідають освітньо-виховним завданням заняття;

- попередній перегляд або прослуховування матеріалу з метою аналізу його змісту;

- визначення доцільності використання дібраного матеріалу;

- визначення форми навчального заняття (лекція, семінарське, лабораторне чи практичне заняття);

- визначення функції технічних засобів навчання в структурі заняття (повідомлення нової інформації, ілюстрація, узагальнення, систематизація, закріплення, контроль);

- вибір провідного методу у використанні технічних засобів навчання (наочно-ілюстративний, активно евристичний) і методичних прийомів показу (повністю, частинами, окремими кадрами);

- визначення засобів активізації пізнавальної діяльності студентів на етапах використання технічних засобів навчання (повідомлення мети перегляду, постановка завдання, контрольні запитання, складання плану, виконання завдань, обговорення).

Рівень застосування ТЗН залежить від характеру навчальної дисципліни, форми занять, рівня підготовки студентів, інтересів викладача, наявних засобів програмово-методичного забезпечення. Умовно виділяють *три рівні використання ТЗН*: епізодичний, систематичний (постійне застосування, що дає змогу розширювати обсяг інформації) і синхронний (передбачає



практично безперервне супроводжування викладу матеріалу застосуванням ТЗН протягом всього заняття). Однак слід пам'ятати, що за будь-якого рівня технізації навчального процесу вирішальна роль належить викладачу, а ТЗН, навіть у найсучасніших варіантах, завжди залишатимуться допоміжним засобом у проведенні занять.

На сучасному етапі у навчальній і пізнавально-дослідній роботі знайшли широке застосування **комп'ютери**, адже це дає змогу поєднати графічне подання інформації, евристичну діяльність, врахування індивідуальних можливостей студентів. Комп'ютери створюють нову технічну основу для здійснення програмованого навчання, організації індивідуальних і групових форм навчальної роботи на лекціях, під час практичних робіт студентів, дають змогу своєчасно здійснити контроль успішності студентів, створити умови для випереджального навчання тих, хто має здібності і цікавість до навчальної інформації.

Використання комп'ютера сприяє підвищенню загальної мотивації завдяки новим формам роботи і причетності до пріоритетного напрямку науково-технічного прогресу; активізації навчання завдяки використанню швидкозмінних форм подання інформації, змагання студентів з машиною та між собою, прагнення отримати вищу оцінку; індивідуалізації навчання (кожен працює в режимі, який його задовольняє); можливості оперативно отримувати необхідні дані в достатньому обсязі; об'єктивності перевірки і оцінювання знань, умінь і навичок студентів. Однак використання технічних засобів в навчальному процесі вищої школи має бути педагогічно виправданим.

Одним із напрямів використання комп'ютерної техніки є створення **освітнього web-сайту**. Це новий засіб навчання у вигляді взаємопов'язаних \#eB-сторінок (окремий документ у мережі Іпегпеі;, що має свою адресу), включених до серверу освітньої установи, університету або його підрозділу. Унікальність кожного web-сайту забезпечується їх універсальністю при вирішенні багатьох освітніх завдань: подання інформації для студентів і викладачів, ознайомлення наукових колективів кафедр з навчальними планами, новими методиками, можливостями поповнення власних бібліотек тощо. Як інтерактивні форми комунікації при цьому використовуються

web-форуми, телеконференції. На кафедральному web-сайті розміщуються матеріали про спеціальності, за якими готує студентів кафедра, її структурні підрозділи, нові електронні навчальні посібники, зв'язки з випускниками тощо.

*Основними характеристиками* конструювання освітнього web-сайту є його адресність, інтерактивність і продуктивність щодо майбутніх відвідувачів, тобто учасників навчального процесу та інших навчальних і наукових заходів, що здійснює кафедра.

Поширеними є *web-сторінки спеціалізованого призначення* (освітні web-квести, від англ. - запитання) створені за конкретною темою і поєднані гіперпосиланнями на сторінки інших сайтів в Інтернеті. Такі сторінки оформлюються з відповідними цілями, завданнями, очікуваними результатами навчання студентів і контролюючими функціями.

Значного застосування в навчальному процесі набули **електронні підручники**. Вони можуть бути доповненням до класичного підручника або стати альтернативою друкованому підручнику. За схемою викладу матеріалу виділяють кілька типів електронного підручника: *текстовий*; *гіпер-текстовий* (виклад у вигляді «дерева»); *довідковий* (виклад матеріалу у вигляді довідника); *ігровий* (виклад матеріалу у вигляді ділової гри). Навчальний матеріал у них може мати вигляд статичний (змінюється під впливом управлінських команд студента) і динамічний (змінюється під впливом програмового налаштування), одноколіоровий і багатокольоровий, без звукової підтримки, зі звуковою підтримкою тощо.

За характером взаємодії студента і комп'ютера виокремлюють підручники: *інформаційні* (виклад у класичному навчальному вигляді); *«запитання-відповідь»* (виклад з акцентуванням на окремі запитання, проблеми і завдання); *інформаційно-контролюючі* (чергування навчального матеріалу і запитань на перевірку); *зі зворотним інформаційним зв'язком* (інтерактивний підручник, що передбачає постійне оцінювання знань студента і рекомендації щодо подальшого «руху» матеріалами підручника); *з проміжними рівнями контролю* (перехід до наступної частини матеріалу тільки після опрацювання контрольних запитань).

Основна проблема використання електронних підручників полягає у складності читання великих текстів з монітора. З метою її подолання у підручниках використано два режими навчання: текстовий і звуковий. Текстовий режим можна вважати вдосконаленим аналогом книги, а звуковий - аналогом добре проілюстрованої лекції або навчального відеофільму. У текстовому режимі матеріал запропоновано у вигляді гіпертексту, ілюстрованого графічною інформацією: схемами, графіками, діаграмами, картами, фотографіями, анімацією та відео. У звуковому режимі відтворюється дикторський текст, який супроводжується озвученими слайд-шоу. Поєднання візуальної і аудіоінформації значно поліпшує ефективність навчання.

Останнім часом з'явилося *інтерактивне відео*, що поєднує в собі можливості комп'ютера та відеодиска, а також оптичні компакт-диски, на які записують не лише звукову інформацію, а й комп'ютерні навчальні програми, відеоінформацію, графічне зображення.

Отже, комплексне використання нових технологій і засобів навчання дає змогу інтенсифікувати процес засвоєння студентами безперервно зростаючих обсягів актуальної науково-технічної, методичної інформації; забезпечити якісне практичне застосування теоретичних знань; допомогти студентам самостійно здобувати нові знання на базі сучасних засобів телекомунікацій та доступу до світових банків знань; раціоналізувати працю викладачів та інших учасників навчально-виховного процесу.

Реалізація змісту освіти за допомогою застосування різноманітних засобів навчання покликана допомогти випускникам вищого навчального закладу ефективно використовувати свій потенціал для професійної самореалізації.

### **Завдання та запитання:**

1. Висвітліть відому Вам класифікацію засобів навчання історії.
2. Назвіть і охарактеризуйте складові навчального підручника.
3. Проаналізуйте актуальні проблеми вузівського підручника з історії.

4. Назвіть види ТЗН, які використовуються у вищій школі.
5. Які вимоги доцільно враховувати під час використання ТЗН при викладанні історичних дисциплін?
6. Як застосування комп'ютерів при навчанні історії у вищій школі сприяє підвищенню мотивації навчання?
7. Поміркуйте, як змінюється діяльність викладача історії в умовах комп'ютеризації навчання?
8. Які переваги електронного підручника у навчанні?
9. Визначте роль і місце презентацій у викладанні навчального предмету.
10. Які переваги мультимедійних технологій у вивченні історичних дисциплін?

Перевірте свої знання з теми:

I. Дайте відповіді на поставлені запитання:

Доведіть, що використання методів навчання в середній і вищій школі відрізняється.

Розкрийте зв'язок між словесними, наочними і практичними методами навчання історії.

Доведіть, що прийоми навчання забезпечують реалізацію методів навчання.

Висвітліть значення застосування інтерактивних методів при викладанні історичних курсів у ВНЗ.

Поясніть, як інноваційне навчання сприяє гуманізації навчального процесу вищої школи.

Охарактеризуйте основні види засобів навчання історії та зв'язок між ними.

Розкрийте можливі зв'язки між методами навчання і технічними засобами навчання.

Проаналізуйте актуальні проблеми вузівського підручника з історії.

Розкрийте потенційні можливості комп'ютера у підвищенні ефективності використання технічних засобів навчання.

II. Підготуйте реферати на запропоновані теми:

1. Проблеми оптимізації методів і засобів навчання історії.
2. Взаємозв'язок методів навчання і рівнів засвоєння

студентами змісту історичних курсів.

Вузівський підручник з історії у тривимірному розумінні.

Використання наочності як засобу контролю знань і вмінь студентів з історії.

Кабінет історії у ВНЗ.

Методика розробки комп'ютерних програм з історії.

7. Електронні версії підручників, навчальних посібників, глосаріїв з історії.

8. Історичні форуми у всесвітній мережі Інтернет.

9. Сучасні інноваційні технології в активізації пізнавальної діяльності студентів-істориків.

## **Лекція 9. САМОСТІЙНА НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ**

### **План:**

1. Поняття самостійної роботи студентів.
2. Види самостійної роботи студентів
3. Методика організації самостійної роботи.

### **Література:**

Калашник Н.Г., Вертегел В.Л. Самостійна робота - потужний засіб сучасної освіти і виховання: Навчально-методичний посібник з питань формування естетичних смаків студентської молоді в навчально-виховному процесі. - Запоріжжя, 2005.

Козаков В.А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение: Учебное пособие. - Киев, 1990.

Котляр Ю.В., Рагулін В.Я., Шевченко Н.В. Студент у Вузі: Методичні рекомендації по організації навчальної і самостійної роботи студентів. - Миколаїв-Одеса, 2002.

Науково-практичні аспекти організації навчальної і методичної роботи в університеті: Монографія / За ред. В.П. Шевченка. - Донецьк, 2004.

Основи наукових досліджень. Організація самостійної та наукової роботи студента: Навчальний посібник / Я.Я. Чорненький, Н.В. Чорненька, С.Б. Рибак. - Київ, 2006.

Пасмор Н.П. Бібліотечно-інформаційне забезпечення самостійної роботи студентів. - Київ, 2006.

Самостійна робота з навчально-технічною літературою: Методичні рекомендації для студентів / Уклад. М.І. Бондаренко. - Глухів, 2003.

Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. - Київ, 2006.

Черніков П.І. Організація самостійної роботи як засіб формування професійної компетентності майбутнього фахівця // Проблеми освіти: Науковий збірник / Кол. авт. - Київ, 2008. - Вип. 55.

### **1. Поняття самостійної роботи студентів.**

Не викликає заперечення теза про те, що сучасному суспільству необхідні фахівці здатні оперативно приймати нестандартні рішення, діяти творчо. Основним засобом формування цих рис є самостійна навчально-пізнавальна діяльність студентів.

Ефективне розгортання самостійної роботи, як і навчального процесу взагалі, значною мірою залежить від ставлення студентів до навчального предмета. Воно формується під впливом наступних чинників:

світоглядне значення предмета (наскільки він допомагає зрозуміти особливості розвитку суспільства, розібратися в історичних явищах);

пізнавальне значення предмета (наскільки він розширює кругозір, дає цікаві, потрібні знання);

суспільне значення предмета, його роль у науковому, суспільному, культурному та економічному житті країни;

практичне значення предмета (зв'язок з обраною професією, можливість оволодіння корисними вміннями та навичками);

легкість засвоєння даного предмета, до якого студент відчуває себе більш здібним;

належне викладання цього предмета.

З названих мотивів для студентів найбільш значимими є

мотиви практичні (зв'язок з професією, можливість отримати корисні вміння та навички) та пізнавальні.

Зрозуміло, що для студентів вже з початку навчання у вузі основною проблемою є пристосування до нових умов (адже методика викладання предметів у вузах значно відрізняється від шкільної). Окрім цього, змінюються методи навчання: у вузі значна увага приділяється самостійній роботі студентів з науковими монографіями, історичними джерелами, що передбачає вміння виділити з усього матеріалу головні ідеї і скласти власну думку з прочитаного. А оскільки йдеться не про механічну, суто репродуктивну, а про творчу роботу студентів, то це передбачає також формування у них проблемного мислення. Окрім того, для успішного оволодіння гуманітарними професіями у вищому навчальному закладі людина повинна мати яскраво виражений вербальний тип інтелекту. Гуманітаріям належить вирізнятися широтою пізнавальних інтересів, ерудованістю, багатим мовним запасом, вмінням правильно його використовувати, схильністю до абстрактного мислення.

Загалом, процес навчання історії у ВНЗ супроводжується і завершується різними формами контролю:

Форми навчання		Форми контролю	
Направлені переважно на теоретичну підготовку	Направлені переважно на практичну підготовку	Традиційні	Інноваційні
Лекція	Практичне заняття	Контрольна робота	Тестування
Семінар	Курсова робота	Індивідуальна співбесіда	Рейтинг
Лабораторна робота			Комплексний іспит зі

<\$C	<\$r Всі	сіда	
Екскурсія	види	<\$r	спеціал
<&	практи	Колоквіум	ьності
Самостійн	ки	<\$e	
а		Залік	
робота	\$	\$ Іспит	
позаау	Ділова гра	\$	
диторна		Захист	
Конфе		курсів	
ренція		ої	
<#		роботи	
Консульта			
ція		<\$r	
		Державні	
		іспити	
		<&	
		Захист	
		дипло	
		мної	
		роботи	

Усі ці форми навчальної діяльності тісно, прямо чи опосередковано, пов'язані з різноманітними формами самостійної роботи. Самостійну роботу ми розглядаємо як важливий фактор засвоєння навчального матеріалу, про що свідчать психолого-педагогічні дослідження. Метою самостійної роботи є формування самостійності студента, його вмінь, знань, навичок, що здійснюється опосередковано через зміст і методи всіх видів навчальних занять.

Самостійна навчально-пізнавальна діяльність студентів - це різноманітні види індивідуальної і колективної діяльності студентів, які здійснюються ними на навчальних заняттях або в позааудиторний час за завданнями викладача, під його методичним керівництвом, але без його безпосередньої участі. Самостійна робота студентів необхідна не тільки для оволодіння певною історичною дисципліною, але й для формування навичок



самостійної роботи взагалі, зокрема у навчальній, науковій, професійній діяльності, формування здатності брати на себе відповідальність самостійно вирішувати проблему, знаходити конструктивні рішення, вихід із кризової ситуації і т. ін.

Самостійна робота студентів є завершальним етапом розв'язання навчально-пізнавальних завдань, які розглядалися на лекціях, семінарах, практичних і лабораторних заняттях. Адже знання можна вважати надбанням студента тільки за умови, що він доклав для їх здобуття свої розумові і практичні зусилля.

Незалежно від спеціалізації і характеру роботи, будь-який фахівець-початківець повинен мати фундаментальні знання, володіти професійними вміннями і навичками, досвідом творчої і дослідницької діяльності з вирішення проблем, що виникають у процесі виконання конкретних завдань, спроможністю до соціально-оцінної діяльності. Дві останні складові освіти формуються саме в процесі самостійної роботи студентів.

Вища школа відрізняється від середньої спеціалізацією, але головним чином - методичними засадами навчальної роботи і ступенем самостійності навчання. Викладач лише організовує пізнавальну діяльність студентів. Студент сам здійснює пізнання. Самостійна робота вирішує завдання всіх видів навчання. Жодні знання, якщо вони не підкріплені самостійною діяльністю, не можуть стати справжнім надбанням людини. Крім того, самостійна робота має виховне значення: вона формує самостійність не тільки як сукупність вмінь та навичок, але й як рису характеру, яка відіграє суттєву роль у структурі особистості сучасного спеціаліста вищої кваліфікації.

«Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах» передбачено, що самостійна робота студентів має становити не менше  $1/3$  і не більше  $2/3$  загального обсягу часу, відведеного на вивчення конкретної історичної дисципліни. Таке співвідношення базується на великому дидактичному потенціалі цього виду навчальної діяльності студентів. Визначаючи місце окремих предметів у самостійній роботі кафедри, слід враховувати специфіку предмета. На виконання самостійної роботи в позааудиторний час відводиться 3-4 години на день, в т. ч. й у вихідні.

Самостійна робота студентів має систематично

контролюватися викладачем. Основою для самостійної роботи служить науково-теоретичний курс. Студенти комплексом отримують інструкції щодо її виконання, методичні вказівки, посібники, перелік необхідної літератури. Система керівництва індивідуальною самостійною роботою студентів-істориків охоплює: детальне продумування її планування, безпосереднє або опосередковане керівництво з боку викладача, систематичний контроль за поетапними і кінцевим результатами самостійної роботи студентів, оперативне доведення до відома студентів оцінки результатів їх самостійної роботи і внесення відповідних корективів до її організації.

## **2. Види самостійної роботи студентів**

Самостійну роботу студентів класифікують на види за різними критеріями.

1. З огляду на місце і час проведення, характер керівництва нею з боку викладача і спосіб здійснення контролю за її результатами виокремлюють:

- а) самостійну роботу студентів на аудиторних заняттях;
- б) позааудиторну самостійну роботу (самостійні заняття студентів);
- в) самостійну роботу студентів під контролем викладача (індивідуальні заняття з викладачем).

2. За рівнем обов'язковості виокремлюють (В.Буряк):

а) обов'язкову, що передбачена навчальними планами і робочими програмами. Це виконання традиційних індивідуальних завдань, написання і захист курсових та дипломних робіт, а також ті види завдань, які студенти самостійно виконують під час ознайомлювальної, навчальної, виробничої і переддипломної практик;

б) бажану - наукова й дослідницька робота студентів, що полягає у самостійному проведенні досліджень, збиранні наукової інформації, її аналізі; до цієї ж категорії належать аудиторні потокові та групові заняття, участь у роботі наукового студентського товариства (гуртки, конференції, підготовка доповідей, тез, статей);

в) добровільну - робота в позааудиторний час, участь у внутрішньокафедральних, міжкафедральних, міжфакультетських,

міжвузівських, всеукраїнських олімпіадах, конкурсах, вікторинах.

3. За видами діяльності виділяють:

а) навчально-пізнавальну (через мислення, аналіз, синтез тощо);

б) професійну (певні конкретні дії студента, що їх виконують спеціалісти на виробництві).

4. За рівнями мотивації виокремлюють:

а) самостійну роботу низького рівня (до самостійних дій студента спонукає викладач, допомагаючи йому практично і постійно контролюючи виконання);

б) самостійну роботу середнього рівня (до роботи хоча й спонукає викладач, але студент працює самостійно, контролюючи самого себе); самостійну роботу високого рівня (виконання завдання організовує і контролює сам студент).

Самостійна робота передбачає відтворювальні і творчі процеси в діяльності студента. З огляду на це виділяють три 240 її рівні: репродуктивний (тренувальний), реконструктивний, творчий (пошуковий).

У педагогіці вищої школи виокремлюють ще дві взаємопов'язані підсистеми в організації самостійної роботи студентів - систематичну самостійну роботу (розподілену за днями невеликими обсягами) і акордну (комплексну і тривалу за часом).

На сучасному етапі в організації самостійної роботи студентів-істориків цікавим є застосування випереджувальних завдань, тобто завдань, спрямованих на повне або часткове самостійне оволодіння історичним матеріалом до його вивчення за програмою, а також на підготовку до його засвоєння на занятті. Розрізняють такі їх види (І.Трубавіна, М. Фіцула):

а) за характером навчально-пізнавальної діяльності: репродуктивні (передбачають дії за готовим зразком); частково пошукові (вимагають дій за загальним орієнтиром, складеним напівсамостійно); творчі (студент діє у новій ситуації);

б) за часом виконання: короткочасні (розраховані на 1-2 дні); середні за тривалістю (виконуються протягом 2 днів - 2 тижнів); довготривалі (термін виконання - до 2 місяців);

в) за обсягом: дрібні (вимагають вивчення окремого

питання теми); середні (розгляд кількох взаємопов'язаних питань або невеликої теми); великі (охоплюють велику тему, розділ, курс);

г) за прийомами розумової діяльності: зорієнтовані на порівняння, аналогію, пояснення зв'язків між причиною та наслідками, доказ, узагальнення та конкретизацію тощо.

д) для індивідуальної і групової роботи. Випереджувальні завдання можна пропонувати до лекцій (завдання, спрямовані на самостійне ознайомлення з новим матеріалом за підручником, довідковою літературою); до семінарських занять (вивчення історичних джерел, складання плану диспуту, бесіди); до практичних занять (підготовка і проведення екскурсії, добір фактичного історичного матеріалу, складання програм тощо).

Самостійну роботу студента слід вибудовувати з огляду на її мету і завдання. В її структурі виокремлюють такі компоненти (О.Рогова, М.Фіцула): орієнтаційно-мотиваційний, інструктивно-настановчий, процесуальний, корекційний, контрольний - оцінювальний.

У ВНЗ існують різні види індивідуальної самостійної роботи - підготовка до лекцій, семінарів, лабораторних робіт, заліків, іспитів, написання рефератів, виконання завдань, курсових робіт, а на заключному етапі - виконання дипломної магістерської роботи.

Для забезпечення самостійної роботи викладачі повинні мати:

- ◆ методичні рекомендації для організації позааудиторної самостійної роботи студентів;

- 4 методичні розробки з усіх тем, курсів;

- ◆ розроблені контрольні запитання, типові завдання. Проте регламентоване планування самостійної роботи студента, чіткі рекомендації, наявність методичних розробок, сприяючи кращому засвоєнню матеріалу, можуть певною мірою знизити його творчу ініціативу. Щоб запобігти цьому, для активізації набутих знань використовуються й деякі інші шляхи в організації самостійної роботи, а саме: створення проблемних ситуацій як у практичній роботі, так і на лекціях, вихід з яких знаходять самі студенти; до практикуму вводяться елементи наукових досліджень у вигляді навчально-дослідницької роботи студентів.

Це стимулює та спрямовує розумову діяльність студентів. Самостійна робота сприяє:

- ◆ поглибленню і розширенню історичних знань;
- + пробудженню інтересу до пізнавальної діяльності;
- оволодінню прийомами процесу пізнання;
- розвитку пізнавальних здібностей.

Тому вона стає головним резервом підвищення ефективності підготовки фахівців.

Чим більше самостійності надається студенту, тим точніше треба визначити і довести до його відома той обсяг знань, який він повинен засвоїти з кожної теми навчального курсу. З цією метою визначається так звана база знань з даної теми чи розділу, що включає перелік основних понять і положень, якими повинен оволодіти студент, а також модель її засвоєння. Модель засвоєння бази знань теми - це перелік елементів цієї бази з визначенням рівня засвоєння кожного елемента. Виділяють три рівні засвоєння: репродуктивний, конструктивний, творчий. Базу знань теми можна поділити на три групи: 1) поняття та терміни; 2) теоретичні знання; 3) прикладні знання.

Модель засвоєння бази знань теми повинна точно визначати, які з перерахованих історичних понять, теоретичних і практичних історичних знань мають бути засвоєні на творчому, а які, відповідно, на репродуктивному чи конструктивному рівнях. Вона повинна також передбачати відповідні форми контролю.

### **3. Методика організації самостійної роботи.**

Робота зі студентами має в своєму розпорядженні кілька видів контролю. Причому тут простежується пряма залежність: чим більше місця і ролі відводиться самостійній роботі студентів, тим більш дієвим і різнобічним повинен бути контроль як основна форма, за допомогою якої викладачі можуть стежити за характером і успішністю роботи студентів, щоб належним чином коригувати і спрямовувати її.

Важливим компонентом організації самостійної роботи студентів, компонентом, що визначає вміння студентів вчитися, є самоконтроль. Як правило, під самоконтролем розуміється вміння критично ставитися до своїх вчинків, дій, регулювати свою поведінку і керувати нею. У навчальній діяльності

самоконтроль - це процес зіставлення досягнутих результатів із заданою програмою на певному етапі навчання.

Значення самоконтролю для розвитку навичок самостійної роботи з історичних дисциплін бачиться в наступному:

◆ у подвійному завданні студента з практичного оволодіння історичною дисципліною (засвоєння і контроль над успішністю засвоєння) виникає якісно інше емоційне і моральне ставлення, що сприятливо відбивається на загальній ефективності оволодіння історією;

Ф можливість самокорекції робить студента більш спокійним, його діяльність більш упевненою, адекватною.

Існують три важливі компоненти самоконтролю: мотиваційний, процесуальний і вольовий. Під мотиваційним компонентом ми розуміємо внутрішні спонукання, що виникають у результаті усвідомлення суперечності між наявними у студентів знаннями, вміннями і навичками та необхідністю оволодіння новими, більш об'ємними і якісно більш досконаліми. Процесуальний компонент містить у собі оволодіння системою базових знань і способів навчально-пізнавальної діяльності. В основі вольового компонента лежить готовність до здійснення вольового зусилля щодо подолання пізнавального утруднення і його здійснення в діяльності. Кожний з компонентів відіграє певну роль, і якщо немає в наявності одного з них, то і самоконтроль не може бути здійснений повною мірою.

У сучасній методиці навчання історії розрізняють 4 основні рівні самоконтролю (Н. Калашник, В. Вертегел).

Перший рівень формування практичних навичок і відповідно перший рівень формування самоконтролю характеризується наступними рисами:

студент, що припустився помилки, сам її не відчуває, самостійно на неї не реагує;

викладач виправляє помилку шляхом пояснення всієї програми дії або демонстрацією зразка;

4 виправлення помилки викладачем має негайний, аналітичний характер. У процесі виправлення студент ніби усвідомлює програму дії;

◆ самоконтроль як механізм звірення відсутній. Тому основне значення має ретельний, коригувальний і своєчасний контроль з

боку викладача, що підкріплює програму дії і реалізацією її студентом.

Другий рівень визначається тим, що:

- ◆студент, що припустився помилки, самостійно її не виправляє, але за вказівкою викладача робить це досить наближено до істини;

- ◆викладач виправляє помилку вказівкою на її зону; це служить ніби запуском самоконтролю;

- ◆виправлення помилки студентом має швидкий, цілісний характер;

- ◆самоконтроль цілком не сформований, хоча всі його компоненти відпрацьовані.

На третьому рівні зовнішній контроль поступається місцем самоконтролю, що на практиці трапляється дуже рідко. На цьому рівні:

- студент самостійно реагує на помилку, але із запізненням. Пауза скорочується при моторному або мимічному втручанні викладача;

- викладач фіксує тільки невиправлені в результаті самоконтролю помилки;

- ◆виправлення помилки студентом відбувається без зовнішнього впливу, самостійно, але з тимчасовим запізненням, тому що помилка усвідомлюється тільки в контексті всього речення або тексту.

Четвертий рівень характеризується тим, що:

- студент виправляє помилку в момент її виникнення, іноді не закінчуючи помилкову дію - відбувається поточне звірення;

- викладач фіксує тільки ті помилки, що не могли бути виправлені самим студентом через незнання історичного матеріалу;

- виправлення помилки студента - самостійне, поточне, миттєве (помилки часто мають характер застережень);

- ◆самоконтроль сформований, дія його автоматизована.

На закінчення зазначимо перелік умінь, необхідних викладачеві для здійснення організації самоконтролю студентів. Викладач повинен:

- правильно відібрати навчальний історичний матеріал, на якому здійснюється самоконтроль умінь, і співвіднести конкретні

завдання з особистістю конкретного студента;

вміти аналізувати діяльність студентів і вносити до неї відповідні корективи;

вміти визначати місце самоконтролю у загальній системі навчання;

4) вміти організовувати самоконтроль і взаємоконтроль студентів.

Загалом, не викликає сумніву той факт, що самостійна робота студентів є основною формою навчання, особливо у вищій школі, оскільки вона сприяє формуванню високої культури розумової праці. Питання лише у тому, як розвивати у студентів потребу в самостійній праці, як стимулювати індивідуальний творчий процес пізнання. Самостійна робота студентів поділяється на аудиторну і позааудиторну. І для того, щоб вона виправдала своє призначення, її слід розглядати як єдину комплексну систему засобів, що поєднує різні види аудиторної та позааудиторної роботи.

Запорукою активізації розумової діяльності студентів є використання різноманітних методів самостійної роботи: робота з навчальною історичною літературою, різноманітними посібниками, лабораторний практикум, участь у наукових дослідженнях тощо. Також слід використовувати різні форми підвищення активності і контролю самостійної роботи студента: письмові контрольні роботи, програмований контроль, захист практичної роботи, тестовий контроль тощо.

Таким чином, під ефективною самостійністю розуміється вміння без систематичного контролю, допомоги та стимулювання з боку викладача самостійно працювати на заняттях, вдома, в бібліотеці, вміння організовувати окремі форми роботи і всю навчальну діяльність в цілому. Самостійна робота студентів є обов'язковою складовою навчального процесу. Найбільш вагомим результатом цього виду діяльності є підвищення рівня історичних знань студентів, поліпшення їх професійної підготовки, вміння самостійно мислити та приймати рішення. Педагогічно доцільно організована самостійна робота студентів-істориків спонукає їх отримувати навчальну інформацію з різноманітних джерел (від підручника - до Інтернету), формує в них навички самостійного планування власного навчального процесу,



що забезпечує перехід до безперервної освіти (самоосвіти) після завершення навчання у вищому навчальному закладі, дає змогу максимально використати сильні якості особистості завдяки самостійному вибору часу та способів роботи.

Організація самостійної роботи студентів передбачає: забезпечення студентів методичними рекомендаціями з вивчення усіх історичних дисциплін; використання роздатково-вого матеріалу, у т. ч. текстів лекцій; створення відео-посібників; збільшення випуску вищим навчальним закладом навчально-методичних посібників; збільшення читальних залів, проведення індивідуальних консультацій студентів.

### **Завдання та запитання:**

Охарактеризуйте види самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів за різними критеріями.

Які підходи до класифікації випереджувальних завдань з історії Ви знаєте?

Визначте вимоги до викладача щодо організації оптимальної самостійної роботи студентів.

## **Лекція 10. ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА СТУДЕНТІВ**

### **План:**

1. Суть і значення самостійної роботи студентів.
2. Види самостійної роботи і педагогічне керівництво нею.
3. Методика організації самостійної роботи студентів ВНЗ.
4. Керівництво і контроль за самостійною роботою студентів під час вивчення курсів історичних дисциплін.
5. Значення індивідуальної роботи для навчально – виховного процесу.
6. Форми і методи організації індивідуальної роботи студентами під час вивчення історичних дисциплін.

### **Література:**

1. Алексєнко Т.А. Формування пізнавальної активності студента в умовах блокової організації навчання. – К., 1995.
2. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. – К.: Либідь, 1998.

3. Андронов В.М., Гопан Э.В. Формирование познавательной активности студентов в процессе их самостоятельной работы // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. – К., 1999.
4. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса (Методологические основы). – М.: Просвещение, 1982.
5. Бабанский Ю.К., Поташник М.М. Оптимизация педагогического процесса (В вопросах и ответах). – К.: Рад. шк., 1982.
6. Болюбаш Я.Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти: Навч. посіб. для слухачів закл. підвищ. кваліфікації системи вищої освіти. – К., 1997.
7. Базакуца В.А., Іванова Н.Н., Гнідаш Н.І. Модульна система навчання як ефективна форма стимулювання пізнавальної діяльності студентів // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. – К., 1992.
8. Белозерцева В.И., Гапоненко С.Д., Лемешевская Е.Т. Условия эффективного использования проблемного обучения // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. – К., 1992.
9. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика. – СПб., 2000.
10. Вайн В. О педагогике сотворчества (Проблемы развития познавательной активности студента) // Вестн. высш. шк. – 1991. – № 5.
11. Ващенко Г. Загальні методи навчання: Підруч. для педагогів. – К., 1997.
12. Виноградова А.А. Рубежный контроль и интенсификация самостоятельной работы студентов // Пути совершенствования учебного процесса в вузе. – Саратов, 1993.
13. Волович В. Болонский процесс и новая парадигма образования в Украине // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 4.
14. Григоренко В. Напрямок – творчість: У Президії АПН України // Освіта. – 2000.
15. Засорина Л.Н., Галицкий А.С. Педагогическая технология интенсивного обучения в вузе // Активные методы обучения и подготовки специалистов в вузе. – Л., 1990.
16. Зязюн І.А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти // Неперервна професійна освіта:

проблеми, пошуки, перспективи: Моногр. / За ред. І.А. Зязюна. – К.: Віпол, 2000.

17. Иванов М.В., Отюгов А.А. Стимулирование социальной активности студентов в процессе обучения // Активные методы обучения и качество подготовки специалистов в вузе. – Л., 1990.

18. Казаков В.А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение: (Учеб. пособ. для слушателей ФПК по дисциплине "Педагогика и психология высшей школы"). – К.: Вища шк., 1990.

19. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. – М.: Педагогика, 1990.

20. Карараев А.М., Зубарь Г.П. Формирование творческих навыков в процессе целевой подготовки студентов // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. – К., 1992.

21. Кириллова Г.Д. Пути совершенствования методов обучения // Процесс обучения: активность и интерес учащегося – основа эффективности и качества учебной работы. – Новгород, 1992.

22. Конфедератов И.Я. Методы совершенствования учебного процесса в высшей школе. – М.: Высш. шк., 1976.

23. Кузьмінський А.І. Педагогіка у запитаннях та відповідях. – К.: Знання, 2006.

24. Лернер И.Я. Процесс обучения и его закономерности. – М.: Знание, 1980.

25. Ляудис В.С. Обучение творчеству – новый этап развития современного образования // Теория и практика обучения научно-техническому творчеству. – М., 1992.

26. Маляренко Г.П. Дифференцированные индивидуальные задания – форма повышения эффективности самостоятельной работы студентов // Новые подходы к организации самостоятельной работы студентов по общественным наукам. – К., 1991.

27. Мишковська Т.Д. Формування дослідницько-педагогічних умінь студентів в умовах модульної організації процесу навчання. – Тернопіль, 1999. 28. Моляко В.О. Концепція виховання творчої особистості// Рад. шк. – 1991. – №5 – С. 47–51.

29. Оніщенко І. Гуманітарна освіта в контексті Болонського процесу// Вища шк. – 2004.

30. Онофрейчук Д.П. Система консультаций и повышение эффективности самостоятельной работы студентов // Новые подходы к организации самостоятельной работы студентов по общественным наукам. – Л.–К., 1991.

31. Организация самостоятельной работы студентов. – Х., 1983.

32. Освітні технології. Навч.-метод. посіб/ О.М.Пехота, А.З. Кіктенко, О.М.Любарский. – К., 2003.

33. Педагогика: Учеб. пособие / Под ред. П.И. Пидкасистого. – М., 1998.

34. Педагогічна майстерність: Підручник /За ред. І.Зязюна. – К.: Вища шк., 1997.

35. Поздняков В.А. Развитие мыслительных способностей студентов средствами технологий обучения. – Брянск, 2001.

36. Пометун О., Піроженко Л. Інтерактивні технології навчання: Теорія, практика, досвід . – К., 2002.

37. Попов Ю.В., Подлеснов В.Н., Садовников В.И., Кучеров В.Г., Андросюк Е.Р. Практические аспекты реализации многоуровневой системы образования в техническом университете: Организация и технологии обучения. – М., 1999.

38. Проскурина Н.Я. Познавательная деятельность – решающее условие формирования творческого потенциала студентов // Новые подходы к организации самостоятельной работы студентов по общественным наукам. – К., 1991.

39. Сиротенко Г.О. Шляхи оновлення освіти. Науково-методичний аспект. – Х., 2003.

40. Товажнянский Л.Л., Романовский А.Г., Бондаренко В.В. и др. Основы педагогики высшей школы: Уч. пособие.– Х.: НТУ «ХПИ», 2005.

41. Титорская Н.В. Дискуссия как метод развития творческого подхода к решению задачи // Теория и практика обучения научно-техническому творчеству. – М., 1992.

42. Урманский Р.Е., Иванов В.И. Комплексный подход к организации и управлению самостоятельной работы студентов (СРС) // Проблемы высшей школы. – 1991.

43. Ушакова Н. Новітні навчальні ресурси – передумова реалізації вимог Болонського процесу // Освіта України. – 2004. – № 91.

44. Фіцула М.М. Педагогіка. – К.: Академія, 2001.  
45. Ярмаченко М.Д. Основні педагогічні категорії // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 4.

### **1. Суть і значення самостійної роботи студентів**

Концепція модернізації сучасної української освіти передбачає підготовку кваліфікованих, компетентних фахівців на рівні світових стандартів, соціально й професійно мобільних, конкурентоспроможних на вітчизняному, європейському і світовому ринках праці. Як свідчить міжнародна практика, сучасний фахівець у будь-якій сфері діяльності ефективно реалізує свої професійні здібності лише за умов засвоєння ним загальнолюдських гуманітарних цінностей, що формувалися попередніми поколіннями протягом століть. Особливу роль у цьому відношенні мають дисципліни гуманітарного циклу, які в Уманському педагогічному університеті викладаються студентам усіх курсів, сприяють гуманізації педагогічної освіти, подоланню фахового мислення майбутніх педагогів.

Однією з провідних гуманітарних дисциплін в УДПУ курс “Історія України”, в якому висвітлюються основні етапи історичного шляху українського народу. Викладання цього курсу сприяє розвитку у студентської молоді почуття патріотизму, формує глибокі морально-етичні переконання, допомагає самостійно орієнтуватися в суспільно-політичному житті й оцінювати історичні події та явища, що відбуваються в Україні та за її межами.

Важлива роль в оволодінні студентами знаннями з курсу “Історії України” належить самостійній роботі, яка поступово стає однією з провідних форм навчання. Вона набула особливого значення після приєднання у 2004 р. вищих навчальних закладів нашої держави до Болонської конвенції, коли активно почалося впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Ця система, насамперед, базується на самостійній пізнавальній діяльності студентів, стимулює проблемний, дискусійний характер навчання, підвищує творчу активність студентів у процесі оволодіння професійними й загальноосвітніми знаннями. Поняття активізації, оптимізації та інтенсифікації всіх ланок навчально-виховного процесу стають

невід’ємними складовими сучасної дидактики.

Головна мета самостійної пізнавальної діяльності студентів – навчитися індивідуально здобувати, оновлювати, поповнювати знання, плідно використовувати їх під час навчання та в подальшій професійній діяльності.

Самостійна робота студентів базується на принципах розвиваючого навчання, відбувається без безпосередньої участі викладача, але під його керівництвом. У процесі самостійної роботи реалізується основна функція навчального процесу – одержання студентом максимального обсягу знань, їх закріплення і перетворення у стійкі вміння і навички.

Завдяки самостійній роботі студенти набувають також здатність:

більш чітко й усвідомлено проявляти мотивацію й цілеспрямованість та набутті знань;

виховувати в собі само організованість, самоконтроль та інші особистісні якості;

заповнювати „інформаційний вакуум необхідним науковими знаннями

позбавитися від так званого “явища вторинної неграмотності”, зокрема, невміння осмислено читати, аналізувати отриману інформацію, робити власні висновки;

формувати мовну компетентність;

набувати навичок самостійної роботи для майбутньої професійної діяльності: брати на себе відповідальність, самостійно вирішувати проблеми, знаходити конструктивні рішення, виходити з кризових ситуацій.

Головною умовою успішного виконання самостійної роботи є ретельне планування і контроль з боку викладачів, тому що плідність самостійної роботи студентів – це, насамперед, результат постійної взаємодії студента й педагога-керівника. Саме тому пріоритетна мета викладача – не просто ретранслювати знання, а й стимулювати дослідницьку і пізнавальну активність студентів. Самостійна робота буде більш ефективною, якщо в ній братиме участь група студентів. Групова робота підсилює мотивацію та інтелектуальну активність, підвищує ефективність пізнавальної діяльності студентів завдяки взаємному контролю, посилює позитивну конкуренцію. Групову

форму самостійної роботи доцільно практикувати під час аудиторних занять – семінарів, колоквиумів, оперативних опитувань, співбесід.

Таким чином, кредитно-модульна система виключає наявність готових відповідей, надає перевагу різноманітним формам самостійної роботи, які унеможливають механічне заучування студентами фактичного матеріалу або поверхове знайомство з історичними подіями і процесами. Для отримання позитивної оцінки студент повинен не просто продемонструвати володіння певним обсягом знань, а й уміти розв'язувати наукові проблеми, аналізувати і систематизувати їх, знаходити оригінальні рішення на підставі самостійно здобутої інформації, формулювати і відстоювати власну точку зору.

У сучасній вищій школі по-різному трактують суть самостійної роботи студентів, по-різному її визначають. П.І.Підкасистий, наприклад, розглядає самостійну роботу як "засіб організації та виконання учнями визначеної пізнавальної діяльності". Таке розуміння дозволяє розділити самостійну роботу студентів на аудиторну і поза аудиторну.

Під час аудиторних занять студенти слухають лекцію, ведуть запис її, виконують практичні та лабораторні роботи, беруть участь у дискусіях або просто в обговоренні питань під час семінарського заняття під керівництвом викладача та ін. Позааудиторна робота менш регламентована, ніж аудиторна, внаслідок чого її організація, керівництво і контроль пов'язані з рядом певних труднощів. Через це головна увага у цій темі буде звернута на поза аудиторну роботу студентів, хоч ряд питань, звичайно, є загальним для усіх її видів /проблеми організації та управління самостійною роботою студентів на лекціях і семінарських заняттях будуть окремо висвітлені у відповідних розділах цього навчального видання.

Високо оцінюючи самостійну роботу у навчанні, Я. А.Каменський проголошував: "...Альфою та омегою нашої дидактики нехай буде: пошук та відкриття способу, при якому б вчителі менше навчали, а учні більше б вчилися".

Самостійна робота здебільшого виступає ледь не єдиним способом формування самостійності в набутті знань. Гегель писав: щоб навчитися плавати, треба увійти у воду. Те саме

спостерігається і у формуванні самостійності як риси особистості. Праві ті, хто стверджує, що цього навчитися неможливо. Самостійність у здобутті знань проявляється лише завдяки власній діяльності з появою внутрішньої потреби в знаннях, пізнавальних інтересів, захопленості. У цьому розумінні самостійності насправді неможливо навчитися. Таку самостійність можна лише виховувати у процесі виховання.

Самостійність у здобутті знань передбачає оволодіння складними вміннями і навичками бачити смисл та мету роботи, організацію власної самоосвіти, вміння по-новому підходити до вирішуваних питань, пізнавальну і розумову активність і самостійність, здатність до творчості. Досвід переконує, що далеко не усі студенти проявляють свідомість і волю при організації власної самостійної роботи. У цій галузі існують ще значні недоліки. Самостійна робота студентів у деяких випадках погано організована, особливо на вечірніх та заочних відділеннях.

## **2. Види самостійних робіт і педагогічне керівництво ними. Труднощі їх організації**

Головним документом, що регламентує аудиторну і поза аудиторну роботу студентів вузів є навчальний план з кожної спеціальності. Традиційно у більшості вузів, визначаючи бюджет навчального часу студентів, виходять з співвідношення 6:4, що передбачає 6 год щоденних аудиторних занять і 3-4 год позааудиторних, 6 год обов'язкових аудиторних занять для студентів з допущенням деякого скорочення цього часу тільки на старших курсах були остаточно закріплені рядом постанов у першій половині 30-х рр. /1932-1936/. Підкреслимо, що вказавши співвідношення 6:4 регламентованих і нерегламентованих навчальних занять студентів у їх реальному житті характеризуються великими перепадами. Ось дані хронокарти ЛП.Шевцової по Чернівецькому університету: амплітуда коливань часу, яке практично використовується на регламентовані заняття на історичному і філологічному факультетах, коливається від 8 год до 1 год 30 хв і навіть до 50 хв. на день. Це лише підтверджує реально існуючі труднощі в організації систематичної самостійної роботи студентів. Вони



визначаються різноманітними факторами: перевантаженістю міського транспорту, значною віддаленістю студентських гуртожитків від навчальних корпусів вузів, нестачею навчальної та навчально-методичної літератури для студентів, відсутністю або недостатньою кількістю читальних кімнат для самостійної роботи у гуртожитках, браком місць у читальних залах студентських бібліотек, не сформованістю вмінь та навичок самостійної роботи у деяких студентів, або відсутністю у них бажання систематично працювати, не сформованістю пізнавальних інтересів у їх частини, перевантаженістю студентів обов'язковими аудиторними заняттями і обмеженістю вільного часу для індивідуальних самостійних робіт тощо.

Закономірності: нерідко читальні зали порожні. Протягом семестру і перевантажені напередодні і під час складання заліків іспитів. Як ліквідувати вказані недоліки? Як забезпечити систематичну самостійну роботу студентів.

У пошуках відповіді на ці запитання у кінці 80-х років було рекомендовано "зменшити навантаження студентів обов'язковими аудиторними заняттями, вдосконалювати" організацію самостійної роботи, забезпечивши методичну допомогу і контроль з боку викладачів". Пропонувалося, зокрема, на противагу масовій, валовій освіті рішуче перейти "до посилення індивідуального підходу, розвитку творчих здібностей майбутніх спеціалістів, спираючись на їх самостійну роботу, активні форми і методи навчання", всебічно розвішати змагання студентів у оволодінні знаннями".

Однак зазначені та їм подібні заклики виявилися декларативними і насправді ніяк не втілювалися у життя, не впливали на підвищення якості педагогічного управління самостійною роботою студентів. У цьому розумінні важливий насамперед передовий досвід вузів по залученню студентів до різноманітних форм організації їх самостійної роботи. А саме цього і не вистачало. До основних слід віднести роботу над підручниками, навчальними посібниками, першоджерелами на лекціях, семінарах і в поза аудиторний час контактування, реферування, складання тез; над конспектом лекцій перед ними і після них; над, документами, у лабораторіях, на практичних заняттях; розв'язання задач, виконання вправ, самостійні

спостереження, написання творів та переказів, підготовка доповідей наукових повідомлень, переклад спеціальної літератури, різного роду індивідуальних завдань, курсових та дипломних робіт, залучення студентів усіх курсів До активної науково-дослідної роботи різної складності тощо.

Усі види самостійних робіт студентів можна розділити на роботи репродуктивного типу, творчі і комбіновані тобто такі, що включають елементи творчості і репродукції. До речі, зауважимо, що нині відсутня єдина загальноприйнята класифікація самостійних робіт студентів.

Деякі педагоги вищої школи пропонують - з метою організації управління поза аудиторною самостійною роботою студентів - виділяти дві взаємопов'язані підсистеми - систематичну і акордну самостійну працю. При цьому під систематичною працею розуміють працю, розподілену по днях невеликими порціями, а під акордною - компактно і довготривалу за часом. Поділ поза аудиторної самостійної роботи студентів на систематичну повсякденну і акордну досить точно відображає ритм роботи вищої школи і може стати певною основою для її планування, організації й управління нею. Такий розподіл доцільно розглянути у нерозривній єдності з типами репродуктивного, творчого і комбінованого варіантів самостійних робіт студентів. У Дніпропетровському університеті, наприклад, існує досвід кількісного нагромадження навичок самостійної роботи до певного рівня, на базі якого виникає необхідність в акордній праці. Останній переслідує нову мету - перетворення цих навичок у нову якісну структуру /підготовка виступу, доповіді на науковій студентській конференції і та ш. Після цього набуття окремих навичок продовжується до якісно нового етапу узагальнення і т.п. Для цілеспрямованого і оптимального управління процесуальною стороною пізнавальної діяльності студентів розроблені технологічні карги для різних видів самостійних робіт, зокрема:

1 / пронесу складання тез,

2 / складання бібліографічних карток за книгою, 3/  
складання карток за статтею, 4/ складання виписок, 5/ роботи з книгою, 6/ читання наукової літератури, 7/ процесу

конспектування першоджерел, 8/ роботи з періодичною пресою, 9/ процесу реферування,

10/ підготовки доповідей, повідомлень, виступів, 11/ виконання курсової роботи, 12/ виконання дипломної роботи.

Технологічні карти відіграють найрізноманітніші ролі для студентів з різною підготовкою. Недостатньо підготовлений студент використовує їх як програму дій для виконання завдань, тоді як для студента, котрій має певний запас знань, технологічна карта виконує функцію лише пам'ятки.

На думку дніпропетровських педагогів, чітка організація систематичної і акордної праці студентів залежить передусім від розкладу занять. Він не повинен бути хаотичним. З огляду на це пропонується ввести у розклад "важкі" та "легкі" дні тижня, тобто дні практичних і лабораторних /семінарських/ занять і дні лекційні.

У Московському фізико-технологічному інституті кожен студент отримує графік завдань на семестр. Це забезпечує організацію систематичної самостійної роботи студентів протягом семестру. Студент зобов'язаний дотримуватися графіка і систематично звітувати перед викладачем про його виконання. Аналогічний досвід існує у Московському енергетичному інституті ІМЕН, Для прикладу наведемо графік і завдання з фізики на I семестр/див.

Нині виконується значна робота щодо створення комплексної системи забезпечення якості підготовки спеціалістів.

Позитивний досвід створення відповідного методичного забезпечення існує, наприклад, у Київському політехнічному інституті. У Київському університеті розробляються принципи модульної і рейтингової систем навчання та контролю. У Санкт-Петербурзькому університеті підготовлена монографія Смирнової "Пути формирования модели специалиста с высшим образованием". І все ж проблема оптимального управління систематичною самостійною роботою студентів протягом усіх років навчання у вузі, ліквідації їх перевантаження лишається дуже гострою. Відчувається, що кардинальні заходи ще не знайдені й не реалізовані. Акад. М.М.Семенов вважає: єдиний вихід із становища, що склалося - скорочення обов'язкових лекцій та інших занять з таким розрахунком, щоб загальноосвітні

предмети повністю закінчилися у п'ятому семестрі /ПІ курс/, а надалі магістральним шляхом отримання вищої освіти стала НЦРС. Через своє окреме дослідження студент повинен піднятися до загальних проблем науково-технічного прогресу. Такий шлях автор називає шляхом пізнання загального через часткове. Але для впровадження цієї пропозиції необхідна докорінна зміна діючих навчальних планів вузу.

Деякі загальні висновки

1. У сучасних умовах слід значно збільшити обсяг консультативної роботи викладачів, особливо доцентів і професорів, розглядаючи її як важливу складову частину їх викладацького навантаження. Нині така робота виконується, але її неможливо вважати достатньою.

2. Відомо, що у вузах США існують спеціальні посади академічних консультантів. Доцільно ретельніше вивчити досвід їх роботи у порівнянні з тим, що нам відомо у теперішній час про їх функції і конкретний зміст роботи.

3. Найретельнішим способом слід узагальнити позитивний досвід передових вузів, професорів і доцентів щодо посилення регулювання методологічної ролі лекцій у організації самостійної роботи студентів.

4. Розвиваючи далі істинно гуманістичну спрямованість роботи вищої школи, слід продовжувати посилювати дружнє, доброзичливе, дбайливе ставлення викладачів до студентів, активно створюючи умови, за яких студенти найкращим чином усвідомлять необхідність самоосвіти, самостійної роботи.

5. Чинні навчальні плани вузів все ще недостатньо предметно управляють самостійною роботою студентів. Далеко ще від оптимального скорочення числа дисциплін, що вивчаються, зменшення обсягу обов'язкових аудиторних занять - беручи до уваги встановлену верхню межу, раціонального планування і контролю за самостійною роботою студентів,

### **3. Методика організації самостійної роботи студентів у ВНЗ**

Організація навчального процесу в сучасному університеті базується на принципах достатності наукового, пізнавального,

інформаційного, методичного забезпечення, що здатне забезпечити основу для самостійного творчого опанування і осмислення знань та прояву творчої і дослідницької ініціативи. Тому законодавчими документами сьогодні воно визначене в таких межах: бакалавр - не більше 30 год. на тиждень; спеціаліст – 24 год. на тиждень; магістр – 18 год. на тиждень. У другій половині дня зі студентами проводяться індивідуальні заняття згідно з розкладом, консультації, контроль за самостійною роботою тощо.

Значна увага приділяється організації, проведенню самостійної роботи та контролю за нею. Традиційно використовуються такі форми організації та проведення самостійної роботи студентів: семестрові завдання для самостійної та індивідуальної роботи; консультації, індивідуальні заняття, колоквиуми, графічно-розрахункові та контрольні роботи, складання позаурочного читання з іноземної мови. Крім того, в навчальних планах спеціальностей все чіткіше реалізується тенденція до скорочення аудиторних годин та збільшення кількості годин, які відводяться на самостійну роботу студента (50-60% навчального часу). Традиційно вважається, що студент в цей час повинен самостійно опрацьовувати конспекти лекцій, літературу до тем, що виносяться на практичні і семінарські заняття, самостійно складати конспекти з тем, які виносяться на самостійне вивчення, виконувати реферати тощо. Останнім часом форми такої роботи урізноманітнилися пошуком інформації в системі Інтернет, виконанням найпростіших завдань на комп'ютерній техніці. Однак, в усіх випадках ми маємо справу з виключно інформаційно-пошуковими формами роботи, суть яких зводиться до чисто технічної роботи, а факт існування звіту визнається як фактор успішного засвоєння опрацьованого матеріалу. Такі завдання не вимагають навіть глибокої систематизації, не те, що творчого осмислення, конструювання, моделювання. Дані форми роботи практично не оцінюються, бо передбачається врахування їх результатів у оцінці знань, здобутих студентом під час їх виконання. Проте, відомо, що ефективність такого роду самостійної роботи є надто низькою і ретельно виконує її лише частина, як правило, встигаючих студентів.

Творча (евристична), наближена до наукового осмислення і узагальнення робота можлива лише як результат організації самостійного навчання з обов'язковою присутністю в ній ціле покладання та його досягнення за допомогою ефективних технологічних схем самоосвіти. Крім того, така робота повинна бути індивідуалізованою з врахуванням рівня творчих можливостей студента, його навчальних здобутків, інтересів, навчальної активності тощо.

Основним засобом вивчення студентами "Історії України" є самостійна робота, що здійснюється згідно з навчальними планами й програмою її метою є засвоєння студентами курсу відповідно до особистих здібностей кожного та набуття навичок пошуку нових знань.

За часом самостійна робота студентів (СРС) поділяється на аудиторну й позааудиторну; за формами - на обов'язкову (передбачену навчальним планом), вибірккову (наукова й дослідницька робота) та добровільну (участь в олімпіадах, вікторинах, конкурсах). Складовими СРС є самостійна робота під час лекцій, підготовка до семінарів, вивчення тем, що винесені на самостійне опрацювання, написання рефератів, есе, наукової роботи, самостійні наукові дослідження тощо. Контроль за якістю СРС здійснюється на семінарських, індивідуально-консультативних заняттях та екзамені. Форми контролю СРС, що застосовуються при вивченні "Історії України", передбачають усне опитування, співбесіди, тестування, модульні контрольні роботи, індивідуальні пошукові завдання, реферативні виступи тощо.

Ефективність СРС залежить від наполегливості студента у вивченні дисципліни, послідовності й систематичності занять та здійсненні самоконтролю. Останній надає студенту можливість самостійно оцінювати власні досягнення й підвищувати рівень знань.

Методологічною основою самостійної навчальної діяльності студентів є лекція, успішність якої залежить не тільки від мистецтва лектора, а й від уміння студента сприймати її. Завдання студента - уважно слухати викладача, який націлює на концептуально-проблемне бачення головних проблем теми,

активно й творчо усвідомлювати отриману інформацію та записувати основний її зміст. Конспект лекцій акумулює необхідний навчальний матеріал і служить в подальшому базою для самостійної роботи студента та економить час на повторення перед екзаменом.

Крім того в курсі "Історія України" є проблеми, які авторами висвітлюються з різних, навіть протилежних точок зору. Ці питання розглядаються викладачем на лекції і якщо студент не буде вести записів, то скоріше за все він швидко забуде пояснення лектора.

Добре засвоєння студентом змісту лекції означає, що він чітко знає основні проблеми теми, уміє виділити в ній головні положення, розуміє її місце у даному курсі, уявляє можливість практичного застосування набутих знань.

Послідовність навчального процесу виражається в тому, що лекція є першою його ступінню, за якою йде самостійна робота студента, консультація викладача і завершує вивчення проблем, поставлених в лекції, семінарське заняття.

Важливою формою самостійної є опрацювання студентами навчальної й наукової літератури. Для першокурсників передусім необхідно оволодіти методикою роботи з інформаційними джерелами - обізнаністю у способах їх знаходження й добірки, продуктивною організацією процесу читання, вмінням користуватися довідковою літературою тощо.

Ефективність роботи студента з літературою значною мірою залежить від його навичок організації процесу читання. Неприпустимо механічне читання без осмислення змісту. Розібратися у прочитаному - значить продумати і зрозуміти основні визначення автора, його аргументацію, логічний зв'язок між головними думками, важливість окремих висновків і узагальнень для формування власних поглядів.

Наступною умовою успішного опрацювання інформаційного джерела є вміння студента викласти у тезовій формі його основний зміст. У цілому конспектування - це школа розвитку логічного мислення, адже воно спонукає глибше вникати в суть положень, що викладаються автором та їх аргументацію, сприяє більш чіткому усвідомленню прочитаного, виробленню навичок

формулювання своєї думки, підвищує культуру та навички письмової мови. У залежності від характеру інформаційного джерела, ступеня його складності, досвідченості студента та поставленого завдання (вивчення усього твору, або якої-небудь однієї проблеми, підготовки матеріалу до виступу на семінарі, нотатки для доповіді чи реферату) записи носять характер плану, тез, виписок, конспекту.

Конспектування потребує від студента певних навичок. Необхідно знати, що існують декілька форм запису: 1) запис за авторським текстом (текстуальний конспект), коли відповідь на питання дається словами автора або цитатами, логічно пов'язаними між собою; 2) вільний конспект - викладення думок автора своїми словами; 3) комбінований конспект - поєднання текстуального й вільного записів. Оптимальним є варіант, коли добре продуманий запис підкріплюється цитатами із визначень й висновків автора твору.

Поглиблення й закріплення знань, одержаних студентами під час лекцій та в процесі самостійної роботи відбувається на семінарських заняттях. Саме семінарське заняття є тією творчою лабораторією, де всебічно активізується та інтенсифікується мислення студента, формуються навички аналізу й культура полеміки. Семінар забезпечує необхідний оперативний зв'язок між викладачем і студентом при закріпленні програмного матеріалу, розвиває самостійність у студентів при оцінюванні окремих науково-історичних проблем, стимулює загальний інтелектуальний потенціал, підвищує відповідальність за результати своєї праці.

Готуючись до семінару, студент насамперед повинен ознайомитись з планом заняття, списком інформаційних джерел, перечитати лекційні записи й відповідний розділ підручника. Крім джерел, визначених програмою курсу, студентам рекомендується ознайомитися з публікаціями у фахових журналах, науково-популярній літературі й т.п., що допоможе зорієнтуватись у широкому колі поглядів, думок, позицій. Підсумком підготовки до семінару має бути розширений план виступу, який повинен містити тези (основні положення) по кожному з питань заняття. Готуватися до виступу слід з таким



розрахунком, щоб викласти зміст одного питання за 7 - 10 хвилин.

В умовах рейтингової системи оцінювання знань студентів, головним об'єктом стають їх уміння, навички та результати творчої діяльності упродовж вивчення теми, а критеріями оцінки - ступінь оволодіння різними формами роботи.

У процесі вивчення дисципліни "Історія України" студенти мають опанувати уміннями: аналізувати, узагальнювати, систематизувати, порівнювати й пояснювати історичні факти на основі альтернативних поглядів на проблеми, спираючись на здобуті знання;

- оцінювати події та діяльність людей в історичному процесі, внутрішні мотиви їх дій з позиції загальнолюдських цінностей;

- аргументовано обстоювати власні погляди на ту чи іншу проблему, толерантно ставитися до протилежних думок, критично сприймати тенденційну інформацію;

- самостійно добувати знання, використовуючи різні джерела - документи, науково-популярну літературу, періодичну пресу тощо, володіти понятійним апаратом, правильно вживати й тлумачити історичну термінологію.

- складати конспект, тези, готувати реферат, доповідь, складати список літератури з теми, брати участь у дискусії, конференції, давати усний відгук на відповідь однокурсника, поважаючи його право на власну точку зору.

Організація самостійної роботи передбачає системність і послідовність засвоєння матеріалу дисципліни. Тому на початку вивчення дисципліни до відома студентів доводиться графік проведення поточного й модульного контролю знань.

Індивідуальні особливості кожного студента, рівень його знань і здібностей та необхідна методична допомога щодо оволодіння технологіями засвоєння навчального матеріалу викладач визначає під час проведення консультацій, де він обумовлює напрямки самостійної діяльності студента.

Метою навчально-методичного посібника є надання допомоги студентам в організації самостійної роботи та підвищенні її ефективності. Він містить методичні поради до кожної теми курсу, запитання і завдання для самооцінки знань,

завдання для тематичного контролю, індивідуальні завдання, контролю Домінуючим у посібнику є принцип вибірковості, спрямований на створення ситуації успіху - студент має змогу самостійно вибрати посильні завдання з будь-якого рівня і об'єктивно оцінювати власні досягнення.

#### **4. Керівництво і контроль за самостійною роботою студентів під час вивчення курсів історичних дисциплін.**

Самостійна робота студентів буде ефективною лише за умов її кваліфікованого керівництва та реалізації в освітньому процесі як цілісної системи, що охоплює всі етапи навчання у вищих навчальних закладах.

Головною метою так званої „керівної тактики” є створення прийнятних психолого-дидактичних умов для розвитку інтелектуальної ініціативи, самостійного наукового мислення та відповідальності студентів під час будь-якої навчальної діяльності як в аудиторії, так і поза нею; формування у них навичок самоорганізації та самовиховання з тим, щоб і в подальшій професійній діяльності вони були спроможні постійно підвищувати власну кваліфікацію.

Домінуючим принципом керівництва самостійною роботою є така індивідуальна робота всіх студентів, при якій вони переходять від формального і досить пасивного виконання ними навчального навантаження до пізнавальної активності з формуванням особистої думки під час вирішення проблемних і творчих питань.

Пріоритетна роль в організації самостійної роботи студентів належить викладачеві. Педагогічний компонент – це та частина викладання, яка є найбільш значущою у підготовці майбутніх фахівців. Саме педагоги створюють атмосферу підвищеного психологічного комфорту, що, в свою чергу, позитивно впливає на процес освоєння знань.

Сучасний викладач не може виконувати лише звужені функції, тобто зводити їх виключно до пояснення нового матеріалу та оцінки виступів студентів. Початковим етапом викладацької діяльності є намагання зацікавити студентів власною дисципліною. Необхідно завжди пам'ятати, що історія дуже емоційна наука, яка не просто вивчає події минулого, але

охоплює героїчні, драматичні, навіть трагічні сторінки розвитку людства, і підкреслити це, яскраво продемонструвати студентам все розмаїття історичного знання повинен саме викладач. Тільки від його вміння образно, емоційно і разом з тим, науково й аргументовано подати фактичний матеріал безпосередньо залежить увага і любов студента до навчального предмета. Але досягти подібного результату неможливо, якщо викладач-історик не є особистістю, інтелектуалом, цінителем літератури, музики, живопису, людиною енциклопедичних знань з ораторськими здібностями, власним поглядом на речі, оригінальним мисленням, тонким почуттям гумору, тактичною і делікатною.

Домінуючим напрямком діяльності викладача повинно стати встановлення відносин міцного співробітництва між ним і студентами – основи високої результативності в отриманні знань, умінь і навичок. Співучасть викладача в пізнавальній діяльності студентів, спільне планування самостійної роботи з урахуванням найдрібніших її нюансів неодмінно сприятимуть підвищенню якості навчання. Справжній педагог-професіонал повинен чітко усвідомлювати, що має працювати не з абстрактною аудиторією слухачів, а з кожною конкретною особистістю, враховуючи її сильні й слабкі сторони, індивідуальні здібності та схильності з метою побачити і розвинути найкращі якості своїх вихованців.

Одним з перших кроків на шляху до керівництва самостійною роботою студентів є її чітке, раціональне планування, яке доцільно здійснювати окремо від офіційних навчальних планів і програм. Згідно з загальноприйнятими освітніми стандартами, на поза аудиторну роботу традиційно відводиться  $\frac{1}{2}$  навчального часу студента, проте подібний норматив не завжди відповідає реальним вимогам сучасної вищої школи. Через це саме викладач, у тісному співробітництві з кафедрою та деканатами, повинен скласти такий організаційний план, який би враховував найдрібніші нюанси індивідуальної роботи зі студентами, причому в контексті особливостей навчального процесу і загального обсягу навчального навантаження, що характерні для певного закладу вищої освіти.

План самостійної роботи повинен бути досить докладним і містити:

- перелік видів і форм самостійної роботи, що

практикуються протягом всього терміну вивчення дисципліни,

- кількість та обсяг завдань для самостійної роботи,
- строки їх виконання,
- кількість і час проведення відповідних контрольних заходів.

Під час розробки плану доцільно надати експертну оцінку складності завдань і термінів їх виконання, яка обґрунтована власним досвідом викладача. Тільки за таких умов можна уникнути формального ставлення студентів до самостійної діяльності та чітко регламентувати час, який витрачається на виконання кожного завдання. Такий підхід набуває особливого значення при роботі зі студентами, які погано встигають, а тому потребують до себе більш скрупульозної уваги з боку викладача. Саме тому, поряд із складанням загального плану самостійної роботи, бажано окремо розробляти відповідні плани для роботи зі слабкими студентами з більш м'якими вимогами щодо складності, обсягу й термінів виконання завдань.

Не менш важливою складовою процесу керівництва самостійною роботою у вузі є фактор стійкої мотивації, коли викладач переконливо обґрунтовує і практично підтверджує необхідність і корисність самоосвіти, створюючи у студентів психологічне підґрунтя для плідної, активної діяльності. Найсильнішою мотивацією слід вважати:

- підготовку до подальшої професійної кар'єри;
- практичну корисність роботи, що виконується (з одного боку, її результати можуть бути використані викладачем у навчальних курсах, у методичному посібнику або публікації, про що обов'язково повідомляють студента; з іншого боку, він сам може використати якісно виконане завдання з суспільно-політичного курсу, включивши його результати до кваліфікаційної чи дипломної роботи за спеціальністю (це може бути, наприклад, біографічний нарис, історична довідка про наукове відкриття або технічну інновацію тощо);
- участь студентів у творчій діяльності: в науково-дослідній та методичній роботі кафедри, в навчальних олімпіадах і конкурсах, науково-теоретичних конференціях;
- так звану „інтенсивну педагогіку – введення до навчального процесу активних методів, насамперед, ігрового тренінгу (зокрема, з використанням новітніх комп'ютерних

технологій, мультимедійних засобів – курсів на лазерних дисках, WEB-курсів, віртуальних бібліотек, Internet, дистанційного навчання), який базується на організаційно-дієвих іграх, що дозволяють всебічно дослідити проблему або окремих науковий об'єкт, виділити головні протиріччя, змоделювати можливу ситуацію, прийняти антикризове рішення;

- моральну зацікавленість у формі „суспільного визнання, тобто прагнення зайняти лідерську позицію в групі, на курсі, в навчальному закладі;

- „привабливість самостійної роботи, внесення своєрідного „меркантильного акценту: заохочування студентів-відмінників стипендіями, преміями, додатковими балами, оцінками - „автоматами за модульний контроль або іспит (але ж поряд з тим необхідно вводити й санкції за погане навчання, невчасно та неякісно виконані завдання);

- використання таких форм контролю, які створюють у студентському колективі атмосферу змагання (рейтинг, накопичувальні оцінки, тестування, нестандартні екзаменаційні процедури) і спонукають до самовдосконалення;

- особистість викладача, але лише в тому випадку, коли він є висококваліфікованим фахівцем, справжнім професіоналом, інтелектуально розвиненою, цікавою, творчою людиною.

Кінцевим результатом мотивованого роз'яснення студентам доцільності самостійної роботи в процесі навчання є чітке розуміння ними не того, що вони хочуть отримати, а як цього досягти, тобто орієнтованість не на процес, а на результат навчання – саме такий підхід є показником правильно сформульованої і втіленої на практиці викладачем мотивованої аргументації.

Введення Болонської системи та активізація у вищій школі самостійної роботи студентів потребує не лише відповідної реорганізації навчального процесу, а й модернізації всієї навчально-методичної документації, розробки нових дидактичних підходів для глибинного самостійного засвоєння наукового матеріалу. У зв'язку з цим збільшується та частина роботи викладачів, яка знаходить відображення в навчально-методичній діяльності. Її метою є створення цілісного комплексу методичного забезпечення навчального процесу, який відповідає

вимогам часу, враховує всі елементи модернізації сучасної вищої освіти і складається з таких елементів:

- ▲ текстів лекцій,
- ▲ навчальних посібників,
- ▲ методичних розробок з організації та проведення семінарських занять, колоквиумів, дистанційного навчання, загальних методичних посібників щодо організації самостійної роботи в цілому,
- ▲ банків завдань для самостійного виконання,
- ▲ банків моделюючих, „тренажерних, завдань (причому необхідні нові покоління подібних тренажерів),
- ▲ програм для самоконтролю,
- ▲ автоматизованих навчальних та контролюючих систем,
- ▲ інформаційних баз дисципліни або групи споріднених дисциплін.

Крім того, всі робочі програми з історичних дисциплін доцільно доповнювати окремими розділами, в яких би містилися методичні вказівки щодо виконання програмного навантаження, цілей, завдань, кінцевих результатів курсу, головних напрямків самостійної роботи.

Дуже важливо враховувати той факт, що багато студентів сьогодні мають персональні комп'ютери, тому традиційні методичні матеріали необхідно продублювати електронними версіями, тоді робота буде виконуватися в зручний для вихованців час, у звичному для них темпі, підвищиться їх спроможність самостійно отримувати знання, навички й уміння. Взагалі, сучасний вищий навчальний заклад повинен бути забезпечений відповідною матеріально-технічною базою – комп'ютерами, множиною технікою, комфортними методичними кабінетами для індивідуальних занять.

Особливої уваги потребує процес створення змістовного методичного підґрунтя для дистанційного навчання, яке докорінно відрізняється від традиційних навчально-методичних розробок. Різноманітні медіатехнології, відео- й аудіопрограми, посібники та довідкові матеріали на електронних носіях мають бути створені за єдиними принципами, для яких насамперед характерні інтерактивність, модульність, чітка структура та взаємозв'язок окремих елементів, насиченість практичними

прикладями та ілюстраціями, адаптованість завдань і прикладів, наявність елементів аналізу й оцінки ефективності, синтез змісту, взаємодоповнюваність різних елементів. Обов'язковою вимогою є те, що всі дистанційні навчальні програми повинні супроводжуватися детальними методичними поясненнями і рекомендаціями щодо самостійного виконання завдань.

Важливою складовою високо результативної самостійної роботи студентів є активні методи її контролю, який здійснюється виключно викладачем і повинен відповідати багатьом принципово важливим вимогам.

Традиційно у вищій школі практикуються наступні види контролю:

1. Попередній („вхідний) контроль знань і вмінь студентів, який проводиться на початку вивчення дисципліни. Як правило, він може бути у вигляді тесту або стислих питань й охоплювати широкий „хронологічний простір з метою перевірки загальної підготовки студентів (особливо першокурсників), рівень їх інтелектуального розвитку.

2. Поточний контроль дозволяє регулярно відслідковувати якість засвоєння фактичного, зокрема, лекційного, матеріалу і здійснюється переважно на семінарських заняттях у формі усних опитувань (це можуть бути або оперативні опитування, або “веєрні” експрес-опитування), доповідей (як індивідуальних, так і колективних), захисту реферату, результатів самостійного дослідження, теоретичних домашніх завдань, невеличких письмових робіт.

3. Проміжний контроль практикується по закінченні вивчення великого розділу курсу і в умовах Болонської системи здійснюється як модульний контроль, який може мати форму міні-іспиту, колоквиуму, комп'ютерного тестування, контрольної роботи.

4. Самоконтроль повинен проводитися особисто студентом під час підготовки до контрольних заходів протягом усього часу вивчення дисципліни. Причому в сучасних умовах самоконтроль доцільно здійснювати за допомогою комп'ютера з використанням спеціальних тестів чотирьох рівнів засвоєння, кожен з яких містить певну кількість питань з кожної теми. Подібне тестування може бути як індивідуальне, так і парне, здійснюється

у поза аудиторний час і має забезпечуватися відповідним методичним підґрунтям у вигляді навчально-контролюючих систем, які дозволять студентів самостійно контролювати рівень засвоєння матеріалу. Результати тесту спочатку оцінює комп'ютер, а потім студенти вибірково "захищають" (підтверджують) їх у бесіді з викладачем під час семінарського заняття та індивідуальної консультації.

5. Підсумковий контроль проводиться з метою оцінки результатів навчання на певному освітньому (кваліфікаційному) рівні або на окремих його завершених етапах і включає семестрові заліки та іспити. Студент вважається допущеним до семестрового контролю виключно за умов виконання всіх видів робіт, передбачених навчальним планом. Вищий навчальний заклад може встановлювати для студентів індивідуальні терміни складання заліків та екзаменів, а при використанні модульного контролю екзамену можуть не проводитися взагалі.

6. У деяких випадках доцільно практикувати контроль остаточних знань і вмінь через деякий час після закінчення вивчення дисципліни, з метою перевірки рівня та якості викладання навчального матеріалу і ступеня засвоєння студентами, шляхом проведення своєрідних фронтальних контрольних робіт в окремих студентських групах або в цілому на потоці.

Слід особливо підкреслити, що ступінь викладацького контролю безпосередньо залежить від рівня успішності студентів і максимально збільшується щодо тих студентів, які погано встигають. В останньому випадку слід частіше практикувати індивідуальні консультації, детальне роз'яснення механізмів вирішення того чи іншого завдання, аналізу зроблених помилок, а у разі необхідності – спільне вирішення окремої проблеми, проведення додаткових аудиторних занять згідно зі спеціально розробленими програмами.

Форми контролю за виконанням самостійної роботи студентів (опитування, самостійні та контрольні роботи, захист рефератів, колоквіум, залік, іспит тощо) також відрізняються різноманітністю, випробувані часом і успішно виправдовують своє призначення вже протягом тривалого періоду. Проте модернізація й удосконалення освітнього процесу вимагає



втілення новітніх досягнень сучасної методики. Одним з них слід вважати тестовий контроль, методичні переваги якого слід розглянути докладніше.

З погляду сучасних методистів, тестування допомагає більш чітко прослідкувати структуру знань студентів і на підставі цього переоцінити методичні підходи до вивчення дисципліни, індивідуалізувати процес навчання, активізувати самостійну роботу. Розв'язання тестових завдань дозволяє студентові самому перевіряти і контролювати рівень власної підготовки. Вважається, що тестовий контроль відрізняється найвищим ступенем об'єктивності, дозволяє чітко диференціювати студентів за рівнем їх знань і навичок, прогнозувати темпи й результативність навчального процесу, надає можливість підібрати індивідуальні завдання з урахуванням особливостей кожного студента. Дуже зручним є комп'ютерне тестування, яке чітко фіксує помилки і практично виключає можливість необ'єктивної оцінки результатів тесту. Окрім цього, студентові надається можливість удосконалити навички володіння сучасними інформаційними технологіями.

Як правило, тестування розраховане на декілька спроб, і якщо студент не отримав позитивного результату після першої спроби, він має право на повторний контроль, отримавши спочатку необхідні підказки, які роз'яснюють логіку завдання.

Поряд із традиційними контрольними формами, в сучасній вищій школі активно впроваджується більш прогресивна та виправдана в нових умовах організації навчального процесу рейтингова система контролю, яка спрямована на підвищення ритмічності самостійної роботи студентів протягом семестру, активізацію їх пізнавальної діяльності шляхом стимулювання творчої активності. І хоча рейтинг вимагає збільшення навантаження викладачів за рахунок додаткової роботи зі структурування змісту дисципліни, розробки завдань різного рівня складності тощо, він разом з тим дозволяє краще розкрити педагогічні можливості, втілити провідні ідеї щодо вдосконалення навчального процесу. Слід зауважити, що при реалізації рейтингових систем найбільш придатним та ефективним вважається саме тестування.

Взагалі, у будь-якому разі контроль за виконанням

самостійної роботи повинен відповідати загальним вимогам і, зокрема, має бути:

- нормованим, тобто кінцеву оцінку необхідно виводити з урахуванням усіх досягнень і недоліків самостійної роботи студента, його ініціативності, відповідальності, кількості виконаних і невиконаних завдань,

- знеособленим, незалежним від особистих якостей студента та ставлення до нього з боку викладача (іноді для досягнення об'єктивного результату оцінку знань може зробити сторонній викладач або комісія у складі кількох викладачів кафедри),

- регламентованим, а саме: таким, що чітко відповідає певним термінам виконання, порушення яких призводить до зниження залікового балу,

- індивідуальним, оскільки саме він дозволяє приділити максимальну увагу окремому студенту, ретельно виявити слабкі та сильні сторони його підготовки, надати необхідні консультації навчального, методичного і навіть психологічного характеру.

Важливим стимулюючим фактором у навчанні і сьогодні залишається оцінка роботи студентів. Проте підходи і погляди щодо неї зазнали деяких змін. Як і раніше, в сучасних вузах іноді використовується чотирибальна система оцінки, але із розповсюдженням Болонського процесу вона поступово змінюється на бальну.

Під час розробки шкали оцінки результатів самостійної роботи студентів потрібно окремо оцінювати кожне завдання, враховуючи рівень його складності, додавати додаткові бали за логічність мислення, аргументацію, аналіз історичних джерел, визначення і порівняння типових історичних фактів, висловлення власної точки зору щодо історичного явища, вміння провести паралель між минулим і сучасністю, здатність спрогнозувати можливий альтернативний розвиток історичних подій.

При цьому студенти обов'язково мають бути ознайомлені з головними критеріями оцінки їх знань, у тому числі з „пільговими” та „штрафними” балами, що стимулюватиме їх до підвищення результатів власної роботи.

## **5. Значення індивідуальної роботи для навчально -**

### виховного процесу

Оскільки методологія навчання, наукової та виховної робіт у ВНЗ в даний час полягає у переорієнтації цих видів робіт з суто лекційно-інформативної на індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану форму та, відповідно, такий самий принцип оцінювання знань студента, потрібні нові підходи до індивідуальної роботи студента.

Вирішення цих завдань в даний час неможливе без залучення великих масивів інформації, включно новітніх досягнень науки і техніки. Крім того, в сучасному підході до організації навчального процесу визначальне значення відіграє спосіб подачі (організації) навчальної інформації. Під цим розуміється не стільки традиційна методика викладання, а новітні методичні підходи до організації навчального процесу. В контексті традиційної інформаційно-довідкової лекції для індивідуальної роботи додаткових навчальних посібників відводилося до 30% навчального часу. В системі проблемно-евристичної лекції для цього відводиться до 50-60% часу індивідуальної роботи студента. Проте власне кількість часу не визначає ефективності такої роботи. Потрібна певна модель (визначена система) організації роботи від постановки задачі до самоперевірки ефективності її розв'язання.

З цією метою нами розроблена методологія та запропонований механізм створення інтерактивного методичного комплексу навчальної дисципліни (ІКМЗД), який згідно сучасних вимог подається студенту у електронному варіанті на дискеті, CD або, найкраще, у формі Інтернет-сторінки у віртуальній бібліотеці університету або ще краще, що є однозначним за доступністю, на сайті відповідної кафедри.

Віртуальний курс „Дисципліни” повинен бути написаний у HTML-форматі і розрахований для роботи в Internet Explorer чи Netscape Navigator. Завдяки цій програмі студент має можливість отримати весь пакет необхідної навчально-методичної літератури до курсу з доступом в окремому комп'ютерному класі, внутрішній комп'ютерній мережі університету, віртуальній бібліотеці університету або через систему Інтернет (веб-сайт УДПУ).

Структура та порядок створення ІМЗД: програма курсу;

лекційний курс; семінарські заняття; модулі перевірки знань; індивідуальні навчально-дослідні завдання; терміни, які повинен засвоїти студент у ході вивчення курсу; хрестоматія; рекомендована література; тести для самоконтролю; екзаменаційні питання; бібліотечні та Інтернет-ресурси тощо.

Виховна робота є важливим компонентом навчально-виховного процесу у ВНЗ. ВНЗ повинен мати “Концепцію виховної роботи”, в якій визначено теоретичні засади формування особистості студента – національно свідомого громадянина і майбутнього фахівця, ідеалом якого має бути гармонійно розвинена, високоосвічена, творча, юридично обізнана, соціально активна людина, яка наділена глибокою громадянською відповідальністю, високими духовними якостями, родинними і патріотичними почуттями, вихована в кращих українських традиціях і є носієм кращих надбань національної та світової культури, здатна до саморозвитку і самовдосконалення.

Аналіз результатів наукових досліджень свідчить про те, що сьогодні у системі цінностей студентської молоді відбуваються суттєві зрушення. У значній кількості студентів спостерігається негативне ставлення до навчальної, громадської та й будь-якої іншої суспільно-корисної діяльності. Такий стан зумовлений насамперед зниженням мотивації до такої діяльності у попередні роки та невисоким рейтингом більшості професій у їх суспільній ієрархії. Тому в виховна робота серед студентів в цілому повинна бути системною, наповненню пошуком нових підходів та форм і структурно об'єднана в систему цілеспрямованих заходів, яка подається у вигляді річного, семестрового та поточного плану виховної роботи на таких рівнях: ректорат - відділ виховної роботи та спеціальні структури за напрямками виховної роботи - деканати-кафедри - куратори академічних груп – всі викладачі та працівники університету.

Формою навчально-виховної роботи, яка дозволяє організувати безпосереднє вивчення історичних явищ і подій у музеях та історичних місцях і може ефективно використовуватися в організації самостійної роботи студентів може бути навчальна екскурсія

Метою екскурсій є пізнання історії, формування світогляду, виховання патріотизму.

Експерсії виконують важливі функції наочності, оскільки факти, висновки, узагальнення пов'язані з безпосереднім спостереженням студентами справжніх історичних об'єктів та експонатів – у цьому специфіка пізнавальної діяльності та емоційного сприйняття навчального матеріалу через експерсії. Таким чином, пізнання історичного минулого через сприйняття й осмислення пам'яток і речей минулих часів, а також дійсної сучасності – сутність навчальної експерсії.

Науково-педагогічні можливості навчальної експерсії полягають у тому, що вона дозволяє:

- активізувати пізнавальну діяльність,
- удосконалити розвиток мислення та уяви,
- стимулювати зацікавленість молоді історичним минулим свого народу,
- конкретизувати історичні поняття,
- залучити різноманітні джерела історичних знань,
- найкращим чином репродукувати історичні обставини та реконструювати минуле,
- встановити зв'язок між давнім і сучасним життям,
- розширити кругозір,
- підвищити культурний рівень студентів,
- сприяти патріотичному й естетичному вихованню молоді.

Експерсія вважається гнучкою формою занять, яка легко трансформується залежно від тематичного обсягу дисципліни, навчального навантаження, ступеня загальноосвітньої підготовки аудиторії. Проте традиційно методисти рекомендують дві головних форми експерсії.

1. Навчальні експерсії є обов'язковими для студентів, оскільки проводяться замість семінарського або лекційного заняття і присвячені окремій програмній темі з курсу історії, а тому потребують відповідної насиченої музейної експозиції.

2. Позанавчальні експерсії не входять до академічного навчального часу, є додатковими заняттями і можуть проводитися в невеличких краєзнавчих музеях, музеях навчальних закладів, залах бойової слави, біля історико-культурних пам'ятників, на місцях історичних подій.

Саме позанавчальні експерсії найзручніше використовувати для індивідуальної роботи студентів, проте і навчальні експерсії

прийнятні для її активного застосування.

Можна виділити наступні етапи індивідуальної роботи студентів під час екскурсійних занять:

- попередня бесіда викладача з теми, місця й мети екскурсії, яка передбачає обов'язкове опитування студентів відносно їх поінформованості щодо історії та експозиції музею;

- надання студентам спеціальних завдань (як індивідуальних, так і колективних), зокрема, самостійно здобути загальну інформацію стосовно екскурсійної теми, знайти й проаналізувати відповідні історичні джерела та уривки з художньої літератури, встановити головні віхи життя й діяльності історичних постатей, підготувати питання, що потребують особливого роз'яснення тощо;

- індивідуальна робота студентів під час екскурсії – це конспектування розповіді екскурсовода, формулювання риторичних запитань, виділення істотних сторін побаченого, зіставлення музейних речей з документальними описами, замальовки й фотографування експонатів;

- підсумкова (після екскурсійна) робота студентів передбачає оглядові доповіді, колективне обговорення на підставі питань чи завдань відповідно до теми екскурсії, письмові звіти, організацію міні виставок студентських фотографій і малюнків з коментарями та історичними довідками.

індивідуальна робота під час реалізації екскурсійного методу навчання може полягати й у проведенні екскурсій особисто студентами, що потребує серйозної підготовки й особливої допомоги та контролю з боку викладача. Слід виділити ключові умови, за якими проводиться подібна робота.

1. Кандидати на роль екскурсоводів повинні обиратися з категорії найбільш підготовлених, встигаючих студентів.

2. Екскурсійний матеріал має бути невеликий, присвячений конкретній історичній темі, стислий за хронологією та тематикою, оскільки проведення екскурсії по всій музейній експозиції студентам, як правило, не під силу.

3. Попереднє самостійне вивчення студентом - „екскурсоводом” відповідної літератури та джерел.

4. Перевірка викладачем рівня підготовки студента до самостійного проведення екскурсії шляхом індивідуальної

бесіди, консультацій, різного роду опитувань.

Навчальні екскурсії не повинні обмежуватися лише накопиченням у студентів наочних уявлень. Їх кінцева мета – розкриття сутності історичного явища, його закономірностей, освоєння складних питань, а тому потрібно пов'язати різноманітні експонати з яскравою розповіддю про епоху, людей, їх настрої, смаки, звичаї, і цьому значною мірою сприяє самостійна підготовка студентів.

Отже змістовими компонентами виховної роботи є: національно-патріотичне виховання як чільний компонент формування громадянської позиції, відповідальності за Батьківщину, майбутнє її народу; моральне виховання студентів, спрямоване на прищеплення і розвиток моральних почуттів, переконань і потреби поводити себе згідно з моральними нормами, що діють в суспільстві; художньо-естетичне виховання (художньо-творчий розвиток особистості); валеологічне виховання, спрямоване на формування у студентів внутрішньої потреби у веденні здорового способу життя; сімейно-родинне виховання, покликане сприяти вихованню фізичної і морально-здорової особистості і передбачає пропагування цінностей та важливості традицій родинного вогнища; екологічне виховання, спрямоване на розвиток у них екологічної культури, виховання почуття відповідальності за стан навколишнього середовища; виховна робота за місцем проживання студентів.

## **6. Форми і методи організації індивідуальної роботи студентами під час вивчення історичних дисциплін**

Як відомо в даний час методологією процесу навчання та, відповідно, оцінювання знань студента, визначено його переорієнтацію з суто лекційно-інформативної на індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану форму.

Сучасний стан інформаційного забезпечення суть лекції звів до консультативно-оглядового означення проблеми і аналізу можливих напрямків її вирішення. Усі світові та пропоновані останнім часом національні стандарти в основу навчання ставлять самостійну, творчу роботу того, хто навчається. На цьому принципі базуються і новітні, включно інформаційні, технології навчання. Як показують різного роду моніторинги,

часто причиною неуспішності студента в сучасних умовах соціально-економічного, політичного, психологічного та побутового перевантаження є його невміння організувати свою навчальну діяльність поруч із соціальною та побутовою зайнятістю. Тому завданням нинішнього дня для педагога є допомога студентові в організації навчальної і інших видів діяльності та чітке розмежування тих видів навчальних робіт, які виконуються в аудиторії та у поза аудиторний час. Пошук практичної реалізації такого принципу навчання привів нас до ідеї використання в навчальному процесі індивідуальних навчально-дослідних завдань (ІНДЗ).

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) є видом поза аудиторної індивідуальної роботи студента навчального, навчально-дослідницького чи проектно-конструкторського характеру, яке використовується в процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу і завершується разом із складанням підсумкового іспиту чи заліку із даної навчальної дисципліни.

Мета. Самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з навчального курсу та розвиток навичок індивідуальної роботи.

Зміст. ІНДЗ – це завершена теоретична або практична робота в межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, одержаних в процесі лекційних, семінарських, практичних та лабораторних занять, охоплює декілька тем або зміст навчального курсу в цілому.

Структура (орієнтовна): вступ (зазначається тема, мета та завдання роботи і основні її положення); теоретичне обґрунтування (виклад базових теоретичних положень, законів, принципів, алгоритмів тощо, на основі яких виконується завдання); методи (при виконанні практичних, розрахункових, моделюючих робіт); основні результати роботи та їх обговорення (подаються статистичні або якісні результати роботи, схеми, малюнки, моделі, описи, систематизована реферативна інформація та її аналіз тощо); висновки; список використаної літератури.

Порядок подання та захисту ІНДЗ: звіт про виконання ІНДЗ подається у вигляді скріпленого (зшитого) зошита



(реферату) з титульною сторінкою стандартного зразка і внутрішнім наповненням із зазначенням всіх позицій змісту завдання (за об'ємом до 10 арк.); ІНДЗ подається викладачу, який читає лекційний курс з даної дисципліни та приймає екзамен або залік, не пізніше ніж за 2 тижні до екзамену (заліку); оцінка за ІНДЗ виставляється на заключному занятті (практичному, семінарському, колоквіумі і т.п.) з курсу на основі попереднього ознайомлення викладача зі змістом ІНДЗ. Можливий захист завдання шляхом усного звіту студента про виконану роботу (до 5 хв.); оцінка за ІНДЗ є обов'язковим компонентом екзаменаційної оцінки (заліку) і враховується при виведенні підсумкової оцінки з навчального курсу. Питома вага ІНДЗ у загальній оцінці з дисципліни, залежно від складності та змісту завдання, може становити від 30% до 50%.

Отже:

1. ІНДЗ ми розглядаємо як змістовий модуль, який виконується самостійно і оцінюється як частка навчального курсу з врахуванням у загальній оцінці за курс. Це надає вагомості даній роботі і робить її зміст вартісним.

2. ІНДЗ визначає зміст, технологію самостійної роботи студента та структурує її.

3. Індивідуалізація роботи студента виключає списування, дублювання видів робіт та сприяє індивідуальній відповідальності за виконану роботу.

4. ІНДЗ містить елемент пошукової, частково науково-дослідної роботи і виступає чинником залучення студента до науково-дослідницької діяльності, яка може бути продовжена через виконання курсової, дипломної, магістерської роботи тощо.

Робота з навчальною, науковою, науково-популярною та довідковою літературою

Домінуюче місце в навчальному процесі сучасної вищої школи посідає індивідуальна робота студентів з навчально-методичною, науково-популярною і довідковою літературою. Книги є найважливішим джерелом отримання як професійних, так і загальноосвітніх знань, сприяють формуванню великого інформаційного поля, розвитку пріоритетних навичок самостійної роботи. Більш того, робота з книгою є основою й початковим етапом усіх існуючих видів самостійної роботи, що

практикуються сьогодні у вузах. Саме тому під час навчання важливо готувати студентів до плідної роботи з різноманітною літературою, стимулювати інтерес до неї, розвивати культуру читання.

Цілеспрямоване читання спеціальної літератури – це процес накопичення й розширення знань за умов сформованості вміння працювати з книгою, правильно оцінювати твір, швидко розбиратися в його структурі, в зручній формі фіксувати необхідний обсяг фактичних даних.

Ефективність роботи з друкowanими виданнями безпосередньо залежить від техніки читання. Першим етапом оволодіння цією технікою є попереднє ознайомлення з книгою, що дозволяє студентові детально вивчити її структурні компоненти та організацію довідково-бібліографічного апарата, одержати загальне уявлення про характер твору. При цьому необхідно звернути особливу увагу на ті структурні елементи книги, які дають можливість попередньої її оцінки: заголовок, прізвище автора, видавництво, час видання, анотацію, авторську або видавничу передмову, довідково-бібліографічний апарат (покажчики, додатки, перелік скорочень, картографічний матеріал).

Наступний етап – безпосереднє читання самої книги, що, в свою чергу передбачає: етап "пошукового" читання – швидкий, оглядовий перегляд змісту книги з метою виявлення необхідного матеріалу, визначення його навчальної або наукової цінності та складання історіографічної бази проблеми, що цікавить; етап "суцільного читання" – ретельне опрацювання всієї книги або окремих її частин з метою вдумливого засвоєння (а не механічного запам'ятовування) інформації такою мірою, якої потребує характер певної самостійної роботи; і, нарешті, найбільш складний етап читання – аналіз твору, заснований на вмінні попередньо формулювати питання, які вимагають особливого пояснення в процесі роботи з книгою, читати вдумливо й розмірено, простежувати послідовність ходу думок автора, логіку його доказів, встановлювати зв'язки між окремими елементами тексту, виділяти ключові інформаційні дані й визначати різницю між ними та ілюстративними прикладами, зіставляти однорідні факти, які висвітлені в різній літературі,

взаємодоповнювати їх, піддавати перевірці спірні положення; порівнювати точки зору декількох авторів щодо однієї проблеми, користуватися довідковими виданнями, у тому числі словниками, для уточнення невідомих термінів і понять, критично й творчо сприймати будь-який твір, що стимулює процес формування самостійного мислення.

Обов'язковим елементом читання студентами наукової та спеціальної літератури є ведення записів. Це сприяє кращому засвоєнню фактичного матеріалу, дає можливість зберегти його в зручному для використання вигляді. Записи повинні бути якнайповнішими, зручно складеними, розташованими таким чином, щоб наочно демонструвати логічні зв'язки та ієрархію понять. Досягти цього можливо за допомогою системи заголовків і підзаголовків, ключових слів, абзаців, нумерації окремих понять. Вести записи бажано на одній стороні аркуша, що дозволить прискорити їхній пошук і систематизацію, робити додаткові текстові вставки, ефективно використовувати під час роботи над доповідями, рефератами, іншими навчальними завданнями. Існує безліч видів записів, які можуть практикуватися студентами під час самостійної роботи. Серед них найбільш ефективними є наступні.

Анотація (від лат. *annotation* – примітка, позначка) – короткий виклад змісту книги, статті або окремого текстового фрагмента з їхньою критичною оцінкою. Складання анотації часто не вимагає глибинного ознайомлення зі змістом книги, однак і при поверхневому перегляді студент повинен вміти виділяти головні цілі дослідження, його ключові моменти, кінцеві висновки. Анотуванню притаманні лаконічність й чіткість формулювань. Уміння складати анотації має велике значення при виконанні такого виду самостійної роботи, як підготовка бібліографічних оглядів, які дозволяють виявити, вивчити й проаналізувати історіографічну базу тієї чи іншої проблеми. При цьому важливо, щоб студент умів не тільки анотувати знайдені наукові праці, але на підставі анотацій визначати спільні та відмінні риси цілей і досліджень, пріоритетних напрямків, зроблених висновків наукових точок зору.

План – форма запису при читанні, яка відображує зміст і структуру книги й дозволяє легко відновити в пам'яті її головні

положення.

Розрізняють:

простий план, що передбачає умовний поділ тексту на закінчені частини, виділення ключових думок, їх коротке формулювання й запис під нумерацією; незважаючи на стислість, простий план повинен бути значно докладнішим за поданий у книзі зміст і містити чітке формулювання ключової думки відповідного текстового фрагмента,

розгорнутий план, найбільш змістовний і зручний для подальшого відтворення отриманих знань. Він вимагає виділення з кожної значенневої частини тих окремих положень, що уточнюють головне; формулювання пунктів може бути досить розгорнутим, навіть тезовим, допускається використання найбільш яскравих цитат; при цьому основні пункти нумеруються римськими цифрами, а підпункти – арабськими. Крім загального плану можуть складатися плани окремих частин книги, наприклад, у тому випадку, коли видання не є однорідним за змістом збірки наукових статей, періодика тощо.

Тези (від греч. *thesis* – положення) – коротко сформульовані головні положення навчального посібника, наукової або науково-популярної роботи, документального матеріалу (а також лекції, доповіді, повідомлення). Необхідною умовою для складання тез є досить повне засвоєння змісту книги, чітке розуміння її домінуючих ідей і висновків. Складати тези треба в логічній послідовності, відповідно до черговості викладення в книзі авторських думок. У самих тезах, як правило, не повинні використовуватися фактичні дані, проте у тих випадках, коли в книзі поряд з фактичним матеріалом зустрічаються різного роду міркування, потрібно відокремити їх один від одного, для того щоб при ознайомленні з кожною тезою бачити, чи обґрунтована вона конкретними фактами або обмежується лише суб'єктивними поясненнями дослідника.

Конспект (від лат. *conspectus* – огляд) – один з найпоширеніших видів записів, який передбачає письмовий огляд основних думок будь-якої друкованої роботи, а також лекції, доповіді, промови.

Найбільш простою формою конспекту є текстовий конспект, що вимагає від студентів глибинного ознайомлення з певним

твором або його фрагментами, виділення ключових положень і фіксування їх у писемній формі.

Крім цього, уряді випадків рекомендується складати так званий формалізований конспект, де всі записи вносяться в заздалегідь підготовлені таблиці, що особливо ефективно при підготовці єдиного конспекту задекількома джерелами і порівнянні їх окремих даних.

Різновидом формалізованого конспекту є запис у формі відповідей на заздалегідь підготовлені питання, що забезпечують вичерпні характеристики однотипних історичних подій. Подібний конспект також дуже зручний при зіставленні різноманітних характеристик одного явища.

Слід зазначити, що при виявленні в тексті фактичних розбіжностей, хронологічних помилок і подібних різночитань необхідно обов'язково відзначити їх у конспекті. Якщо ж вони перевірені за допомогою інших джерел, результати роботи також рекомендується зафіксувати (зробити це найкраще на полях або у формі приміток чи підрядкових виносок).

Словник термінів – вибіркового запису спеціальних історичних термінів, які зустрічаються в науковій літературі, з їх детальним поясненням. Складати словник слід за абеткою, що значно полегшить користування ним. Встановлюючи значення незнайомого терміна за допомогою довідкових видань, студентові необхідно чітко усвідомлювати багатоваріантність значеннєвих відтінків деяких слів і навчитися самотійно виявляти потрібне значення відповідно до контексту проблеми, що досліджується. Крім того, корисно простежувати етимологію слів іноземного походження. При цьому важливо фіксувати незнайомі слова і їх значення не тільки на папері, але й у пам'яті, що значно збагатить лексикон, зробить мову більш грамотною і професійною. Самостійна робота з термінологією повинна проводитися регулярно і перетворитися врешті-решт на усвідомлену звичку.

Хронологічна таблиця – фіксування найбільш значимих історичних дат з метою чіткого уявлення хронологічної послідовності історичного розвитку цивілізацій, держав, народів. В ідеалі, таблиця повинна відображати власне історичну дату, назву історичної події та її наслідки (при цьому варто уникати

хаотичного ведення таблиці, строго дотримуючись хронології). Таким чином, правильно складаючи таблицю, студент не тільки самостійно створить своєрідний наочно-довідковий матеріал, але й закріпить отримані навички конспектування навчального матеріалу, розширить словниковий запас, систематизує і поглибить знання.

Самостійна робота з навчально-науковою літературою вимагає від студентів ще однієї важливої навички – навички складання бібліографії з певної проблеми, що вкрай необхідно при написанні реферату або доповіді, оскільки є одним з початкових, підготовчих етапів цих видів самостійної роботи. Складання бібліографії потребує від студента вміння працювати в довідкових відділах бібліотек, вільно орієнтуватися в системі каталогів, користуватися бібліографічними виданнями, розбиратися в особливостях оформлення бібліографічних даних, систематизувати їх відповідно до тематичних нюансів.

Студент повинен навчитися чітко розпізнавати характер літератури, бачити принципову різницю між навчальними посібниками, науковими дослідженнями (історіографією) та історичними джерелами, цілеспрямовано прагнути до складання якісно багатой, насиченої різноманітними виданнями всіх рівнів бібліографії.

Значно поліпшить студентські роботи використання іноземної літератури, як перекладної, так і оригінальної (але остання доцільна лише у тому випадку, якщо студент вільно володіє іноземною мовою). Неприпустимо обмежувати бібліографічний аналіз історичної теми винятково навчальними виданнями.

Одним з найважливіших вимог роботи з бібліографією є правильне оформлення бібліографічного списку, який складається або за абеткою, або за порядком згадування книги в тексті письмової роботи. Нумерація списку – наскрізна, при цьому список літератури іноземними мовами складається окремо.

#### Написання рефератів

Одним з найпоширеніших видів самостійної роботи студентів при вивченні курсу історії є написання реферату (від лат. *referre* – доповідати) – письмової роботи науково-дослідницького характеру, в якій досить стисло, оглядово

викладається сутність певного наукового питання (за іншим визначенням, реферат – це письмовий аналіз теми).

Головним завданням цього виду самостійної роботи є формування у студентів початкових вмінь і навичок наукового дослідження. До зазначених навичок і вмінь належать такі:

Вміння обґрунтувати актуальність теми, що вивчається, – прослідкувати ступінь її наукового висвітлення, віднайти можливий зв'язок між минулими й сучасними історичними подіями та процесами, виявити корисні історичні уроки і на підставі цього переконливо довести необхідність наукового дослідження проблеми.

Складання бібліографії з обраної наукової теми, тобто складання якнайповнішого списку відповідних історичних джерел та літератури. Причому в роботах подібного рівня не рекомендується обмежуватися лише навчальною літературою (підручниками, посібниками або методичними розробками), а обов'язково слід ознайомитися з кількома спеціальними науковими або науково-популярними дослідженнями, що підвищить якісний рівень реферату, його наукову цінність.

Глибоке вивчення історичних джерел – знаходження найбільш яскравих документальних підтверджень тим фактам, що викладаються в рефераті, ретельний аналіз та оцінка відповідних документів.

Аналіз історіографії – виділення головних напрямків дослідження наукової проблеми та її ключових аспектів, які вивчалися науковцями в різні часи й періоди (традиційно виділяють дорадянську, радянську, сучасну українську і російську, а також зарубіжну історіографію), з'ясування існуючих наукових поглядів, порівняння різноманітних точок зору щодо проблеми та їх оцінка.

Систематизація й узагальнення фактичного матеріалу – накопичення необхідного обсягу інформації відповідно до теми і структури реферату, відбір найбільш переконливих і вагомих даних, розташування їх у певній хронологічній і тематичній послідовності.

Аргументоване та логічне викладення особистих думок у письмовій формі. Головною умовою досягнення логічності під час написання реферату є чітке розуміння студентом мети,

головних напрямків і кінцевого результату свого дослідження. Робота повинна бути переконливою, містити органічний зв'язок між окремими питаннями, а також між кожним з них і всією темою в цілому. Обов'язково потрібно використовувати різноманітні види аргументів та доводів: порівняння, зіставлення, посилання на джерела і т.д.

Формулювання практичних рекомендацій – це своєрідне проектування історичного досвіду на аналогічні ситуації сьогодення. Воно особливо доцільне у випадку дослідження питань, що стосуються актуальних проблем сучасності, свідками яких є самі студенти (наприклад, внутрішньої і зовнішньої політики України, її політичних перспектив, вітчизняних і світових соціально-економічних питань, розвитку міжнародних взаємовідносин тощо). Самостійне проведення аналогій між подіями, спроби окреслити історичні уроки і навіть можливі шляхи запобігання та подолання ймовірних помилок викликають зацікавленість студентів, надають їм захоплюючий шанс виступити в ролі істориків-експертів.

Робота над рефератом має бути послідовною, з чітким урахуванням її головних етапів, які передбачають:

- обрання теми дослідження,
- складання плану реферату,
- виявлення джерельно-історіографічної бази обраної проблеми,
- конспектування літератури і підбір цитат, які необхідно вписувати точно (а іноді й дослівно), із зазначенням сторінок розташування в тексті,
- власне написання реферативного дослідження.

Як правило, обсяг реферату коливається від 15 до 25 друкованих сторінок і не повинен перевищувати максимальну межу.

Структура реферату виглядає таким чином:

- а) вступ, який містить обґрунтування теми і хронологічних меж, цілі роботи, огляд історіографії та джерел,
- б) змістовна частина, де розкриваються ключові питання дослідження,
- в) заключення, яке містить головні висновки автора,
- г) список літератури, що була використана,



д) додатки, які не є обов'язковими, але іноді можуть бути доцільними і оформлятися у вигляді таблиць, схем, ілюстрацій.

Слід особливо підкреслити, що сьогодні, коли дуже широко застосовуються новітні електронні інформаційні джерела, зокрема комп'ютерні навчальні програми та мережа Internet, необхідно максимально обережно ставитися до так званих „банків рефератів, які вони пропонують. У більшості випадків такі реферати мають низьку якість, містять суперечливі висновки, безліч фактичних, логічних, стилістичних, граматичних помилок, викривлюють цитати і прізвища історичних постатей. Саме через це студенти повинні відповідально ставитися до використання подібної інформації і ретельно перевіряти її за допомогою інших, більш авторитетних, джерел. Крім того, подібні реферати не оформлені відповідним чином і не витримані структурно. Сааме через це механічне використання готових рефератів неприпустиме, не може вважатися повноцінною самостійною роботою, не приводить до позитивних навчальних результатів і не дає права студенту претендувати на високу оцінку.

Обов'язковим етапом роботи над рефератом є його захист, який також вважається різновидом самостійної роботи і передбачає коротке викладення студентом головного змісту свого дослідження та відповіді на запитання викладача (якщо захист відбувається під час індивідуальної консультації) або на питання студентів, коли реферат захищається на семінарському занятті. У ході захисту легко визначити ступінь обізнаності автора у досліджуваній темі та рівень його теоретичної підготовки, вміння публічно відстоювати власну точку зору. Відповідно до цих критеріїв і оцінюється реферат.

#### Підготовка доповідей

В організації індивідуальної роботи студентів з історії особливе місце займає доповідь – порівняно коротке повідомлення (на 5–10 хвилин), що є доповненням і розвитком головних питань навчального курсу з історії та практикується переважно під час семінарського заняття.

Методичне значення доповіді полягає в тому, що під час роботи над нею у студентів формуються й розвиваються:

- ◆ вміння працювати над спеціальною історичною літературою,
- ◆ здатність аналізувати й узагальнювати фактичний матеріал,

- ◆ навички полемізувати та відстоювати особисту точку зору,
- ◆ культура мовлення.

Матеріалом для доповіді можуть служити фрагменти спеціального історичного дослідження, історичного джерела, стаття періодичного видання і навіть розділ підручника. По-суті, принципи підготовки доповіді дуже схожі на підготовку реферату: ті ж самі етапи роботи, практично та ж сама структура. Всі вимоги, які ставляться до реферату (огляд і оцінка історіографії та джерел, логічність і послідовність викладення, переконливість доказів, обов'язкові висновки) безпосередньо стосуються і якісної доповіді.

Проте є й особливість роботи над доповіддю, яку одночасно можна вважати її найбільшою складністю, – на чітке й виразне викладення змісту проблеми студенту надається дуже короткий відрізок часу. Саме через це неабиякого значення набуває необхідність розвивати і вдосконалювати культуру мовлення та ораторські здібності. Незалежно від аудиторії, розповідь доповідача, насамперед, має бути грамотною, логічно і послідовно виваженою. Не слід перевантажувати її невиправданими статистичними і хронологічними даними, зайвими фактичними подробицями, що заважає слухачам легко сприймати нову для них інформацію. Бажаним є образне подання доповіді – наповнення її цікавими фактами, яскравими, влучними цитатами, використання наочного матеріалу (карт, портретів історичних діячів, репродукцій картин, створених за історичною тематикою).

Доповідач повинен чітко контролювати свою поведінку під час промови, обмежувати жестикуляцію, виключити з мови слова-бур'яни, слідкувати за кількістю і тривалістю пауз, загальною динамічністю мови. Більш ефективно оволодіти культурою та естетикою доповідача студенту, безумовно, буде зручніше під керівництвом викладача.

По закінченні доповіді доцільно обов'язково влаштувати її обговорення, під час якого самотійна робота на семінарі набуває вже колективного характеру і студенти (при наймі найсильніші й найактивніші з них) підключаються до обговорення проблеми, яку виклав доповідач, зокрема: задають додаткові питання, полемізують із доповідачем щодо

суперечливих або незрозумілих питань, оцінюють якість й рівень доповіді, надають загальну рецензію (як правило, рецензентів доцільно призначати заздалегідь, оскільки для її підготовки студентові потрібно ознайомитися із доповіддю і всебічно проаналізувати результати роботи). Індивідуальна робота студентів з обговорення доповіді також повинна оцінюватися відповідним чином в залежності від активності слухачів.

Протягом навчального року рекомендується розпланувати індивідуальну роботу таким чином, щоб кожен студент встиг виступити із доповіддю декілька разів. Це дозволить накопичити оцінки і враховувати їх при виведенні підсумкових балів або виставленні так званих „автоматів” за навчальний курс.

Слід особливо підкреслити, що даний вид індивідуальної роботи є важливим не тільки у навчальній діяльності, але й має значення для професійної підготовки майбутніх фахівців, оскільки розвиває у молодих людей навички публічних виступів, дозволяє впевнено відчувати себе перед великою аудиторією, підвищує рівень гуманітарної освіченості.

## **Лекція 11-12. ОСНОВНІ ФОРМИ КОНТРОЛЮ ТА ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ**

### **План:**

1. Складові, функції та види контролю навчальної діяльності студентів.
2. Методи та форми контролю.
3. Системи оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів з історії.

### **Література:**

1. Арыдин В.М., Атанов Г.А. Учебная деятельность студентов / Справочное пособие для абитуриентов, студентов, молодых преподавателей. - Донецк, 2000.
2. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури. - Київ, 2006.
3. Вітвицька С.С. Практикум з педагогіки вищої школи:

Навчальний посібник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури. - Київ, 2005.

4. Зільберштейн А.І., Солдатова Т.Д. Проведення екзаменів та заліків у вищій школі. - Київ, 1979.

5. Карачун С. Модульно-рейтингова система навчання історії України у вузах I-II рівня акредитації // Історія в школі.- 2001.-№2.

6. Котляр Ю.В., Рагулін В.Я., Шевченко Н.В. Студент у Вузі: Методичні рекомендації по організації навчальної і самостійної роботи студентів. - Миколаїв-Одеса, 2002.

7. Лобур М.С. Деякі аспекти удосконалення оцінки якості підготовки фахівців у вищих навчальних закладах // Проблеми освіти: Науковий збірник / Кол. авт. - Київ, 2008. - Вид. 56.

8. Науково-практичні аспекти організації навчальної і методичної роботи в університеті: Монографія / За заг. ред. В.П. Шевченка. - Донецьк, 2004.

9. Положення про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців / Упор. Г.В. Буткова, А.К. Тичина, Н.Ф. Пашковська. - Ізмаїл, 2007.

10. Рублевский С. If you want to be OK ..., или что делать, чтобы студенческие годы удались. - Б. м., 2005.

11. Рябова В. Теоретичні засади модульного підходу в освіті // Освіта. - 2006. - № 16.

12. Сікорський П.І. Кредитно-модульна технологія навчання: Навчальний посібник. - Київ, 2004.

13. Степанищев А.Т. Методический справочник учителя истории. - Москва, 2000.

14. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. - Київ, 2006.

15. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. - Тернопіль, 2002.

## **1. Складові, функції та види контролю навчальної діяльності студентів**

Важливою складовою навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі є *контроль* за навчально-пізнавальною діяльністю студентів. Без нього неможливо

правильно і чітко організувати навчальний процес, забезпечити його ефективність. Перевірка і оцінювання знань студентів сприяють активізації їх пізнавальної діяльності, ґрунтовному засвоєнню знань, формуванню професійних умінь і навичок.

У чому полягає цільове призначення контролю?

Контроль як дидактичний засіб управління навчанням спрямований на забезпечення ефективності формування знань, умінь і навичок, використання їх на практиці, стимулювання навчальної діяльності студентів, формування у них прагнення до самоосвіти.

*Цільове призначення контролю наступне:*

- ◆ перевіряти глибину та якість набутих студентами знань, умінь та навичок, ступінь проявлення самостійності та творчості студентів при вирішенні теоретичних та практичних завдань, їх методологічну підготовку;

- ◆ сприяти повторенню та закріпленню знань, умінь та навичок, з'ясуванню студентами сутності явищ, процесів, закономірностей, що вивчаються;

- ◆ слугувати джерелом інформації про успіхи та пробіли у теоретичній та практичній підготовці студентів;

- ◆ стимулювати навчальну діяльність студентів, активізувати його пізнавальні зусилля та енергію.

Головною *метою* контролю є визначення якості засвоєння студентами навчального матеріалу, ступеня відповідності умінь і навичок цілям і завданням навчального предмета. У процесі навчання він дає змогу виявити готовність студентів до сприймання, усвідомлення і засвоєння нових знань; отримати інформацію про характер самостійної роботи у процесі навчання; визначити ефективність організаційних форм, методів і засобів навчання; з'ясувати ступінь правильності, обсягу, глибини засвоєння студентами знань, умінь і навичок.

*Складовими контролю* за навчальною діяльністю студентів-істориків є: перевірка (виявлення рівня знань, умінь і навичок); оцінювання (вимірювання рівня знань, умінь і навичок); облік (фіксація результатів у вигляді оцінок у журналі, заліковій книжці, екзаменаційній відомості).

Контроль виконує такі *функції*:

- ◆ *освітню* (навчальну): сприяння вдосконаленню знань

студентів;

- ◆ *діагностичну*: виявлення знань, умінь і навичок студентів, а також наявних у них недоліків, з'ясування шляхів їх усунення;

- ◆ *стимулюючу*: схвалення успіхів сприяє розвитку у молодій людини мотивів до навчання, до кращих результатів;

- ◆ *розвивальну*: розвиток у студентів вміння аналізувати і синтезувати, порівнювати й узагальнювати, абстрагувати й конкретизувати, а також уваги, уяви, пам'яті тощо;

- ◆ *управлінську* (прогностично-методичну): у процесі контролю визначається стан успішності студентів, що дає змогу запобігти проблемам у навчанні;

- ◆ *виховну*: очікування перевірки спонукає студента регулярно готуватися до занять; сприяє формуванню почуття відповідальності;

- ◆ *оцінювальну*: передбачає зіставлення виявленого рівня знань, умінь і навичок з вимогами навчальної програми, що забезпечує об'єктивне оцінювання;

- ◆ *самооцінювальну*: студенти в процесі навчання розвивають вміння самостійно оцінювати власні можливості, недоліки та проблеми, що є важливою складовою самоактуалізації особистості.

Контроль за навчально-пізнавальною діяльністю студентів, за М.Фіцулою, є ефективним за умови дотримання педагогами певних *вимог*:

- ◆ індивідуальний підхід (передбачає виявлення знань, умінь і навичок кожного студента, його успіхів, невдач; рівня самостійності у пізнавальному процесі, характеру труднощів; використання додаткових запитань під час опитування слабших студентів тощо);

- ◆ систематичність контролю (виявляється у спонуканні студентів до постійної підготовки до занять; у систематичному опитуванні у формі міні-завдань; в особливій увазі до слабших, заохоченні їх до пізнавальної діяльності на всіх етапах заняття тощо);

- ◆ необхідність володіти достатньою кількістю даних для оцінювання знань, що означає врахування змісту відповіді студента на запитання, доповнень до відповідей інших студентів на поточному або попередніх заняттях тощо;

- ◆ оцінки тільки за фактичні знання; оцінка не має залежати від ставлення викладача до студента; її обов'язково слід мотивувати, аби запобігти невдоволенню осіб, схильних до переоцінки своїх знань;

- ◆ єдність вимог викладачів до оцінювання знань студентів, що передбачає врахування ними державних стандартів з підготовки спеціалістів; вимоги до аналізу й оцінювання мають бути єдиними і відповідати кваліфікаційним характеристикам, чинним навчальним планам і програмам, сприяючи посиленню особистої відповідальності студентів за *якість* своєї навчальної праці; дотримання цієї вимоги дозволяє уникнути надмірної вимогливості чи поблажливості в оцінюванні знань студентів;

- ◆ оптимізацію контролю знань студентів (передбачає таку методику контролю, яка потребує мінімальних затрат часу і зусиль викладача і студентів для отримання необхідних відомостей);

- ◆ гласність контролю (полягає в ознайомленні студентів з результатами перевірки рівня знань, обґрунтуванні виставленої оцінки, переваг чи недоліків відповіді);

- ◆ всебічність контролю (передбачає перевірку і оцінювання теоретичних знань, здатності застосовувати на практиці уміння та навички, здобуті під час навчання);

- ◆ тематична спрямованість контролю (обов'язкове визначення, які саме розділи програми, тема, вид знань, умінь і навичок підлягають оцінюванню);

- ◆ дотримання етичних норм (полягає у вірі викладача в можливість студентів навчатися, вмінні переконати їх у цьому; у допомозі в подоланні труднощів, дотриманні педагогічного такту, відчуття міри в заохоченні та покаранні тощо);

- ◆ професійна спрямованість контролю (сприяє підвищенню мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів – майбутніх фахівців).

Важливо розуміти, що контроль повинен допомогти кожному студенту пізнати себе, повірити у власні сили, реалізувати свої знання, уміння і навички, а не пригнічувати його пізнавальну і відтворювальну можливість.

\* Які види контролю дозволяють здійснювати контроль навчальної діяльності студентів-істориків впродовж усього

терміну навчання?

Навчальна діяльність студентів контролюється впродовж усього періоду навчання. Контроль розподіляється на *поточний* (міжсесійний) та *підсумковий* — у період заліково-екзаменаційної сесії, що проводиться наприкінці кожного семестру.

*Міжсесійний контроль* полягає у контролюванні навчального процесу в період між сесіями. Йдеться про попередню, поточну і тематичну перевірку.

*Попередню перевірку* здійснюють з метою виявлення рівня підготовленості студентів до навчання залежно від етапу навчання і місця проведення контролю. Наприклад, на початку навчального року з метою встановлення рівня знань студентів; перед вивченням нового розділу для визначення питань, що потребують повторення; у процесі підготовки студентів до практичних чи лабораторних робіт, до роботи над історичними джерелами тощо.

*Поточна перевірка* має на меті отримання даних про рівень знань студентів і якість навчально-пізнавальної діяльності на навчальних заняттях. Її огляду на отриману інформацію проводиться необхідне коригування навчальної діяльності студентів, що особливо важливо для стимулювання їх самостійної роботи. Поточна перевірка здійснюється у межах чинних форм організації навчання у вищій школі: на лекціях, семінарах, практичних і лабораторних роботах, колоквіумах і консультаціях.

*Тематична перевірка* передбачає виявлення й оцінювання засвоєних на попередніх заняттях знань з певної теми. Здійснюється вона на семінарських, лабораторних і практичних заняттях, колоквіумах та консультаціях. Основним її завданням є створення передумов для сприйняття студентами всієї теми. Цей вид контролю дає змогу усунути елементи випадковості при підсумковому оцінюванні.

У цілому, міжсесійний контроль сприяє виробленню в студентів уміння аналізувати свою працю, дає змогу викладачеві своєчасно виявляти відстаючих, організовувати індивідуальні заняття для добре, підготовлених студентів. Дані міжсесійного контролю використовують при внесенні змін у навчальний матеріал, у зміст консультацій, індивідуальної роботи зі



студентами, контрольних робіт, колоквиумів.

*Підсумковий контроль* має на меті перевірку рівня засвоєння знань, умінь і навичок студентів за тривалий період навчання - семестр, рік, на час завершення курсу навчання і спрямований на виявлення системи знань студентів. Виокремлюють *семестровий контроль і державну атестацію*.

*Семестровий контроль* згідно з «Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах» проводиться як *семестровий іспит* (форма підсумкового контролю засвоєння студентом теоретичного та практичного матеріалу з окремої навчальної дисципліни за семестр); *диференційований залік* (форма підсумкового контролю, що полягає в оцінюванні засвоєння студентом навчального матеріалу з певної дисципліни на підставі результатів виконання індивідуальних завдань); *семестровий залік* (форма підсумкового контролю, що полягає в оцінюванні засвоєння студентом навчального матеріалу на підставі результатів виконання ним певних видів робіт на практичних, семінарських або лабораторних заняттях). Студента допускають до семестрового контролю з конкретної навчальної дисципліни, якщо він виконав усі види робіт, передбачені навчальним планом на семестр з цієї дисципліни.

Відповідно до кредитно-модульної системи підсумкова (загальна) оцінка з навчальної дисципліни є сумою рейтингових оцінок (балів), одержаних за окремі оцінювані форми навчальної діяльності. Підсумкова оцінка формується як середнє арифметичне із проміжних оцінок за змістові модулі або визначається на основі середньої оцінки за змістові модулі та проведення додаткового підсумкового тестування (наприклад, кваліфікаційний екзамен з предмета).

*Державна атестація студентів історичної спеціальності* здійснюється державною екзаменаційною (кваліфікаційною) комісією після завершення навчання на певному освітньому (кваліфікаційному) рівні або якомусь його етапі з метою встановлення фактичної відповідності рівня підготовки вимогам освітньої (кваліфікаційної) характеристики.

Студенти, які закінчують вищий навчальний заклад, складають державні іспити і захищають кваліфікаційні

(дипломні) роботи. Державний іспит є комплексною перевіркою знань студентів з дисциплін, передбачених навчальним планом, за білетами, складеними відповідно до навчальних програм, та за методикою, визначеною вищим навчальним закладом.

До складання державних іспитів і захисту дипломних робіт допускають студентів, які повністю виконали навчальний план. Складання державних іспитів і захист дипломних робіт проводиться на відкритому засіданні державної комісії. Результати захисту дипломних робіт і складання державних іспитів визначають оцінками «відмінно», «добре», «задовільно» і «незадовільно».

Студенту, який захистив дипломну роботу, склав державні іспити згідно до вимог освітньо-професійної програми підготовки, рішенням державної комісії присвоюється відповідний освітній рівень (кваліфікація), видається державний документ про освіту (кваліфікацію). Студенту, який отримав підсумкові оцінки «відмінно» не менш як за 75% усіх навчальних дисциплін та індивідуальних завдань, передбачених навчальним планом, а з інших навчальних дисциплін та індивідуальних завдань - оцінки «добре», склав державні іспити з оцінками «відмінно», захистив дипломну роботу з оцінкою «відмінно», а також виявив себе в науковій (творчій) роботі, що підтверджується рекомендацією кафедри, видається документ про освіту (кваліфікацію) з відзнакою.

Отже, контроль як дидактичний засіб управління навчанням спрямований на забезпечення ефективності формування знань, умінь і навичок, використання їх на практиці, стимулювання навчальної діяльності студентів, формування у них прагнення до самоосвіти.

Складовими контролю за навчальною діяльністю студентів-істориків є: перевірка (виявлення рівня знань, умінь і навичок); оцінювання (вимірювання рівня знань, умінь і навичок); облік (фіксація результатів у вигляді оцінок у журналі, заліковій книжці, екзаменаційній відомості).

Контроль виконує наступні важливі функції: освітню, діагностичну, стимулюючу, розвивальну, управлінську, виховну, оцінювальну, самооцінювальну.

Навчальна діяльність студентів контролюється впродовж

усього періоду навчання. Контроль розподіляється на поточний та підсумковий. Підсумковий контроль має на меті перевірку рівня засвоєння знань, умінь і навичок студентів за тривалий період навчання - семестр, рік, на час завершення курсу навчання і спрямований на виявлення системи знань студентів. Зокрема, виокремлюють семестровий контроль і державну атестацію.

Якість здійснення функцій і дотримання вимог контролю значною мірою залежить від системи, в якій вони відбуваються. Система контролю повинна насамперед відповідати системі і структурі вивчення кожного навчального предмета, організації навчального процесу загалом. Зміст навчання визначається навчальними програмами тематично, а сам процес навчання має поетапний характер, тому і система перевірки знань має ґрунтуватися на принципі тематичності і здійснюватися у тій логічній системі, в якій ведеться викладання.

## **2. Методи та форми контролю**

Для ефективною перевірки рівня засвоєння студентами знань, умінь та навичок з навчальної дисципліни використовують різні методи і форми контролю.

Найпоширенішими *методами контролю є: усний, письмовий, тестовий, графічний, програмований контроль, практична перевірка, методи самоконтролю і самооцінки.*

*Усний контроль (усне опитування)* передбачає таку послідовність: формулювання завдань з урахуванням специфіки предмета і вимог навчальної програми; підготовка студентів до викладу знань; коригування викладених у процесі відповіді знань; аналіз і оцінювання відповіді. Здійснюють його на семінарських, практичних і лабораторних заняттях, лекціях, консультаціях, колоквиумах.

За рівнем пізнавальної активності запитання для перевірки можуть бути: репродуктивними, реконструктивними, творчими; за актуальністю - основні, додаткові й допоміжні. Усі запитання мають бути чіткими, зрозумілими і посильними.

Метою *письмового контролю* є з'ясування (в письмовій формі) ступеню оволодіння студентів знаннями, вміннями та навичками з предмета, визначення їх правильності, усвідомленості, вміння застосувати знання на практиці.

Перевагою письмової перевірки є те, що за короткий термін вдається скласти уявлення про знання багатьох студентів, результати перевірки зберігаються і є змога з'ясувати неточності у відповідях. Проте вона потребує чимало часу для читання робіт, часто призводить до зниження грамотності студентів, оскільки викладачі не висувають вимог щодо орфографії.

Письмова перевірка може здійснюватися у різних формах: контрольна робота, диктант (термінологічний, хронологічний), твір на історичну тематику тощо. Письмові завдання можуть бути запропоновані викладачем для виконання самостійно (позааудиторно).

*Тестовий контроль* (англ. test - випробування, дослід) проводять для визначення рівня сформованості знань і вмінь з навчальної дисципліни. Виокремлюють тести *відкритої форми* (із вільно конструйованими відповідями) і *тести закритої форми* (із запропонованими відповідями).

Тестовий контроль використовують з метою актуалізації знань перед викладанням нової теми, виведенням підсумкових оцінок, на групових заняттях, на заліку чи іспиті, а також перед практичними і лабораторними роботами. Тести можуть слугувати засобом внутрішнього контролю для визначення рівнів успішності окремих груп студентів, порівняльної характеристики різних форм і методів викладання.

Такий вид контролю ставить перед усіма студентами однакові вимоги, унеможливорює випадковість в оцінюванні, знань, стимулює студентів до самоконтролю. Однак тест заохочує до механічного запам'ятовування, а не до роботи думки.

*Графічний контроль.* Сутність його полягає у створенні студентом узагальненої наочної моделі, яка відтворює відношення, взаємозв'язки певних історичних явищ або їх сукупності. Наочна модель - це графічне зображення діаграми, схеми, таблиці (наприклад, схема історичної битви, нанесені на контурні карти певні історичні об'єкти). Графічна перевірка може бути самостійним методом контролю або органічним елементом усної чи письмової перевірки.

*Програмований контроль* реалізується шляхом пред'явлення усім студентам стандартних вимог, що забезпечується використанням однакових за кількістю і складністю контрольних

запитань. При цьому аналіз відповіді, виведення оцінки можуть здійснюватися за допомогою індивідуальних автоматизованих засобів.

*Практичну перевірку* застосовують з історичних дисциплін, які передбачають оволодіння системою практичних професійних умінь та навичок, і здійснюють під час проведення практичних і лабораторних занять, у процесі проходження різних видів виробничої практики. Така перевірка дає змогу виявити, якою мірою студент усвідомив теоретичні основи цих дій.

*Метод самоконтролю.* Його суттю є усвідомлене регулювання студентом своєї діяльності задля забезпечення таких її результатів, які б відповідали поставленим завданням, нормам. Мета самоконтролю - запобігання помилкам і виправлення їх.

*Метод самооцінки* передбачає критичне ставлення студента до своїх можливостей, об'єктивне оцінювання досягнутих результатів.

Для формування здатності до самоконтролю і самооцінки викладач має мотивувати виставлену оцінку, пропонувати студентові самому оцінити свою відповідь. Дієвим засобом є й організація взаємоконтролю, рецензування відповідей товаришів. Важливо при цьому ознайомити студентів з нормами і критеріями оцінювання знань.

Розглянуті методи перевірки знань, умінь і навичок можуть бути використані під час звичайних форм організації навчального процесу (лекції, семінарські, практичні і лабораторні заняття) і на спеціально організованих з цією метою заходах (колоквиуми, захист курсових та дипломних робіт, заліки та іспити).

Під час навчальних занять у вищому навчальному закладі використовують *індивідуальну та фронтальну перевірки знань, умінь і навичок студентів, а також підсумкові форми контролю.*

*Індивідуальна перевірка* стосується конкретних студентів і має на меті з'ясування рівня засвоєння студентом певних історичних знань, умінь і навичок, рівня формування професійних рис. Наприклад, індивідуальне опитування передбачає розгорнуту відповідь студента на оцінку. Іншим студентам у цей час можна запропонувати виправляти помилки, доповнювати і рецензувати відповідь їхнього товариша.

*Фронтальна перевірка.* Ця форма контролю спрямована на з'ясування рівня засвоєння студентами навчального історичного матеріалу за порівняно короткий час. Вона передбачає короткі відповіді з місця на короткі запитання (усна співбесіда за матеріалами розглянутої теми на початку нової лекції з оцінюванням відповідей студентів) або письмову роботу на початку чи в кінці лекції (10-15 хв.). Фронтальний безмашинний стандартизований контроль знань студентів за кількома темами лекційного курсу (5-20 хв.) здійснюється найчастіше на початку семінарських, практичних чи лабораторних занять.

Ефективною формою перевірки знань, умінь і навичок студентів є *консультації*. Хоча вони виконують специфічну функцію, однак при цьому сприяють нагромадженню необхідної для оцінювання інформації. Існує два види консультацій з контрольними функціями: консультації, на яких викладач перевіряє конспекти історичних джерел, самостійну роботу над допоміжною літературою, допомагає студентам оформлювати необхідні узагальнення, і консультації, на яких студенти відпрацьовують пропущені лекції, семінарські заняття тощо.

Поширеною формою перевірки знань, умінь і навичок студентів є *колоквіуми*. Колоквіуми виконують подвійне завдання: сприяють вивченню навчального історичного матеріалу і є формою контролю за його засвоєнням; проводяться як співбесіди з окремих питань, визначених викладачем заздалегідь.

З дисциплін, з яких робочим навчальним планом не передбачено залік або екзамен, атестація здійснюється на підставі поточних оцінок і виставляється в журнал роботи академічної групи.

*Поточний контроль* навчальних досягнень студентів здійснюється під час проведення практичних, лабораторних, семінарських та індивідуальних занять і має на меті перевірку рівня підготовленості студента до виконання конкретної роботи.

Завданням поточного контролю є систематична перевірка розуміння та засвоєння програмового матеріалу, виконання практичних, лабораторних робіт, складання конспекту, написання звіту, реферату, здатності публічно чи письмово представляти певний матеріал.

Виконання студентом завдань поточного контролю є

обов'язковим етапом вивчення навчальної дисципліни. Об'єктом поточного контролю знань студентів є: участь в обговоренні питань на семінарах; результати виконання лабораторних та практичних робіт; якість опрацювання завдань для самостійного вивчення; підготовка рефератів та їх презентація; участь у студентських конференціях, гуртках, наукових конкурсах та олімпіадах; виконання студентом модульних завдань (модульний контроль).

Форма проведення поточного контролю визначається відповідною кафедрою. Результати поточного контролю фіксуються в журналі академічної групи за шкалою університету. Результати поточного контролю знань студентів враховуються при виставленні оцінки за заліковий кредит.

Дієвою формою проведення проміжного контролю є *модульна контрольна робота* (МКР). Оцінка з модульної контрольної роботи - це складова підсумкового оцінювання засвоєння студентом теоретичного і практичного матеріалу з певної частини дисципліни у заліковому кредиті. Модульний контроль може проводитися у формі тестів, відповідей на теоретичні питання або розв'язання виробничих ситуацій (кейсів) тощо.

Модульна контрольна робота проводиться відповідно до графіка навчального процесу на останньому практичному занятті семестрового модуля або після кількох змістових модулів. Оцінка з модульної контрольної роботи не перескладається. Викладач обов'язково інформує студента про результати МКР. Якщо МКР проводилася в усній формі або у вигляді творчого конкурсу, оцінка повідомляється студенту в той же день, якщо у письмовій формі чи у формі тестування - не пізніше 2-х днів після проведення.

Результати модульної контрольної роботи виставляються в академічний журнал за шкалою університету.

Кількість модульних контрольних робіт залежить від кількості кредитів даної навчальної дисципліни і унормовується таким чином:

<b>Кількість кредитів</b>	<b>Кількість модульних контрольних робіт</b>
---------------------------	--

до 2-х кредитів	1 модульна контрольна робота
від 2-х до 4-х кредитів	2 модульні контрольні роботи
понад 4-й кредити	не більше 3-х модульних контрольних робіт

У разі невиконання певних завдань поточного контролю з об'єктивних причин, студенти мають право, за дозволом декана, скласти їх до останнього семінарського (практичного, лабораторного) заняття. Час та порядок складання визначає викладач.

До форм підсумкових контролю відносять *заліки, іспити, курсові і дипломні роботи, державні іспити.*

*Завданням* підсумкового контролю є перевірка глибини засвоєння студентом програмового матеріалу дисципліни, логіки та взаємозв'язків між окремими її розділами, здатність творчого використання набутих знань, уміння сформулювати своє ставлення до певної проблеми, що впливає зі змісту дисципліни тощо.

*Заліки* є підсумковою формою перевірки результатів виконання студентами практичних, лабораторних робіт, засвоєння матеріалу семінарських занять, результатів практики, їх нерідко проводять як співбесіди без білетів і оцінок. Якщо студент якісно і систематично працював протягом семестру, викладач може поставити йому залік «автоматично».

*Іспити* - це форма підсумкового контролю засвоєння студентами теоретичного та практичного матеріалу з окремої навчальної дисципліни за семестр. Перелік та зміст екзаменаційних завдань, критерії їх оцінювання визначаються кафедрою та включаються до робочої програми дисципліни й доводяться до студентів на початку семестру. З огляду на специфіку навчального предмета і рівень підготовленості студентів можна практикувати іспити без білетів, з «відкритим підручником» з метою перевірки уміння швидко знайти необхідну інформацію, користуватися додатковою літературою, навчальними посібниками тощо. *Іспит-автомат* часто практикується викладачами щодо студентів-відмінників, які серйозно і систематично працюють протягом вивчення курсу.

Результати екзамену чи заліку оформлюються у відомості та



заліковій кредитній книжці студента за національною шкалою та за шкалою ECTS. У залікову книжку записується лише позитивна оцінка.

*Підсумкова оцінка* з навчальної дисципліни є сумою рейтингових балів, одержаних за певні форми навчальної діяльності: поточний та підсумковий контроль.

*Форма* проведення екзамену (усна, письмова, тестування, творчий чи професійний конкурс) та критерії оцінювання визначаються кафедрами за погодженням з деканом факультету.

У день проведення екзамену (заліку) викладач особисто отримує в деканаті екзаменаційну (залікову) відомість. Після проведення екзамену заповнює її та повертає в деканат: усний екзамен – відомість повертається в той же день; письмовий, тестування – не пізніше 2-х днів після його проведення.

Підсумкова оцінка фіксується в екзаменаційній відомості, заліково-кредитній книжці та навчальній картці студента за національною та європейською системою оцінювання.

У разі отримання незадовільної підсумкової оцінки за заліковий кредит студент повинен перескласти екзамен у встановленому порядку. Студентам, які одержали під час сесії не більше двох незадовільних оцінок, дозволяється ліквідувати академзаборгованість до початку наступного семестру. Повторне складання екзамену з кожної дисципліни дозволяється двічі: перший раз викладачеві, другий – комісії.

Для обов'язкового повторного курсу студентам встановлюються такі терміни: після зимової сесії – до 10 березня; після літньої сесії – до 10 вересня. Студент, який одержав під час сесії три і більше незадовільних оцінок, відраховується з університету. З дозволу першого проректора за поданням деканів факультетів у виключному порядку окремим студентам можуть встановлюватись індивідуальні терміни складання сесії.

Безпосередній контроль за ходом проведення сесії здійснюють декани факультетів. Залікова книжка за кожний семестр закривається підписом декана та печаткою факультету. Виправлення підсумкової оцінки в екзаменаційній відомості, заліковій кредитній книжці, навчальній картці студента з будь-яких обставин не дозволяється.

*Курсові роботи* студенти захищають на засіданнях кафедр

або перед спеціально створеними комісіями. захист курсових робіт сприяє зростанню самостійності студентів у науковій роботі, формуванню їх як майбутніх спеціалістів. *Дипломна (магістерська) робота* як форма перевірки має свої особливості. випускник досліджує і узагальнює певну наукову проблему. ця форма контролю педагогічно цінна тим, що випускник має можливість отримати важливий інтелектуально-практичний досвід для завершення свого формування як спеціаліста-історика.

*державні іспити* є перевіркою підготовки випускника і його формування як фахівця. методика ведення державного іспиту сприяє виконанню завдання завершального контролю.

Таким чином, для ефективної перевірки рівня засвоєння студентами знань, умінь та навичок з навчальної дисципліни використовують різні методи і форми контролю. Найпоширенішими методами контролю є: усний, письмовий, тестовий, графічний, програмований контроль, практична перевірка, методи самоконтролю і самооцінки.

Під час навчальних занять у вищому навчальному закладі використовують індивідуальну та фронтальну форми перевірки знань, умінь і навичок студентів, а також підсумкові форми контролю. Досить ефективною формою перевірки знань, умінь і навичок студентів є консультації. Хоча вони виконують специфічну функцію, однак у цілому сприяють нагромадженню необхідної для оцінювання інформації.

Ефективність використання методів і форм контролю знань, умінь та навичок студентів залежить від їх вдалого вибору і умілого застосування педагогами.

### **3. Системи оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів з історії**

Успіхи навчально-пізнавальної діяльності студентів характеризуються кількісними та якісними показниками, що виражаються і фіксуються оцінкою.

*Оцінювання знань* – визначення в умовних одиницях (балах), а також в оцінних судженнях викладача знань, умінь і навичок студентів відповідно до вимог навчальних програм.

Необхідно розробити норми оцінок, тобто визначити кількість допущених помилок і недоліків, які відповідають певній

оцінці. Критерії і норми оцінок слід розробляти для кожної навчальної дисципліни, тому зникає необхідність у будь-яких універсальних, узагальнених критеріях оцінювання.

У вищих навчальних закладах користуються *чотирибальною системою оцінювання* знань, умінь та навичок студентів: «відмінно», «добре», «задовільно» і «незадовільно».

Оцінку «відмінно» заслуговує студент, який виявив всебічні, систематичні і глибокі знання, здатність самостійно виконувати завдання, передбачені програмою, ознайомлений з основною і додатковою історичною літературою, рекомендованою навчальною програмою. Така оцінка передбачає також засвоєння студентом взаємозв'язку основних понять історичної дисципліни і їх значення для набутої професії.

Оцінку «добре» ставлять студентіві, який засвоїв навчально-програмовий матеріал у повному обсязі, успішно виконує передбачені програмою завдання, опрацював основну літературу, рекомендовану програмою. Тобто студентіві, який засвідчив систематичний характер знань із дисципліни і здатний до їх самостійного оновлення у процесі подальшої навчальної роботи і професійної діяльності.

Оцінку «задовільно» заслуговує студент, який виявив знання основного навчального матеріалу в обсязі, необхідному для подальшого навчання і майбутньої роботи за професією, здатний виконувати завдання, передбачені програмою, ознайомлений з основною літературою, рекомендованою програмою. Як правило, цю оцінку виставляють студентам, що припустилися огріхів у відповіді на іспиті і при виконанні екзаменаційних завдань, але продемонстрували спроможність усунути їх.

Оцінку «незадовільно» ставлять студентіві, у знаннях якого є прогалини, який припустився принципових помилок у виконанні передбачених програмою завдань, тобто студентіві, який неспроможний продовжити навчання чи приступити до професійної діяльності після закінчення вищого навчального закладу без додаткових занять з відповідної дисципліни.

Головними недоліками чотирибальної системи оцінювання знань, умінь і навичок студентів є: недостатня мотивація до наполегливості навчально-пізнавальної діяльності, бо орієнтує на отримання мінімуму знань («склав» – «не склав»); розрахована на

репродукцію знань і мислення (у сесійних умовах швидко накопичена інформація швидко «вивітрюється»); суб'єктивізм в оцінюванні знань студента та ін.

Результати поточного контролю знань студентів враховуються при виставленні оцінки за заліковий кредит. До результатів поточного контролю відносять всі види аудиторної роботи студента, що обов'язково фіксуються в журналі академічної групи за національною системою оцінювання: 2, 3, 4, 5. Ці оцінки викладач трансформує в рейтинговий бал.

*Рейтингова система оцінювання* ґрунтується на накопиченні оцінок за певний період навчання (модуль, семестр, рік, весь термін навчання) за різноманітну навчально-пізнавальну діяльність. Іншими словами, це показник знань, що формується на основі обліку детальних результатів засвоєння студентами навчальної історичної дисципліни з використанням багатобальної системи оцінок. Сума цих оцінок слугує кількісним показником якості навчально-пізнавальної діяльності студента порівняно з успіхами його однокурсників.

Серед причин впровадження рейтингової системи оцінювання слід згадати наступні:

- ◆ необхідність максимально об'єктивно оцінити студентів;
- ◆ створення позитивного мотиву до навчання;
- ◆ забезпечення соціальної справедливості у розподілі існуючих пільг у ході та особливо на заключному етапі навчання.

Рейтингова система оцінювання знань, умінь і навичок студентів-істориків ґрунтується на таких принципах:

- ◆ кожна навчальна дисципліна і робота студента з її опанування оцінюється у залікових одиницях, сумою яких визначається рейтинг;
- ◆ обов'язково ведеться облік поточної роботи студента, який відтворюється у підсумковій оцінці;
- ◆ враховуються особливості викладання різних предметів (складність, значення дисципліни в навчальному плані);
- ◆ наявність різних видів контролю (вихідний, поточний, проміжний, підсумковий);
- ◆ навчальний рейтинг студента за семестр або рік визначається як середньоарифметичний від рейтингу з кожної навчальної дисципліни.

Рейтингова система оцінювання діє при виконанні певних *вимог*: 1) формування у студентів достатньо сильної мотивації до навчання, що забезпечуватиме взаємозалежність поточного навчання та кінцевих результатів праці; 2) створення матеріальної бази, яка задовольнить повноцінне функціонування рейтингової системи; 3) перекомпонування навчальних курсів за блоками (модулями); 4) виділення обсягу конкретних історичних знань, який студенти повинні вивчити, а викладач оцінити (ідеї, положення, факти, події, особистості, джерела тощо); 5) розробка математичної системи оцінок (тут важливо випрацювати наступні положення: визначитися з кількісним обсягом балів; обрати вихідну рейтингову позицію; визначити формулу підрахування рейтингу за вивчення повного курсу історичної дисципліни); 6) розробка системи критеріїв оцінок знань студентів.

Для впровадження рейтингової системи оцінювання знань студентів важливим є виконання таких *умов*: готовність викладачів і студентів до її сприйняття; належне організаційно-методичне забезпечення, обов'язкова самотійна робота студентів; впровадження модульного навчання тощо.

Зауважимо, що семестровий рейтинговий бал використовується при визначенні розміру стипендії студента та встановленні надбавок до стипендії, інших заохочень. Зокрема, навчальний рейтинг студента є підставою для:

- ◆ визначення пріоритету для подальшої магістерської підготовки та вступу до аспірантури;
- ◆ призначення іменних стипендій, надбавок до стипендій, грантів;
- ◆ участі у роботі міжнародних делегацій, виїзду на стажування за кордон;
- ◆ надання можливості отримання другої спеціальності;
- ◆ переходу на навчання за індивідуальним графіком;
- ◆ переведення з контрактної на держбюджетну форми навчання за конкурсом за наявності вакантних місць;
- ◆ визначення пріоритету на отримання путівок для відпочинку;
- ◆ вибору місця практики;
- ◆ першочергового працевлаштування за замовленням організацій, підприємств, фірм.

Загалом, рейтингова система оцінювання знань активізує самостійну роботу студента, мотивує його навчально-пізнавальну діяльність, підвищує об'єктивність оцінювання, значно зменшує психологічне навантаження під час іспиту, сприяє реалізації принципу індивідуалізації і диференціації навчання.

♦ Як визначається співвідношення балів 100-бальної шкали з традиційною чотирибальною системою оцінювання?

Згідно з «Положенням про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців» оцінювання здійснюється за 100-бальною шкалою. Встановлюється таке співвідношення балів: 70:30, 50:50.

При співвідношенні 70:30 завдання поточного контролю з навчальних дисциплін, що передбачають екзамен, оцінюються в діапазоні від 0 до 70 балів (включно), при співвідношенні 50:50 - в діапазоні від 0 до 50 балів (включно); завдання, що виносяться на екзамен відповідно - від 0 до 30 балів та від 0 до 50 балів (включно).

З навчальних дисциплін, що передбачають залік, завдання поточного контролю оцінюється в діапазоні від 0 до 100 балів. Контроль успішності студента здійснюється з використанням системи оцінювання, що діє в університеті.

Шкала відповідності суми балів за чотирибальною системою оцінювання знань студентів становить:

**аудиторна робота:**

при 70 балах

70-64 балів = "5"

63-56 балів = "4"

55-48 балів = "3"

менше 48 балів = "2"

при 50 балах

50-46 балів = "5"

45-41 балів = "4"

36-40 балів = "3"

менше 36 балів = "2"

**екзамен:**

при 30 балах

30-26 балів = "5"

25-21 балів = "4"

16-20 балів = "3"

менше 16 балів = "2"

при 50 балах

50-46 балів = "5"

45 - 41 балів = "4"

30-40 балів = "3"

менше 30 балів = "2"

Встановлюється порядок перерахунку рейтингових показників 100-бальної університетської шкали оцінювання знань студентів в національну та європейську шкалу ECTS:

За університету	шкалою	За національною		шкалою ECTS
		Екзаме н	Залік	
100-90 (відмінно)		5 (відмінно)	Зарахо вано	A
89 – 82 (дуже добре)		4 (добре)		B
81 -75 (добре)				C
74-67 (задовільно)		3 (задовільно)		D
66 - 60 (достатньо)				E
59-35 (незадовільно - з повторного складання)	можливістю	2 (незадовільн о)	Не зарахован о	F <sub>x</sub>
34-1 (незадовільно - обов'язковим курсом)	повторним	2 (незадовільн о)		F

У залікових книжках та додатках до диплому вказується оцінка за національною шкалою, а в дужках - за шкалою ECTS. Державна атестація студентів проводиться відповідно до чинної нормативної бази.

З кожної навчальної дисципліни кафедрою розробляються *критерії оцінювання* для кожного виду роботи, в тому числі контрольних заходів, екзаменаційного оцінювання та практик (навчальних і виробничих), затверджуються на засіданні кафедри і подаються у деканат. На початку навчального року критерії доводяться до відома студентів і протягом року залишаються незмінними.

Для визначення ступеня оволодіння навчальним матеріалом із подальшим його оцінюванням рекомендується застосовувати наступні рівні досягнень студентів.

Рівні нав-	Б али	Критерії оцінювання і навчальних досягнень
---------------	----------	---

их чальн досяг вень	2 ...5	Шкала ECTS		Теоретична підготовка	Практична підготовка
		1 ...100	...А	Студент	
Висо кий	5 00 ... 9 0	1	А	Вільно володіє навчальним матеріалом, висловлює думки, аргументовані висновки, відповіді студентів, виконує індивідуальні колективні завдання; самостійно знаходить додаткову інформацію та використовує її для реалізації поставлених перед ним завдань; вільно використовує нові інформаційні технології для поповнення власних знань	Може аргументовано обрати раціональний спосіб виконання завдання і оцінювати результати власної практичної діяльності; виконує завдання, не передбачені навчальною програмою; вільно використовує знання для розв'язання поставлених перед ним завдань



Дост атній	9 4 5	8 7 С	Вільно володіє навчальним матеріалом, застосовує знання на практиці; узагальнює і систематизує навчальну інформацію, але допускає незначні огріхи у порівняннях, формулюванні висновків, застосуванні теоретичних знань на практиці	За зразком самостійно виконує практичні завдання, передбачені програмою; має стійкі навички виконання завдання
Задов ільний	4 3 0	7 6 Е	Володіє навчальним матеріалом поверхово, фрагментарно, на рівні запам'ятовування відтворює певну частину навчального матеріалу з елементами логічних зв'язків, знайомий з основними поняттями навчального матеріалу	Має елементарні, нестійкі навички виконання завдання

Низький	295	53	х	Має фрагментарні знання (менше половини) при незначному загальному обсязі навчального матеріалу; відсутні сформовані уміння та навички; під час відповіді допускаються суттєві помилки	Планує та виконує частину завдання за допомогою викладача
Незадовільний	24	31	Р	Студент не володіє навчальним матеріалом	Виконує лише елементи завдання, потребує постійної допомоги викладача

Кожну оцінку рівня досягнень студентів викладач повинен аргументовано вмотивувати.

Таким чином, оцінюванням знань називають визначення в умовних одиницях (балах), а також в оцінних судженнях викладача знань, умінь і навичок студентів відповідно до вимог навчальних програм.

У вищих навчальних закладах користуються чотирибальною системою оцінювання знань, умінь та навичок студентів: «відмінно», «добре», «задовільно» і «незадовільно». Окрім того, застосовується рейтингова система оцінювання, що ґрунтується на накопиченні оцінок за певний період навчання (модуль, семестр, рік, весь термін навчання) за різноманітну навчально-пізнавальну діяльність.

Для визначення ступеня оволодіння навчальним матеріалом із подальшим його оцінюванням застосовують такі рівні досягнень студентів: високий, достатній, задовільний, низький, незадовільний.

Інтеграція системи вищої освіти України до європейського освітнього простору, запровадження у вищих навчальних закладах кредитно-модульної системи, особливе місце в якій належить системі оцінювання рівня фахової підготовки

випускника, зобов'язує кожного викладача вивчати досвід зарубіжної та вітчизняної вищої школи, творчо використовувати його у своїй практичній діяльності.

Викладач повинен вдумливо і творчо підходити до використання критеріїв і норм оцінювання знань, умінь і навичок студентів. Він має керуватися науковими основами методики навчально-виховної роботи, уважно ставитись до коленого студента, виявляти принциповість і такт.

#### **Завдання та запитання**

1. Які системи оцінювання вам відомі?
2. Які функції виконує перевірка в оцінювання знань?
3. Розкрийте зміст контрольної, навчальної і виховної функцій оцінювання.
4. Назвіть і охарактеризуйте основні форми контролю знань студентів.
5. Які різновиди поточного контролю вам відомі?
6. Які види тестування вам відомі?
7. Назвіть і охарактеризуйте форми тестових завдань.
8. Поясніть принципи, на яких ґрунтується рейтингова система оцінювання.
9. Продемонструйте співвідношення 100-бальної, національної та європейської шкал оцінювання знань студентів.
10. Якими критеріями користуються викладачі вищих закладів освіти при оцінюванні знань, умінь і навичок студентів з історії?

### **Лекція 13. ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГРУП СТУДЕНТІВ З ВИВЧЕННЯ ОКРЕМИХ ПРОБЛЕМ ІСТОРІЇ. ІСТОРИЧНІ ГУРТКИ. (2 год.)**

#### **План:**

1. Поняття науково-дослідницької діяльності.
2. Місце дослідницької роботи у навчальному процесі.
3. Робота студентів у проблемних групах і виконання проектів
4. Методи і техніка дослідження
5. Методика проведення занять у проблемних групах, гуртках.

#### **1. Поняття науково-дослідницької діяльності.**

В умовах планомірного реформування вищої освіти в

Україні, стійкої орієнтації її на європейську систему освіти та перспективу входження у Болонський процес відбувається постійний перегляд змісту, методів та форм організації навчальної діяльності студентів у вищій школі. Ця проблема вирішується через розробку та введення в дію Галузевих стандартів вищої освіти (ГСВО), створення нових навчальних планів та програм, введення модульної системи вивчення учбових дисциплін, лекційно-тьюторської системи організації навчального процесу. З 1999 року, коли був прийнятий Верховною Радою України Закон України „Про освіту”, почався процес цілеспрямованої розробки концепції ступеневої (багаторівневої) підготовки фахівців у вищих навчальних закладах. Перехід на ступеневу систему фахової підготовки поставив перед викладачами вищої школи низку проблем, серед яких – узгодження та оптимізація самостійної наукової діяльності студента на різних ступенях навчання шляхом організації наукового дослідження й оформлення його у вигляді курсової, бакалаврської та магістерської роботи. Зростання вимог до підготовки та перепідготовки науково-педагогічних та наукових кадрів, а також до вищої професійної освіти вимагає якісно нового теоретичного і методичного забезпечення науково-дослідницької діяльності.

Науково-дослідницька діяльність – це інтелектуальна праця, спрямована на придбання знань, умінь і навичок.

Провідне місце в системі багатоступеневої підготовки і перепідготовки наукових і науково-педагогічних кадрів посідають вищі навчальні заклади України. Зростання вимог до професійної підготовки випускників вищих навчальних закладів потребує більш активного залучення до науково-дослідної роботи викладачів та студентів. Успішне володіння навичками дослідження і творчої роботи бакалаврами, спеціалістами і магістрами допомагає їм порівняно легко включатися в професійну діяльність, переводити наукові знання в площину практичного використання. У зв'язку з цим до навчальних планів вищих навчальних закладів України включено спеціальні навчальні дисципліни з основ науково-дослідницької діяльності, введено елементи наукової творчості, читаються лекції з організації та методики науково-дослідницької діяльності,

культури наукових досліджень, методики соціологічних досліджень тощо.

Кожен фахівець повинен мати уявлення про методику й організацію науково-дослідницької діяльності, про науку та основні її поняття.

Наука – це сфера людської діяльності, спрямована на вироблення нових знань про природу, суспільство і мислення. Цілями науки є описування, пояснення і передбачення процесів і явищ об'єктивної дійсності, що становлять предмет її вивчення за основі законів, які вона відкриває. Наука породжує знання.

Наукова діяльність – інтелектуальна, творча діяльність, спрямована на здобуття і використання нових знань. До основних результатів наукових досліджень належать:

- наукові реферати;
- наукові доповіді (повідомлення) на конференціях, нарадах, семінарах, симпозіумах;
- курсові (дипломні, магістерські) роботи;
- звіти про науково-дослідну роботу;
- наукові переклади;
- дисертації (кандидатські або докторські);
- автореферати дисертацій;
- депоновані рукописи;
- монографії;
- наукові статті;
- аналітичні огляди;
- авторські свідоцтва, патенти;
- алгоритми і програми;
- звіти про наукові конференції;
- препринти;
- підручники, навчальні посібники;
- бібліографічні покажчики та ін.

*Суб'єктами* наукової діяльності є: вчені, наукові працівники, науково-педагогічні працівники, а також наукові установи, наукові організації, вищі навчальні заклади III—IV рівнів акредитації, громадські організації у сфері наукової та науково-технічної діяльності.

**2. Місце дослідницької роботи у навчальному процесі**  
 Науково-дослідницька діяльність студентів вищих навчальних закладів України є одним із основних чинників підготовки висококваліфікованих кадрів відповідного профілю.

Поняття «науково-дослідницька діяльність студентів» включає в себе два взаємопов'язаних елементи:

- навчання студентів елементам дослідницької діяльності, організації та методики наукової творчості;
- наукові дослідження, що здійснюються студенти під керівництвом професорів і викладачів.

Для НДДС вищих навчальних закладів характерним є єдність цілей і напрямів навчальної, наукової і виховної роботи, тісна взаємодія всіх форм і методів наукової роботи студентів, що реалізуються в навчальному процесі та позанавчальний час. Це забезпечує їхню участь у науковій діяльності протягом усього періоду навчання, тісно пов'язану як із науково-дослідницькою діяльністю, що проводиться підрозділами ВНЗ, так і з громадською діяльністю.

Зміст і структура НДДС забезпечує послідовність її засобів і форм відповідно до логіки і послідовності навчального процесу, що зумовлює спадкоємність її методів і форм від курсу до курсу, від кафедри до кафедри, від однієї дисципліни до іншої, від одних видів занять до інших, поступове зростання обсягу і складності набутих студентами знань, умінь, навичок у процесі виконання ними наукової роботи. Реалізована в комплексі науково-дослідницька діяльність студентів забезпечує вирішення таких основних завдань:

- формування наукового світогляду, оволодіння методологією і методами наукового дослідження;
- надання допомоги студентам у прискореному оволодінні спеціальністю, досягненні високого професіоналізму;
- розвиток творчого мислення та індивідуальних здібностей студентів у вирішенні практичних завдань;
- прищеплення студентам навичок самостійної науково-

дослідницької діяльності;

- розвиток ініціативи, здатності застосувати теоретичні знання у своїй практичній роботі, залучення здібних студентів до розв'язання проблем, що мають суттєве значення для науки і практики;

- необхідність постійного оновлення і вдосконалення своїх знань;

- розширення теоретичного кругозору і наукової ерудиції майбутнього фахівця;

- створення та розвиток наукових шкіл, творчих колективів, виховання у стінах вищого навчального закладу резерву вчених, дослідників, викладачів.

Залучення студентів до науково-дослідницької діяльності здійснюється через академічну групу. На початку навчального року на стаціонарі, під час настановної сесії на заочному відділенні в групах, на курсах і факультетах проводяться бесіди про науково-дослідницьку діяльність, де висвітлюються найзначніші досягнення студентів за минулі роки, подається докладна інформація щодо запланованої наукової тематики інституту, факультетів, кафедр.

Зміст і форми НДДС відповідають основним напрямам науково-дослідницької діяльності вищого навчального закладу, базою її організації і проведення є кафедри. У керівництві НДДС беруть участь висококваліфіковані викладачі вищого навчального закладу.

Науково-дослідницька діяльність студентів ВНЗ здійснюється за трьома основними напрямками:

- *науково-дослідницька робота*, що є невід'ємним елементом навчального процесу і входить до календарно-тематичних та навчальних планів, навчальних програм як обов'язкова для всіх студентів;

- *науково-організаційні заходи*: конференції, конкурси та ін.

*Науково-дослідницька робота студентів у межах навчального процесу* є обов'язковою для кожного студента і охоплює майже всі форми навчальної роботи:

- написання рефератів наукової літератури з конкретної теми в процесі вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу,

фундаментальних і професійно-орієнтованих, спеціальних дисциплін, курсів спеціалізації та за вибором;

- виконання лабораторних, практичних, семінарських та самостійних завдань, контрольних робіт, що містять елементи проблемного пошуку;

- виконання нетипових завдань дослідницького характеру в період виробничої практики, на замовлення підприємств, установ, організацій, закладів культури тощо;

- розробка методичних матеріалів з використанням дослідницьких методів (глосаріїв, кросвордів, програм і методик соціологічних досліджень тощо);

- підготовка і захист курсових та дипломних робіт, пов'язаних з проблематикою наукових досліджень спеціальних кафедр.

Методика постановки і проведення НДДС у навчальному процесі визначається специфікою ВНЗ, його науковою і матеріально-технічною базою, набутими традиціями.

Для проведення цієї роботи студенти отримують робоче місце в лабораторії кафедри, комп'ютерному класі, бібліотеці.

У вищих навчальних закладах навчально-дослідницькій роботі передують спеціальний курс з основ організації та методики проведення наукових досліджень.

Чітка організація НДДС у навчальному процесі сприяє поглибленому засвоєнню студентами спеціальних навчальних дисциплін, дозволяє найповніше виявити свою індивідуальність, сформулювати власну думку щодо кожної дисципліни. При цьому особлива увага приділяється залученню студентів до збору, аналізу та узагальнення кращого практичного досвіду, проведення соціологічних та експериментальних досліджень, підготовки доповідей і повідомлень.

*Науково-дослідницька робота студентів поза навчальним процесом* є одним із найважливіших засобів формування висококваліфікованих фахівців. Нею передбачається:

- участь студентів у роботі наукових гуртків, проблемних груп, творчих секцій, лабораторій та ін.;

- участь студентів у виконанні держбюджетних або госпрозрахункових наукових робіт, проведенні досліджень у межах творчої співпраці кафедр, факультетів, комп'ютерного



центру із закладами культури, освіти тощо;

- робота в студентських інформаційно-аналітичних та культурологічних центрах, перекладацьких бюро;
- рекламна, лекторська діяльність та ін.;
- написання статей, тез доповідей, інших публікацій.

Найпоширенішою формою організації НДДС є *наукові гуртки, секції, студії, бюро, центри*. Кожний із них являє собою невеликий (10-15 осіб) творчий студентський колектив, який працює над однією або кількома суміжними науковими темами, за планами, що складаються на семестр або навчальний рік. Науковим підрозділом керує викладач, помічником якого є студент.

Науково-дослідна діяльність студентів виконується на основі глибокого вивчення літературних джерел. Підбір і вивчення літератури для виконання НДДС є одним з важливих етапів роботи студента. Пошук літературних джерел можна проводити різними методами. Загальний порядок опрацювання літературних джерел можна визначити такий: - вивчення фондів бібліотеки вузу та інших бібліотек за тематичними та каталогами; - вивчення літератури, яка зібрана у фондах фахових навчальних кабінетів, наукових лабораторій і кафедр вузу;

- ознайомлення з науковими публікаціями провідних науковців кафедри, факультету, університету;
- робота з періодичними виданнями фондів читального залу бібліотеки вузу;
- користування послугами бібліотек з мережі INTERNET;
- інші джерела за порадою керівника.

### **3. Робота студентів у проблемних групах і виконання проектів**

Не менш важливим, але набагато складнішим видом роботи студентів у процесі вивчення того чи іншого курсу є робота студентів у проблемних групах, результатом якої може стати виконання студентських проектів. Цей вид самостійної роботи має на меті формування вмінь і навичок співпраці з іншими членами групи для розв'язання не лише теоретично важливого, а й практично значущого питання, а також навичок збирання інформації з

конкретної проблеми і на основі її опрацювання вироблення відповідних висновків і пропозицій щодо можливих шляхів розв'язання даної проблеми. Враховуючи, що якісне виконання проекту вимагає від студентів набагато більше зусиль і часу, ніж підготовка реферату протягом навчального року, кожному студенту рекомендується взяти участь у виконанні одного проекту, тема якого обирається студентами на початку вивчення курсу.

Вибір проектів і формування робочих груп здійснюються студентами на добровільних засадах, і лише за необхідності (значного дублювання обраних тем, надмірної чи недостатньої кількості добровільних учасників певного проекту тощо) викладач вносить певні корективи. Найбільш оптимальним рішенням може бути поділ на чотири приблизно однакові за чисельністю групи, кожна з яких розробляє і представляє свій проект у кінці вивчення одного з розділів курсу. Виконання проектів здійснюється студентами самостійно, але на кожному з етапів роботи (визначення джерел і методів збирання інформації, складання плану виконання проекту тощо) викладач здійснює контроль і в разі необхідності надає студентам потрібну методичну допомогу.

Для виконання проекту можна було б намітити такі конкретні завдання:

- 1) визначити можливі і способи отримання інформації;
- 2) окреслити коло питань, на які необхідно отримати відповіді;
- 3) розподілити функції між учасниками проекту і скласти календарний план його виконання;
- 4) визначити організаційні форми виконання проекту (час і місце проведення спільних зустрічей для обговорення проміжних результатів проекту і внесення необхідних корективів);
- 5) спільно підготувати і належно оформити звіт про виконання проекту;
- 6) виголосити звіт на підсумковій студентській конференції;
- 7) на основі результатів проектів підготувати матеріали до збірника студентських наукових робіт.

Для оцінки результатів виконання проекту встановлюються чіткі критерії:

- повнота використання джерел інформації;
- рівень висвітлення досліджуваної проблеми;
- представлення результатів

По кожному з яких виставляється певна кількість балів, середнє арифметичне яких є підсумковою оцінкою і *виставляється як оцінка за ІНДЗ*.

Індивідуальний внесок окремого студента у виконання проекту може оцінюватися за допомогою членів робочої групи.

Звичайно, кожен студент може самостійно вносити певні зміни або доповнення у тематику, структуру, плани виконання і критерії оцінювання студентських проектів, керуючись при цьому власним досвідом, особливостями групи, специфікою проблеми або якимись іншими міркуваннями і причинами.

### **5. Методи і техніка дослідження**

Стратегічні методологічні положення і принципи знаходять своє тактичне втілення в методах дослідження.

**Метод** – спосіб пізнання, дослідження явищ природи і суспільного життя. Це також сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретного завдання. Різниця між методом та теорією має функціональний характер: формуючись як теоретичний результат попереднього дослідження, метод виступає як вихідний пункт та умова майбутніх досліджень.

У найбільш загальному розумінні метод – це шлях, спосіб досягнення поставленої мети і завдань дослідження. Він відповідає на запитання: як пізнавати.

**Методика** — сукупність методів, прийомів проведення будь-якої роботи. Методика дослідження – це система правил використання методів, прийомів та операцій.

У науковому дослідженні часто застосовують метод критичного аналізу наукової і методичної літератури, практичного досвіду, як того потребує рівень методики і техніки дослідження. У подальшій роботі широко використовуються такі методи: спостереження, бесіда, анкетування, рейтинг, моделювання, контент-аналіз, експеримент та ін.

**Вибір конкретних методів** дослідження диктується характером фактичного матеріалу, умовами і метою конкретного дослідження. Методи є упорядкованою системою, в якій визначається їх місце відповідно до конкретного етапу дослідження, використання технічних прийомів і проведення

операцій з теоретичним і фактичним матеріалом у заданій послідовності.

В одній і тій же науковій галузі може бути кілька методик (комплексів методів), які постійно вдосконалюються під час наукової роботи. Найскладнішою є методика експериментальних досліджень, як лабораторних, так і польових. У різних наукових галузях використовуються методи, що збігаються за назвою, наприклад, анкетування, тестування, шкалювання, однак цілі і методика їх реалізації різні. Класифікація методів розроблена слабо. Досить поширеним є поділ основних типів методів за двома ознаками: мети і способу реалізації.

За першою ознакою виділяються так звані первинні методи, що використовуються з метою збору інформації, вивчення джерел, спостереження, опитування та ін. Вторинні методи використовуються з метою обробки та аналізу отриманих даних – кількісний та якісний аналіз даних, їх систематизація, шкалювання та ін. Третій тип представлений верифікаційними методами і прийомами, що дають змогу перевірити отримані результати. Вони зводяться також до кількісного та якісного аналізу даних на основі виміру співвіднесення постійних і змінних чинників.

За ознакою способу реалізації розрізняють логіко-аналітичні, візуальні та експериментально-ігрові методи. До перших належать традиційні методи *дедукції та індукції*, що різняться вихідним етапом аналізу. Вони доповнюють один одного і можуть використовуватися з метою верифікації – перевірки істинності гіпотез і висновків.

Візуальні, або графічні, методи – графіки, схеми, діаграми, картограми та ін. дають змогу отримати синтезоване уявлення про досліджуваний об'єкт і водночас наочно показати його складові, їхню питому вагу, причинно-наслідкові зв'язки, інтенсивність розподілу компонентів у заданому об'ємі. Ці методи тісно пов'язані з комп'ютерними технологіями.

Експериментально-ігрові методи безпосередньо стосуються реальних об'єктів, які функціонують у конкретній ситуації, і призначаються для прогнозування результатів. З ними пов'язаний цілий розділ математики – «теорія ігор»; з їх допомогою

вивчаються ситуації в політичних, економічних, воєнних питаннях. Вони використовуються у психології («трансакційний аналіз»), соціології («управління враженнями», «соціальна інженерія»), в методиці нетрадиційного навчання.

У прикладних аспектах гуманітарних наук доцільно використовувати математичні методи. Математичний апарат теорії ймовірностей дає можливість вивчати масові явища в соціології, лінгвістиці. Математичні методи відіграють важливу роль при обробці статистичних даних, моделюванні. Однак при цьому слід зважати на різницю в природі об'єктів і категорій гуманітарних, природничих і математичних наук. Проблема полягає у визначенні конкретної гуманітарної сфери, в якій застосування математичних методів дає результати.

Інколи методи поділяють на групи відповідно до їх функціональних можливостей: *етапні*, тобто пов'язані з певними етапами дослідження, й *універсальні*, які використовують на всіх етапах. До першої групи відносять спостереження, експеримент, а до другої – абстрагування, узагальнення, дедукцію та індукцію та ін.

Розрізняють методи теоретичних та емпіричних досліджень. Такий розподіл методів завжди умовний, оскільки з розвитком пізнання один науковий метод може переходити з однієї категорії в іншу.

Успіх наукового дослідження значною мірою залежить від уміння науковця вибрати найрезультативніші методи дослідження, оскільки саме вони дають можливість досягти поставленої мети.

Методи наукового пізнання поділяють на загальні й спеціальні.

Більшість соціальних проблем конкретних наук і навіть окремі етапи їх дослідження потребують застосування спеціальних методів вирішення. Вони мають специфічний характер і вивчаються, розробляються та вдосконалюються в конкретних, спеціальних науках. Вони ніколи не бувають довільними, оскільки визначаються характером досліджуваного об'єкта.

Загальні методи наукового пізнання, на відміну від

спеціальних, використовуються в дослідницькому процесі в різноманітних науках.

**Загальні методи** наукового пізнання умовно поділяють на три великі групи:

- методи емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент);
- методи, що використовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях дослідження (абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання та ін.);
- методи або методологія, що використовуються на теоретичному рівні дослідження (сходження від абстрактного до конкретного, системний, структурно-діяльнісний підхід).

*Спостереження* — систематичне цілеспрямоване вивчення об'єкта. Це найелементарніший метод, який є, як правило, складовою інших емпіричних методів.

Щоб стати основою наступних теоретичних і практичних дій, спостереження мусить відповідати таким вимогам:

- задуманості заздалегідь (спостереження проводиться для певного, чітко поставленого завдання);
- планомірності (виконується за планом, складеним відповідно до завдання спостереження);
- цілеспрямованості (спостерігаються лише певні сторони явища, котрі викликають інтерес при дослідженні);
- активності (спостерігач активно шукає потрібні об'єкти, риси явища);
- систематичності (спостереження ведеться безперервно або за певною системою).

Спостереження, як метод пізнання, дає змогу отримати перлину інформацію про об'єкт дослідження у вигляді сукупності емпіричних тверджень.

Порівняння— один із найпоширеніших методів пізнання. Це процес встановлення подібності або відмінності предметів та явищ дійсності, а також знаходження загального, притаманного двом або кільком об'єктам.

Метод порівняння дасть результат, якщо відповідатиме таким основним вимогам:

- можна порівнювати лише ті явища, між якими є певна

об'єктивна спільність;

- порівняння необхідно здійснювати за найсуттєвішими, найважливішими (в межах конкретного пізнавального завдання) рисами.

Інформацію про об'єкт можна отримати двома шляхами:

- безпосередній результат порівняння (первинна інформація);
- результат обробки первинних даних (вторинна або похідна інформація).

Найпоширенішим і найважливішим способом такої обробки є *умовивід* за аналогією. Об'єкти чи явища можуть порівнюватися безпосередньо або опосередковано через їх порівняння з будь-яким іншим об'єктом (еталоном). У першому випадку отримують якісні результати (більше-менше, вище-нижче). Порівняння ж об'єктів з еталоном надає можливість отримати кількісні характеристики. Такі порівняння називають вимірюванням.

*Вимірювання* — це процедура визначення числового значення певної величини за допомогою одиниці виміру. Цінність цієї процедури полягає в тому, що вона дає точні, кількісно визначені відомості про об'єкт. При вимірюванні необхідні такі основні елементи: об'єкт вимірювання, еталони, вимірювальні прилади, методи вимірювання.

*Експеримент* — це такий метод вивчення об'єкта, який пов'язаний з активним і цілеспрямованим втручанням дослідника в природні умови існування предметів і явищ або створенням штучних умов, необхідних для виявлення його відповідної властивості.

Експериментальне вивчення об'єктів порівняно зі спостереженням має такі переваги:

- у процесі експерименту можна вивчати явища у «чистому вигляді», звільнившись від побічних факторів, які затінюють основний процес;

- в експериментальних умовах можна дослідити властивості об'єктів;

- експеримент можна повторювати, тобто є можливість проводити дослід стільки разів, скільки це необхідно.

Дослідження об'єкта проводиться поетапно: на кожному етапі застосовуються найдоцільніші методи відповідно до

конкретного завдання. На етапі збору фактичного матеріалу і його первинної систематизації використовують методи *опитування* (анкетування, інтерв'ювання) і *експертних оцінок*, а також *лабораторні експерименти* (спостереження за документними джерелами інформації, тестування) і *польові експерименти*, такі як відсторонене і приховане спостереження, а також «включене» спостереження — співучасть у дослідженні.

*Опитування* дає змогу отримати як фактичну інформацію, так і оцінні дані, проводиться в усній або письмовій формі. При створенні анкети або плану інтерв'ю важливо сформулювати запитання так, щоб вони відповідали поставленій меті. Анкета може включати декілька блоків питань, пов'язаних не лише з рівнем періодичності використання тих чи інших засобів, а й оцінкою об'єкта дослідження.

Різновидом вибіркового опитування є *тестування*, яке проводиться з метою виявлення суттєвих ознак об'єкта, засобів його функціонування, використовується в лабораторних експериментах, коли масове опитування через анкетування неможливе. Тестування інколи проводять двічі – на початковому етапі дослідження, де воно виконує діагностичну функцію, і при завершенні дослідження, де воно виконує верифікаційну функцію. Тести складають так, щоб однозначно виявити ті чи інші властивості опитуваних.

Розрізняють формальні і неформальні ситуації тестування, у ході перших передбачають отримати відповіді на стереотипні запитання, другі проводять у формі бесіди на тему. Головною умовою при цьому є створення атмосфери психологічного комфорту й довіри. Тестування, на відміну від інших методів, дає змогу виявити індивідуальні характеристики об'єкта дослідження.

Необхідно дотримуватися принципу репрезентативності – достатності фактичного матеріалу. Так, якщо вивчаються характерні риси молоді, то вибірка має включати всі групи молоді – учнів і не учнів, міську і сільську молодь, яка проживає в різних регіонах країни. При недотриманні цих умов репрезентативність вибірки і мета дослідження **не** будуть досягнуті. Необхідно мати уявлення про генеральну і вибіркочув сукупність.



Метод експертних оцінок використовується для отримання змінних емпіричних даних. Проводиться опитування спеціальної групи експертів (5-7 осіб) з метою визначення певних змінних величин, які необхідні для оцінки досліджуваного питання. Експерти підбираються за ознакою їх формального професійного статусу — посади, наукового ступеня, стажу роботи та ін.

На другому етапі дослідження, методи, що використовують, мають інше цільове призначення – обробку отриманих даних, встановлення залежності кількісних та якісних показників аналізу, інтерпретацію їхнього змісту. Вибір і послідовність методів визначаються послідовністю обробки даних.

На даному етапі широко використовуються методи статистичного аналізу: кореляційний, факторний аналіз, метод імплікаційних шкал, контент-аналіз та ін.

Кореляційний аналіз – це процедура для вивчення співвідношення між незалежними змінними. Зв'язок між цими величинами виявляється у взаємній погодженості спостережуваних змін. Обчислюється коефіцієнт кореляції. Чим вищим є коефіцієнт кореляції між двома змінними, тим точніше можна прогнозувати значення однієї з них за значенням інших.

Факторний аналіз дає можливість встановити багатомірні зв'язки змінних величин за кількома ознаками. На основі парних кореляцій, отриманих у результаті кореляційного аналізу, одержують набір нових, укрупнених ознак – факторів. У результаті послідовної процедури отримують фактори другого, третього та інших рівнів. Факторний аналіз дає змогу подати отримані результати в узагальненому вигляді.

Метод імплікаційних шкал – це наочна форма виміру та оцінки отриманих даних, які градуюються за кількістю або інтенсивністю ознак. Шкали класифікуються за типами або рівнем виміру. Прості шкали дають однозначну оцінку тієї чи іншої ознаки. Серію шкал (так звану батарею) можна перетворити в єдину шкалу значень окремих ознак. Ця процедура називається шкалюванням.

Контент-аналіз посідає особливе місце в системі методів другого етапу дослідження, оскільки він допомагає дати інтерпретацію змісту інформації через кількісні показники.

Останнім часом контент-аналіз розуміють як якісно-кількісний аналіз змісту сукупності текстового масиву. Контент-аналіз на доповнення до традиційних методів логіко-аналітичного аналізу застосовують переважно до текстових масивів (опублікованих і неопублікованих), а не конкретних текстів.

Суть методу полягає в знаходженні і виділенні в тексті певних смислових понять, одиниць аналізу, що являють інтерес для дослідника, а також визначенні частоти їх застосування в документі залежно від змісту. Ретельний підрахунок за кожною одиницею спостереження з обов'язковим урахуванням частоти її вживаності у тексті дає змогу виявити закономірності, об'єктивовані в документі, які традиційними методами вивчити не можна.

5. Методика проведення занять у проблемних групах, гуртках.

Результатом участі студентів у гуртках має бути підготовка і написання наукових досліджень, одним їх видів яких може бути реферат, який є обов'язковим компонентом у навчальній дисципліні. Реферат не є дослівним переказом тексту підручника або навчального посібника, а являє собою одну з форм наукового дослідження на певну тему, творчо перероблену на основі знайомства зі станом сучасних наукових досліджень (науково-проблемний реферат) або виклад основних положень певних видань чи їх частин (оглядово-інформаційний реферат).

Реферат має бути виконано самостійно. Мета написання реферату полягає у набутті студентом знань з правознавства, вміння і навичок працювати з науковою літературою і нормативно-правовими актами, самостійно аналізувати і узагальнювати матеріал, робити і формулювати власні висновки та пропозиції.

За допомогою рефератів студент глибше вивчає найбільш складні проблеми навчальної дисципліни, вчиться правильно оформлювати роботу та докласти результати своєї праці.

Підготовка реферату включає в себе наступні *етапи*: вибір теми; підбір і вивчення спеціальної літератури та нормативно-правових актів; складання плану реферату; викладення змісту теми; оформлення реферату, усний виклад реферату.

1. Вибір теми

Студент самостійно обирає тему реферату із запропонованого переліку. Допускається закріплення декількох студентів за однією і тією ж темою реферату. В такому разі на семінарських заняттях один з них доповідає, а інші виступають з доповненнями та уточненнями. Студент може в обсязі навчальної програми дисципліни сам запропонувати тему реферату, узгодив її з викладачем.

При виборі теми студенту слід керуватися своїми інтересами до певної проблеми, можливостями підбору літератури та інше.

2. Підбір і вивчення спеціальної літератури та нормативно-правових актів.

Роботу над рефератом потрібно починати з вивчення стосовно обраної теми відповідного розділу підручника, навчального посібника, конспектів лекцій. Після того як загальне уявлення про обрану тему склалося, студенту слід приділити серйозну увагу підбору і вивченню нормативно-правових актів та літератури.

Вивчаючи ту чи іншу наукову працю, студент повинен сприймати її крізь призму тих основних проблем, що їх вирішував автор. Без усвідомлення проблеми неможливо виділити головне й істотне, важко відокремити тезу від аргументів і практично неможливо перебороти формальне ставлення до змісту досліджуваної праці.

3. Складання плану реферату

Після ознайомлення з літературою та нормативно-правовими актами студент складає план реферату, в якому конкретизуються питання обраної теми та який включає в себе: вступ; основну частину (виклад змісту теми); висновки; список використаної літератури.

Вступ є обов'язковою частиною реферату, в якому стисло обґрунтовується актуальність, наукова і практична значимість обраної теми, вказується на її місце в структурі курсу правознавства, формулюються цілі дослідження.

Основна частина реферату складається з розділів та підрозділів, в яких мають бути послідовно розглянуті всі питання теми. При цьому слід мати на увазі, що кількість розділів та підрозділів не регламентується, але недоцільно їх робити невеликими за обсягом. Якщо матеріал важко розбити на

декілька частин через його тісну змістовну і логічну послідовність, розділ можна не розбивати на підрозділи.

При визначенні назв розділів і підрозділів необхідно знати, що назва розділу не може повторювати назву теми роботи, а назва підрозділу повторювати назву розділу.

Заключна частина реферату має містити висновки, в яких формулюються результати дослідження, оцінки проаналізованого матеріалу, Вступ і висновки реферату разом не повинні перевищувати одну чверть його обсягу.

#### 4. Викладання змісту теми

Після підбору і вивчення літератури, визначення плану реферату слід приступити до узагальнення та систематизації зібраного матеріалу. Виклад матеріалу повинен бути чітким, логічним та послідовним. Викладати матеріал у рефераті рекомендується у безособовій формі висловлювання (наприклад, "вважаємо", "думаємо", "рачуємо" та інше). Необхідно вживати терміни, властиві даній науці, уникати незрозумілих понять та складних граматичних оборотів. Терміни, окремі слова і словосполучення допускається змінювати прийнятими текстовими скороченнями, значення яких зрозуміле з контексту реферату.

При використанні цитат з літературних та наукових джерел слід пам'ятати, що вони необхідні для підтвердження думки автора реферату, або ж для висловлювання своєї думки на противагу іншій. Занадто зловживати ними не слід.

Студенту доцільно звернути увагу на такі характерні недоліки, які трапляються при написанні реферату і які можуть привести до незадовільної оцінки:

- механічне, дослівне переписування використаної літератури;
- поверховий, не аргументований виклад основних теоретичних положень; невідповідність між змістом роботи та її планом;
- абстрактний виклад теми, відсутність посилань на чинне законодавство України; недбалість і неграмотність викладу.

Отже, основними вимогами до написання реферату є вміння виділяти головні теоретичні питання і роз'яснювати їх на конкретному матеріалі, логічно та послідовно розкривати зміст

теми, використовуючи при цьому сучасну юридичну літературу.

### 5. Оформлення реферату

Студент повинен пам'ятати, що через оформлення реферату, його зовнішній вигляд, викладач формує першу думку про зміст матеріалу. Тому кожному студенту необхідно опанувати техніку й етику оформлення наукової праці та дотримуватись стандартних вимог, які висуваються щодо рефератів.

Починається робота з титульного листа, після чого на другій сторінці реферату подається план роботи.

Кожна структурна частина роботи повинна починатися з нової сторінки та мати заголовок, який відповідає плану реферату. Заголовки слід розташовувати посередині рядка і друкувати великими літерами без крапок в кінці, не підкреслюючи. Якщо заголовок складається з двох і більше речень, тоді їх розділяють крапкою. Перенесення слів у заголовку не допускається.

Відстань між заголовком і подальшим чи попереднім текстом має бути не менше, ніж три інтервали, якщо реферат виконаний рукописним або машинописним способом, та не менше, ніж два інтервали, якщо робота виконана за допомогою комп'ютера.

Розділи слід нумерувати арабськими цифрами без крапок в кінці. Підрозділи повинні мати порядкову нумерацію в межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номеру розділу і порядкового номеру підрозділу, відокремлених крапкою (наприклад -1.1, 1.2).

Усі сторінки, починаючи з другої, послідовно нумеруються з проставленням арабських цифр за загальним правилом у нижньому правому куті, без крапки в кінці. Слід мати на увазі, що першою сторінкою реферату є титульний лист, на якому нумерація сторінки не ставиться, але враховується при нумерації наступної сторінки.

Реферат пишеться чітким, розбірливим почерком, або друкується на одному боці аркуша білого паперу формату А4 (розмір 210x297 мм) через півтора міжстрокових інтервали для комп'ютера, з обов'язковим додержанням при цьому такої ширини полів: зверху і знизу - 20 мм, зліва - 25-30 мм, справа - 10 мм. На одній сторінці повинно бути не більше 32-40 рядків.

Загальний обсяг реферату не повинен перебільшувати 24

друкованих сторінок тексту через 2 інтервали чи 16 - через 1,5 інтервали.

Робота повинна бути зброшурована і підшита. На останній сторінці ставиться число, місяць та рік виконання роботи, а також підпис виконавця.

Оформлення списку використаної літератури є важливою складовою написання реферату. В список включаються тільки ті джерела, які використовувались при написанні реферату або на які зроблено посилання в самій роботі. Список літератури в загальний обсяг реферату не включається, але нумерація сторінок продовжується.

При оформленні списку використаної літератури його слід умовно розділити на дві частини: нормативно-правові акти і спеціальна література (нумерація, при цьому залишається наскрізною).

Нормативно-правові акти розмішуються за їх юридичною силою (Конституція, закони, підзаконні нормативні акти - укази Президента, постанови Кабінету Міністрів України і т. ін.). Нормативно-правові акти однакової юридичної сили розміщуються в хронологічному порядку.

До спеціальної літератури відносяться монографії, підручники, навчальні посібники, наукові статті та ін. Дані джерела розміщуються в алфавітному порядку назв або прізвищ перших авторів. Спочатку вказують прізвище автора, його ініціали. Потім - назву праці, місто видання, видавництво, рік видання, кількість сторінок. Якщо праця автора розміщена у збірнику робіт, журналі чи газеті, то після назви ставиться дві косі лінії, а далі назва збірника чи журналу, місце, рік видання та його номер (або випуск), і на яких сторінках даний матеріал надрукований. Для газетної статті, крім назви і року видання, вказують так само дату. При цьому джерела треба писати мовою оригіналу.

Важливе значення має правильне оформлення посилань на джерела та матеріали, які студент використовує при написанні реферату. Рекомендується наступний варіант оформлення посилань. Нумерація усіх посилань з визначенням номера джерела даного посилання у списку використаної літератури. У такому разі посилання оформлюється у квадратних дужках з

указанням сторінки.

#### 6. Усний виклад реферату

Після написання реферату студент повинен докласти його зміст на семінарському занятті. Автор роботи протягом десяти хвилин має викласти основні положення розділів та підрозділів свого дослідження, обґрунтувати наукову і практичну значимість обраної теми, сформулювати пропозиції чи рекомендації. Після виступу, при необхідності, відповісти на запитання викладача та інших учасників семінару.

За результатами обговорення написаного і докладеного реферату студенту виставляється відповідна кількість балів, які враховуються при виставленні підсумкової оцінки з навчальної дисципліни.

## ЗМІСТ

Вступ.....	3
Лекція 1. Вступ до курсу „Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі”.....	6
Лекція 2. Особливості організації вивчення історичних дисциплін в умовах КТС.....	32
Лекція 3-4. Суть, класифікація і структура методів навчання.....	62
Лекція 5. Лекція як основна форма організації навчання.....	93
Лекція 6. Семінарські заняття у вищій школі.....	111
Лекція 7. Практичні і лабораторні заняття у ВНЗ.....	122
Лекція 8. Засоби навчання історичних дисциплін.....	147
Лекція 9. Самостійна навчально-пізнавальна діяльність студентів.....	157
Лекція 10. Індивідуальна робота студентів.....	169
Лекція 11-12. Основні форми контролю та оцінювання знань студентів.....	211
Лекція 13. Організація діяльності груп студентів з вивчення окремих проблем історії Історичні гуртки.....	235